

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

На правах рукопису

БОЙЧЕНКО ЕДУАРД ГАВРИЛОВИЧ

УДК 346.7:656.615(477)

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.04 – господарське право,
господарсько-процесуальне право

ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
ПОДЦЕРКОВНИЙ Олег Петрович,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України

Одеса – 2015

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В ІСТОРИЧНОМУ ТА ЗАГАЛЬНО-ПРАВОВОМУ ВИМІРІ...	14
1.1. Правовий генезис господарської діяльності військових формувань на теренах України.....	14
1.2. Поняття та значення господарської діяльності Збройних Сил України як предмету правового регулювання	29
Висновки до першого розділу	43
РОЗДІЛ 2. ВІЙСЬКОВІ ЧАСТИНИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЯК УЧАСНИКИ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	47
2.1. Господарсько-правовий статус військових частин Збройних Сил України	47
2.2. Правовий режим майна військових частин Збройних Сил України	75
2.3. Основні змістовні елементи правового режиму господарювання військових частин Збройних Сил України	105
Висновки до другого розділу.....	140
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ОБЛІКУ ОКРЕМИХ ВИДІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ	144
3.1. Правова характеристика видів господарської діяльності, здійснення яких дозволяється військовим частинам Збройних Сил України.....	144
3.2. Особливості обліку та використання коштів, отриманих від результатів власної господарської діяльності військової частини	181
Висновки до третього розділу.....	204
ВИСНОВКИ	208
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	213
ДОДАТКИ.....	242

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БК України –	Бюджетний кодекс України (у відповідних відмінках)
ВВП –	валовий внутрішній продукт (у відповідних відмінках)
ВМС –	Військово-Морські сили (у відповідних відмінках)
ВРУ –	Верховна Рада України (у відповідних відмінках)
ГК України –	Господарський кодекс України (у відповідних відмінках)
ГШ ЗСУ –	Генеральний штаб Збройних Сил України (у відповідних відмінках)
ДКСУ, Держказначейство –	Державна казначейська служба України (у відповідних відмінках)
ЄДРПОУ –	Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України (у відповідних відмінках)
ЗСУ –	Збройні Сили України (у відповідних відмінках)
КВЕД –	Класифікатор видів економічної діяльності (у відповідних відмінках)
КЕУ –	Квартирно-експлуатаційне управління (у відповідних відмінках)
КМУ, Кабмін –	Кабінет Міністрів України (у відповідних відмінках)
МВС України –	Міністерство внутрішніх справ України (у відповідних відмінках)
МОУ, Міноборони –	Міністерство оборони України (у відповідних відмінках)
МФ України –	Міністерство фінансів України (у відповідних відмінках)
ОК –	оперативне командування (у відповідних відмінках)
РА та ВМФ –	Радянська армія та Військово-морський флот (у відповідних відмінках)
ЦК України –	Цивільний кодекс України (у відповідних відмінках)

ВСТУП

Актуальність теми. Забезпечення національної (та її складових – воєнної, інформаційної, економічної) безпеки українського суспільства є однією з найважливіших функцій нашої держави, основні завдання із захисту суверенітету і територіальної цілісності якої покладаються на Збройні Сили України (далі – ЗСУ). Успішні дії останніх безпосередньо залежать від рівня їх матеріально-технічного забезпечення. Водночас сучасні економічні відносини тісно пов'язані з військово-господарською діяльністю ЗСУ, що передбачає ефективне використання внутрішніх матеріальних та організаційних ресурсів для самостійного отримання додаткових джерел фінансування потреб оборони.

Однак, правове регулювання цього виду діяльності, значимість якої для гарантування інтересів держави в оборонній сфері не підлягає сумніву, характеризується нерозвиненим станом, фрагментарністю, наявністю прогалин і колізій. Особливої ваги ця проблематика набуває в сучасних умовах життя країни, коли влада усвідомила неприпустимість зневажливого ставлення до національних Збройних Сил.

Теоретичні та практичні основи господарсько-дохідної діяльності ЗСУ необхідно будувати на досягненнях і господарсько-правової, і економічної науки, щоб повною мірою врахувати, оцінити та визначити напрями і перспективи розвитку тих її форм та видів, що сприятимуть отриманню максимальної економічної віддачі без зниження рівня бойової та мобілізаційної готовності військ (сил). Отже, створення міцного правового фундаменту для господарської діяльності ЗСУ є однією із першочергових задач, які постають перед науковцями та практикуючими фахівцями у цій сфері державних інтересів.

Окремі проблеми, пов'язані з господарською діяльністю військових частин, розглядалися представниками господарсько-правової, цивільно-правової, земельно-правової, військово-адміністративної науки. У працях В. К. Белова, П. П. Богуцького, О. М. Вінник, О. Р. Зельдіної, І. В. Кириленка,

П. М. Кондика, А. В. Кудашкіна, І. Ю. Марка, В. І. Мунтіяна, Ю. А. Поніматченка, О. М. Суркова та ін. порушувалися загальні питання організації військового господарювання, ознак правового режиму військово-господарської діяльності на сучасному етапі існування ЗСУ як одного із різновидів спеціального режиму господарювання. Окремим аспектам правового статусу майна, закріпленого за військовими частинами, в т.ч. отриманого від їх власної господарської діяльності присвячено праці А. В. Венедиктова, В. В. Віноградова, В. В. Лєсового, О. М. Пащенко, М. З. Романюка, В. С. Щербини та Л. М. Сморчкової.

Але загалом рівень наукової розробленості питань правового регулювання господарської діяльності військових частин ЗСУ не відповідає сучасним завданням державної політики у цій сфері, не дозволяє розв'язувати конкретні проблеми її розвитку й удосконалення в період ринкової трансформації українського суспільства, що й зумовило необхідність цього дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідної програми Національного Університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011–2015 рр., державний реєстраційний номер 011U0006Н, а також відповідно до спеціальної науково-дослідної теми кафедри господарського права і процесу НУ «ОЮА» «Дослідження механізму сталого розвитку господарського та господарсько-процесуального законодавства».

Мета і задачі дослідження. Метою роботи є розробка теоретичних і практичних положень, що визначають правову природу відносин у сфері господарської діяльності ЗСУ, виявлення проблем її практичної реалізації, пошук та обґрунтування можливих шляхів їх розв'язання, формулювання пропозицій щодо удосконалення національного законодавства в цій сфері.

Відповідно до вказаної мети були поставлені та вирішені такі задачі:

з'ясувати історико-правовий досвід військово-господарської діяльності на теренах нашої держави;

охарактеризувати специфіку військово-господарської діяльності ЗСУ на сучасному етапі їх існування, а також дослідити стан та особливості її правового регулювання;

висвітлити правову природу та уточнити поняття господарсько-дохідної діяльності, що здійснюється військовими частинами ЗСУ;

визначити господарсько-правовий статус військових частин, а також особливості правового режиму майна, закріпленого за військовими частинами як суб'єктами господарювання;

розкрити зміст та основні елементи господарської діяльності ЗСУ, пов'язаної із отриманням додаткових джерел фінансування потреб оборони, а також виявити тенденції її подальшого розвитку;

надати правову характеристику видам господарської діяльності, що дозволяються військовим частинам ЗСУ та запропонувати основні критерії їх класифікації;

проаналізувати особливості обліку та використання коштів, отриманих від господарської діяльності ЗСУ, а також визначити принципи їх розмежування;

розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення національного законодавства в дослідженій сфері діяльності.

Об'єктом дослідження є комплекс суспільних відносин, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності військовими частинами ЗСУ.

Предметом дослідження є правове регулювання господарської діяльності військових частин ЗСУ.

Методи дослідження. У дослідженні використано систему різних методів та прийомів наукового пізнання. Серед них основна роль належить діалектичному і формально-логічному методам, за допомогою яких досліджуються: роль і місце інституту господарської діяльності Збройних Сил,

а також споріднених з ним інших інститутів військово-господарського права в системі господарського законодавства України, реалізація ідеї збалансованого урахування публічних і приватних інтересів у специфічних умовах правового режиму господарювання військових частин, співвідношення загальних і спеціальних норм права у цій сфері, сутність (правова природа) господарської діяльності ЗСУ, її неоднорідність та принципова відмінність від підприємництва (пп. 1.2., 2.3.). Досягненню мети дослідження сприяло комплексне застосування етимологічного, телеологічного, семантичного та системного методів аналізу правових норм, зокрема при з'ясуванні господарської правосуб'єктності військових частин, правового режиму державного майна, закріпленого за ЗСУ, особливостей його використання у господарській діяльності військ (пп. 2.1., 2.2.) тощо. При дослідженні генезису військово-господарської діяльності на теренах нашої держави, еволюції її нормативно-правової бази, вивченні окремих аспектів правового регулювання та результатів цієї діяльності в зарубіжних країнах та в Україні були застосовані історично-правовий та порівняльний методи (пп. 1.1., 3.1.). За допомогою статистичного та аксіологічного методів було здійснено аналіз ефективності господарської діяльності військових частин, що приносить додаткове фінансування потреб оборони, а також з'ясовано значимість цієї діяльності для ЗСУ та перспективи її розвитку (пп. 1.2., 3.1., 3.2.).

Теоретичну основу дослідження складають роботи таких українських і російських, а також радянських учених у сфері господарського законодавства та з проблем військово-господарської діяльності: В. В. Бараненков, В. К. Белов, П. П. Богуцький, Ю. В. Братющенко, А. В. Венедиктов, О. М. Вінник, В. В. Віноградов, Я. А. Гейвандов, С. М. Грудницька, Д. В. Задихайло, О. Р. Зельдіна, Г. Л. Знаменський, С. О. Іванов, В. Й. Кісель, І. В. Кириленко, П. М. Кондик, В. В. Лаптев, В. В. Лесовий, І. Ю. Марк, В. І. Мунтіян, В. К. Мамутов, О. М. Пащенко, О. П. Подцерковний, В. Ю. Поляков, Ю. А. Поніматченко, Ю. О. Серебрякова, Л. М. Сморгочова, В. С. Щербина та ін.

Нормативну основу дослідження склали господарське, цивільне, бюджетно-фінансове, військово-адміністративне, земельне та інше законодавство України, низка відомих нормативних актів Міністерства оборони України (далі – МОУ), а також нормативно-правові акти окремих зарубіжних країн.

Емпірична база дослідження охоплює результати судової практики, господарсько-договірної діяльності окремих військових частин, статистично-довідкові дані правоохоронних органів держави, органів військового управління, а також на матеріали спеціальної вітчизняної та зарубіжної наукової літератури, у яких досліджуються проблеми правового регулювання військово-господарської діяльності.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у юридичній науці України комплексним дослідженням військово-господарської діяльності, на основі якого визначено системні заходи щодо вдосконалення господарсько-правового статусу військових частин ЗСУ та обґрунтовано гарантії спрямування військового господарювання на найбільш повне виконання Збройними Силами поставлених перед ними завдань. На підставі дослідження отримані такі основні науково значущі результати:

уперше:

доведено, що господарську діяльність військових частин ЗСУ слід розглядати як військове господарювання та поділяти його за критерієм спрямованості на досягнення певних економічних та соціальних результатів на господарсько-забезпечувальну і господарсько-дохідну діяльність, що дозволяє враховувати у правовому регулюванні специфічні обмеження кожного виду військового господарювання та узгоджувати спеціальні завдання ЗСУ із потребами їх матеріально-технічного та фінансового забезпечення;

обґрунтована необхідність закріплення юридичних гарантій запобігання зменшення обороноздатності країни при здійсненні військового господарювання, зокрема шляхом розмежування військових частин ЗСУ на три категорії з урахуванням наявної матеріально-технічної бази, поставлених

завдань щодо оборони держави та можливостей негативного впливу на стан їх бойової та мобілізаційної готовності;

класифіковано господарсько-дохідну діяльність військових частин з метою нормативного удосконалення переліку видів господарської діяльності, дозволеної військовим частинам, та вимог до її легалізації: 1) за інтенсивністю здійснення: обмежено систематична та несистематична; 2) за питомою вагою у загальному обсязі наданих послуг чи виконаних робіт: основна (профілююча), другорядна та допоміжна; 3) за активністю в пошуку додаткових джерел фінансування: активна, стримано-активна та пасивна; 4) за відношенням до сфери матеріального виробництва: виробнича, невиробнича;

запропоновано систему принципів розрізнення доходів, отриманих від результатів господарської діяльності військових частин, задля встановлення їх загальних нормативних засад та спрощення правил обліку надходжень до спеціального фонду, а відтак – і правомірного їх використання: 1) спорідненості спеціально-професійних функцій військової частини; 2) пропорційності (пропорційного залучення особового складу); 3) постійності (систематичності здійснення); 4) забезпеченості основними фондами та оборотними засобами;

удосконалено:

визначення господарсько-дохідної діяльності ЗСУ як їх специфічної діяльності, що має некомерційний характер та передбачає виконання робіт і надання послуг, передачу в оренду рухомого та нерухомого майна, ведення підсобного господарства, спрямованої на отримання доходу та підтримання професійних навичок військовозобов'язаних;

підходи до законодавчого відмежування у назві та змісті Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України», ст. 14 Закону України «Про Збройні Сили України», ст. 414 Господарського кодексу України господарсько-дохідної та господарсько-забезпечувальної діяльності у ЗСУ, яка проводиться в межах внутрішнього військового господарства чи сторонніми суб'єктами господарювання на основі аутсорсингу, та підприємницької діяльності підприємств МОУ, яка здійснюється останніми на систематичній

промисловій основі з метою отримання прибутку, що передбачає необхідність ревізії переліку видів господарської діяльності, дозволеної військовим частинам ЗСУ;

розуміння змістовних елементів правового режиму господарсько-дохідної діяльності військових частин, серед яких відзначається її некомерційний характер; особлива мета, пов'язана з одержанням додаткових джерел фінансування Збройних Сил для підтримання на належному рівні їх бойової та мобілізаційної готовності; конкретизованість форм та виключність видів господарської діяльності, дозволених Збройним Силам, із застереженням, що така діяльність не повинна негативно впливати на стан їх боєготовності та боєздатності та інші;

кваліфікацію ознак військової частини як суб'єкта господарювання, а саме: організаційна єдність, наявність господарської правосуб'єктності, можливість самостійної відповідальності за власні дії у сфері господарського обороту, безпосереднє здійснення господарської діяльності, спрямованої на задоволення загальносуспільних або інших потреб, що має цінову визначеність, наявність відокремленої майнової основи, легальне входження у господарську сферу діяльності як самостійного суб'єкта господарювання у спеціальному порядку;

поняття «військового майна» (до складу якого віднесено озброєння та військову техніку) та «майна Збройних Сил України» (останнє є більш широким та включає, крім військового майна, матеріальні та грошові засоби) за критерієм його оборотоздатності та обґрунтовано доцільність їх законодавчого розмежування, що позбавить законодавця необхідності постійно робити різноманітні застереження щодо окремих видів військового майна, а також дозволить чітко виокремити те майно, яке може використовуватися військовими частинами у господарсько-дохідній діяльності;

класифікацію організаційно-правових форм військових формувань за особливостями загального функціонального призначення військ та специфіки завдань, що постають перед різними військовими утвореннями – суб'єктами

господарювання у складі Збройних Сил, у зв'язку з чим обґрунтовано необхідність наукового визнання розмаїття їх організаційно-правових форм, а саме: військова частина (у вузькому сенсі), військовий заклад, військова установа, орган військового управління;

набули подальшого розвитку:

положення про дуалістичний характер господарської діяльності ЗСУ: як сукупності дій посадових осіб військових частин з організації та ведення військового господарства, спрямованих на ощадливе та доцільне використання державного майна і коштів, що складають матеріально-технічну базу бойової підготовки та інших аспектів життєдіяльності частини (має обов'язковий характер), та як діяльності з отримання додаткових джерел фінансування (доходів) військ, що провадиться на засадах диспозитивності;

розуміння спеціальної господарської правоздатності військових частин шляхом визначення її особливостей, пов'язаних із: 1) належністю військових частин до юридичних осіб публічного права, компетенція яких визначається нормативно-правовими актами; 2) залежністю військових частин від цільового бюджетного фінансування; 3) юридично зумовленою її обмеженістю, яка полягає у: а) недопустимості негативного впливу господарської діяльності на стан боєздатності та боєготовності ЗСУ, б) встановленні виключного переліку дозволених видів господарської діяльності, в) обов'язку одержання ліцензії для здійснення того виду господарювання, який згідно з законом підлягає ліцензуванню;

напрями модернізації законодавства України стосовно правового режиму земель, на яких розташовані військові частини ЗСУ, зокрема, шляхом визначення їх як «землі для потреб оборони», а також закріпленням правового титулу цих земель як таких, що знаходяться в оперативному управлінні ЗСУ, з обов'язковою державною реєстрацією цього права у встановленому законом порядку.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що висновки та рекомендації дослідження можуть бути використані у: науково-

дослідній діяльності – у подальших наукових розробках при узгодженні правового режиму господарювання військових частин із суміжними інститутами господарського, військового та інших галузей права за визначеними напрямками; нормотворчій діяльності – для удосконалення господарського, земельного та, особливо, військово-спеціального законодавства, що регламентує господарську діяльність у ЗСУ; освітній діяльності – при викладанні курсів «Господарське право України», «Військове право України», «Актуальні питання правового забезпечення військової діяльності» та ін., при підготовці підручників і навчальних посібників для студентів юридичних та військових вищих навчальних закладів з вказаних дисциплін. Окремі положення дослідження використовуються у навчальному процесі НУ «ОЮА» при викладанні навчальних дисциплін «Правова робота у Збройних Силах України», «Військова адміністрація» (довідка №62/129 від 04.09.2015 р.), при підготовці молодих фахівців військових прокуратур гарнізонів Південного регіону України (акт впровадження №27-5289вих-15 від 04.09.2015 р.), а також в діяльності Південного територіального управління внутрішнього аудиту та фінансового контролю МОУ (довідка №234/3/1/1281 від 20.08.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі положення та висновки отримано автором самостійно. У співавторстві підготовлено одну статтю, у якій здобувачем показано розвиток звичаєво-правового регулювання господарської діяльності військових формувань на українських землях.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження обговорювалися на Міжнародних науково-практичних конференціях «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 2011, 2012, 2013 рр.); Міжнародній науково-практичній конференції «Верховенство права та правова держава» (м. Ужгород, 2013 р.); Щорічній науково-практичній конференції «Соціально-економічний розвиток регіонів та його програмування: цілі, механізми, інструменти» (м. Одеса, 2014 р.).

Публікації. Основні наукові положення дослідження висвітлено у 13 публікаціях, з яких 7 опубліковано у фахових виданнях України (1 з них у співавторстві), 1 у закордонному періодичному науковому виданні, та 5 інших публікаціях.

РОЗДІЛ 1

ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В ІСТОРИЧНОМУ ТА ЗАГАЛЬНО-ПРАВОВОМУ ВИМІРІ

1.1. Правовий генезис господарської діяльності військових формувань на теренах України

Залежність бойової спроможності війська від рівня його матеріально-технічного забезпечення та ефективного правового регулювання військово-господарської діяльності значною мірою пов'язана з генезисом військової справи. Розвиток господарсько-економічних відносин у військових формуваннях, їх взаємозв'язок з економічною, політичною, соціальною та іншими складовими оборонного потенціалу повинен сприяти підвищенню обороноздатності держави.

Враховуючи критичну залежність стану бойового потенціалу військ від рівня їх матеріально-технічного постачання, а останнього – від економічного, політичного, соціального та інших потенціалів держави в усі часи її існування, діяльність центральних і місцевих державних, військових органів управління з розв'язання завдань забезпечення збройних сил, зокрема в історичному аспекті, становить дослідницько-прикладний інтерес не тільки для військовиків, юристів, фінансистів, а й для усіх державних посадових осіб, які здійснюють розробку нових нормативно-правових актів, спрямованих на розвиток господарсько-економічних відносин.

Готовність та здатність збройних сил до виконання бойових завдань, у т.ч. з погляду матеріально-технічного забезпечення, найкраще перевіряється під час військових конфліктів, що наочно демонструє військова історія цивілізації. Війна (бойові дії) завжди стає екзаменатором діяльності держави із забезпечення армії всім необхідним у тиловому та технічному відношенні. Без правового врегулювання цих питань не можна стабільно забезпечувати функціонування відповідних відносин.

Національний історичний досвід діяльності, пов'язаної з формуванням укладу військового життя, правовим урегулюванням матеріально-технічного забезпечення військових підрозділів, дозволяє зрозуміти особливості створення військових господарств, здійснення військово-господарської діяльності, управління цими процесами при використанні нових правових стандартів.

У XI-XIV століттях основою українського війська була княжа дружина – прототип офіцерської касты сучасних професійних збройних сил, що формувалася на добровільних засадах з числа вищої боярської верстви населення. Дружина була найціннішим військом, і князі вважали за свій обов'язок дбати про її добробут та вигоди. Звичайно, що за таких обставин матеріальне забезпечення дружини значною мірою ґрунтувалося на натуральному укладі боярських господарств та військовій здобичі.

Однак на утримання княжого війська йшли і деякі державні доходи. Так, з давніх часів князь вів дружину на «полюддя» – стягати дань з підбитих племен [1, с. 16]. Полюддя залишилося й пізніше, коли населення вже власних земель мусило утримувати князівську дружину, складаючи йому встановлену данину. Фактично вже тоді полюддя набуло характеру воєнної повинності, пов'язаної з матеріальним (здебільшого у натуральній формі) утриманням війська.

На утримання війська князі деколи призначали, поряд з натуральним, і прямий податок грішми, а також частину доходів зі суду, так звану «виру». Наприклад, Володимир Великий не карав розбійників смертю, а призначав їм грошові кари (вири).

Княжа дружина діставала на утримання (в управу) й цілі міста (города) та землі. З доходів міста і цілої округи утримувались і князь, і вся дружина. Як оформлювалося надання земель – невідомо. Однак пізніше у Галичині й у Великому князівстві Литовському видавались відповідні грамоти, в яких, серед іншого, зазначалося і про обов'язок обдарованого боярина являтися на воєнний похід, а також про необхідність привести з собою кількох вояків [1, с. 17–18]. У такий спосіб подібні грамоти закладали правові вимоги про обов'язок члена дружини внести свою частку на матеріальне утримання княжого війська.

Перед походом війська населенням для нього заготовлювався «обоз» – вози з харчами. Крім того, під час походу князь організовував для дружини «лови» – полювання на дикого звіря та птицю. Коли харчів не було в обозі, військо висилалось на «зажиття» – тобто самостійне здобуття поживи. Такі «зажитники» мали обов'язки постачальників харчів та іншого майна, необхідного для забезпечення життєздатності війська. При цьому князі пильнували, щоб військо місцевого населення не руйнувало [1, с. 50].

Значний інтерес становить військово-господарський уклад Війська Запорізького (кінець XV – початок XIX ст.), яке являло собою основу життєдіяльності Запорізької Січі. В історичній літературі Запорізька (іноді – Запорозька) Січ визначається як демократична республіка за формою, самоврядна військово-політична організація народної самооборони з комбінованою громадсько-індивідуальною господарською системою, яка ґрунтувалася на засадах особистої свободи козаків, демократії, самоуправління, федералізму та економічного лібералізму [2].

На Січі господарство було тільки січове та курінне, окремі ж запорожці не могли мати ніякого господарства й майна. Власністю запорожця був тільки кінь, зброя, одежа й гроші, і тільки у пізніші часи запорозька старшина почала заводити своє власне господарство. Кошовий отаман керував усіма справами Війська Запорізького і піклувався не тільки про те, щоб Військо було зодягнене й озброєне, а й про те, щоб у Січі було досить всякого припасу [3]. Про те, чим годувати та як забезпечувати військове товариство, дбали курінні отамани.

Економічна система запорозького козацтва складалася з двох секторів: січового та індивідуального. Своєю чергою, січове господарство поділялося на загальносічове та курінне. На цьому рівні переважали ті форми господарської діяльності, які потребували спільних зусиль, артільної роботи. Ядром соціальної організації Січі був курінь, де й минало все козацьке життя. Курінь являв собою своєрідну казарму з приданою територією, в якій постійно проживали козаки. Військо Запорізьке поділялося на 38 куренів. Як самостійна економічна одиниця кожний курінь мав майно і доходи, якими Кіш як

центральный запорізький уряд не розпоряджався. Саме між куренями Кіш жеребкуванням переділяв щорічно найбільш прибуткові угіддя – рибні лови, пасовища та сіножаті.

Щоб заправляти січовим господарством, у поміч кошовому отаманові обирався скарбник. Курінним же господарством керували курінний отаман та кухар.

Землею володіла Січ, вона належала всім і кожному козаку, зарахованому до війська. Це була колективна власність. Кошти і всякі припаси Військо Запорізьке добувало собі переважно на своїх вольностях (земельних територіях).

Кожен рік всі вольності перерозподілялися між куренями так, щоб у всякій частині було більш-менш однаково земельного й водяного добра. По куренях запорожці тягли жеребки, кому з товаришів йти на вольності, а кому лишатись у Січі на випадок походу або нападу ворогів.

Головною здобиччю на вольностях була риба та звірині шкури. Рибу, шкури, хутро продавали на Україну та за її межі, а на добуті гроші купували по городах борошно, пшоно, сукна, порох та оливу. Решта грошей поверталась у курінне господарство [3].

Однією з основних галузей господарства козаків були промисли. Серед найвпливовіших було рибальство та мисливство. Межиріччя Дніпра й Бугу були чудовими пасовиськами та мисливськими угіддями, де траплялися ведмеді, лосі, олені, водилися кози, бобри, кабани, дикі коні, безліч птиці. Тому займалися козаки також скотарством, випасали коней, овець, велику рогату худобу.

Поширеним був медовий промисел – бортництво і бджільництво. На хутро козаки добували вовків, лисиць, куниць, зайців. Землеробство в господарстві запорожців (XV – першої половини XVII ст.) відігравало другорядну роль. Через природні умови та загрозу татарських набігів воно було нерентабельним.

Але ж здобутки Січове господарство здебільшого мало з військової здобичі. При цьому право власності на здобич, добуту на війні, обмежувалося звичаєм. Перед походом кожен запорожець давав клятву, що всю воєнну здобич, окрім ручної зброї, віддасть для поділу на корись війську та курінному товариству.

Загальна військова рада поділяла ту здобич: не менше половини її йшло у військову скарбницю, а з іншої половини частина віддавалася на церкви й монастирі, і тільки остання частина поділялася на товариство та й то однаково на всіх: і на тих, що були у поході, і на тих, що були на ловах, на вольностях або доглядали Січ [4].

Фінансовою установою Запорізької Січі був Скарб, який функціонував як державна скарбниця. У ньому зберігалися гроші, різні цінності, що надходили в розпорядження кошового отамана і козацької ради, архів, військові клейноди, а також вогнепальна зброя та бойові припаси.

Джерелами Скарбу були податки, натуральні та особисті повинності, плата за оренду, військова здобич, утримання польського короля і російського царя. Податки стягували через ціни на товари, з доходів від промислів і сільськогосподарської діяльності (військовий оклад, подимне, господарська десятина і медове, мостове мито). Козаки не сплачували податків на споживчі товари, на протипагу некозакам. Військовими доходами керувала генеральна скарбова канцелярія під проводом генерального підскарбія [1, с. 265; 2].

Взагалі поява у степах козаків супроводжувалася їх інтенсивною господарською діяльністю. Січ значною мірою самозабезпечувалася продукцією власних промислів, вела активну зовнішню торгівлю. Основою економічного устрою Запорізької Січі була ідея володіння, а не право власності. Землею ж володіло військо (товариство), вона належала всім і кожному козаку, аби тільки він сам був причислений до Коша. Щодо землі, січового й курінного майна ніхто з запорожців не був особою, відокремленою від громади. Проте й саме Військо Запорізьке як юридична особа не було приватним власником, бо тодішня військова власність відповідала сучасній державній власності, тобто

Січ знала на зразок «загальнонародної» колективну власність, здобуту завоюванням або спільними зусиллями.

Отже, курінь був одночасно адміністративно-бойовим і побутово-господарським підрозділом, а необхідність куреня була зумовлена колективними потребами товариства.

З часом значення джерел доходів змінювалося. Військова здобич, що мала надзвичайно важливе значення в XVI-XVII ст., втрачає свою колишню роль і причини тут швидше культурно-економічні, ніж воєнно-політичні. Тривалий приплив дорогоцінних металів і коштовностей так і не збагатив Січ, бо імпорт на Запоріжжі завжди переважав експорт. Перехід від епізодичного насильницького здобичництва до мирного господарювання був економічно вигіднішим.

Тому Січ завжди залишалась економічною структурою, яка значною мірою самозабезпечувалася продукцією власних промислів й господарювання на своїй території. Разом з тим Січ не була і замкненою державою. Маючи надлишки одних благ і нестачу інших, вона вела активну зовнішню торгівлю.

При відсутності приватної власності на землю на Запорожжі не заборонялась і не обмежувалася рухома приватна власність (гроші, речі, худоба, човни). Обидві форми власності – колективно-військова та індивідуально-приватна не протистояли одна одній, а співіснували, консолідовано виконуючи найважливішу роль фінансово-економічного забезпечення функціонування Війська Запорізького. При цьому основним способом правового регулювання життєдіяльності суспільства, зокрема економічного забезпечення військової діяльності, залишався звичай.

Спосіб матеріального постачання війська в Російській імперії XIX століття характеризувався виключною централізацією, і полягав у закупці основних предметів військово-господарського призначення шляхом укладення договорів між представниками уряду (військового відомства) та виробниками. Договори уклалися на конкурсній основі за результатами відкритих торгів. Це забезпечувало повноту поставок матеріальних засобів у війська, але не

завжди дозволяло заощаджувати фінансові засоби, що виділялись державою на відповідні цілі. Тим більше, що при укладенні таких договорів пріоритет віддавався купцям (перекупникам), а не виробникам продукції [5]. Крім того, такий спосіб матеріально-технічного постачання військ, зважаючи на необхідність швидкого та своєчасного забезпечення бойових дій під час ведення війн, не був ефективним та єдиним.

Тому правове регулювання питань, пов'язаних із постачанням військ, уже наприкінці війни з наполеонівською армією зазнало змін, у зв'язку з чим вирішення питань матеріального забезпечення військових частин перекладалося переважно на польове командування. Закупівля матеріальних засобів для повсякденних армійських потреб відбувалася переважно вже у місцевого населення (за військовими вимогами – у поміщиків) як на власній, так і на чужій території. Така закупівля (заготівля) здійснювалася спеціально створеними рухомими магазинами, керували якими військові посадові особи. Пряме отримання військовими підрозділами продовольства та фуражу у населення за квитанцією дозволялось у виняткових випадках і лише за згодою місцевої влади [6, с. 51].

Організація місцевих закупок дозволила суттєво зменшити витрати на транспортування й доставку предметів постачання до найнижчої військової ланки. Така система постачання потребувала введення саме армійських засобів підвозу матеріальних засобів (зокрема рухомих продовольчих магазинів), а також зумовила створення спеціальних служб (департаментів) з управління ними. Так, поряд з комісаріатським департаментом військового міністерства, який відав грошима армії, обмундируванням, спорядженням, обозом, кіньми та господарством шпиталів, діяв департамент провіантський, у віданні якого знаходилось постачання армії провіантом та фуражем. Пізніше в Російській армії була заснована служба військових сполучень, яка, серед інших завдань, забезпечувала роботу пересувних продовольчих складів [7, с. 15, 17].

Уже в середині – другій половині XIX століття поряд з контрактовим (торговим) способом заготівлі предметів матеріального постачання військ у

приватних підприємств та підприємців (виробників або купців) з'явилися й інші: **агентський** – коли заготівля відбувається самими військово-господарськими управліннями через своїх агентів (чиновників), шляхом встановлення прямих стосунків з виробниками (землеробами, фабрикантами тощо); **господарський** – коли право заготівлі окремих предметів постачання, що не можуть здійснюватися централізовано, надається безпосередньо військовим частинам; **казенно-фабричний** – коли військове відомство брало на себе виробництво предметів матеріально-технічного постачання [5].

Останній спосіб, як уявляється, став прообразом діяльності наступних та сучасних державних підприємств, що належать до сфери управління оборонного відомства і здійснюють виробництво військової продукції для задоволення потреб збройних сил у певних видах матеріальних засобів і наповнення державного бюджету грошовими засобами, що надходять від інших споживачів предметів виробництва цих підприємств.

У період війн початку XX століття (російсько-японської, Першої світової), розв'язання цього питання вже здійснювалося шляхом **постачання ресурсів з тилу на фронти**, а відання усіма питаннями військового господарства, під яким здебільшого розумілася діяльність інтендантських служб з організації підвозу таких ресурсів (включаючи фінансові), їх розподілу та доведенню до **особового складу, зосередилось у руках військового інтендантства** (прообраз сучасних тилкових та технічних служб), яке підпорядковувалося Головному інтендантському управлінню Військового міністерства [7, с. 17].

Отже, правове регулювання матеріально-технічного забезпечення Російської армії та флоту **поступово змінювалося залежно від умов військової діяльності держави та розвитку економічного виробництва у суспільстві**, та спрямовувалося на закріплення та удосконалення найбільш ефективних шляхів і способів такого постачання.

З приходом у Росії до влади більшовиків питання матеріально-технічного забезпечення військових підрозділів Червоної Армії постало дуже гостро. Крім явної недостатності фінансування та постачання інших товарів військово-

господарського значення, не було й належної системи нормативно-правових актів, які б встановлювали основи життя та побуту військової організації нової держави.

У період громадянської війни та іноземної військової інтервенції постачання Червоної Армії здійснювалось централізовано. Усі види постачання були суворо нормовані, що дало змогу, хоча й з великими труднощами, забезпечувати армію та підтримувати на певному рівні промисловість. З початком нової економічної політики асигнування на утримання радянських збройних сил збільшилися, але армія і флот продовжували зазнавати великих труднощів у соціальній сфері. Армія, за словами М.В. Фрунзе, «жила голодною, холодною, напівроздягнутою та роззutoю» [8, с. 36]. Виходу з цієї ситуації певною мірою допомогло створення у військових частинах підсобних господарств, відкриття різних майстерень тощо.

Зважаючи на нагальну потребу компенсувати недостатнє забезпечення війська з державних ресурсів, більшовицька влада на початку 20-х років ХХ століття з підписанням Декрету СНК РРФСР «Про споживчу кооперацію» від 7 квітня 1921 року надала право створювати госпрозрахункові підприємства для самообслуговування Червоної Армії предметами речового та інших видів матеріального постачання. Так була започаткована самостійна господарська діяльність більшовицьких військових структур. Для керівництва кооперативним рухом військових з'єднань, частин та установ у наркоматі оборони було створено Військово-кооперативне управління, а у кожному військовому окрузі – військово-кооперативний відділ. На вільних землях створювалися сільськогосподарські кооперативи, які успішно наросували виробництво зернових культур, картоплі, овочів, баштанних культур, льону, люцерни, тощо. У Збройних Силах засновувалися військові радгоспи, магазини, заводи, майстерні (слюсарські, бондарні, шевські та ін.), їдальні, буфети, перукарні, фруктові сади, оранжереї, готелі тощо [8, с. 36–37]. Надлишки продукції кооперативів продавали стороннім споживачам, а члени кооперативів мали гарантовану можливість придбати цю продукцію за цінами на 30 відсотків

нижчими за ринкові. Крім того, вони мали право придбати харчі та інші товари в кредит [9, с. 35].

Однак, за відсутності спеціального правового регулювання, така діяльність іноді набувала й різноманітних незвичних форм. Так, Академія мистецтв, Московська воєнно-інженерна дистанція організували будівельні контори та бюро; Військово-топографічне управління Червоної Армії орендувало пекарню; навчально-видавничий відділ Військово-Морських Сил відкрив торгівлю фарфоровим посудом; Ростовський кримінальний розшук – торгівлю соняшниковою олією; Іжевські відділи Державного політуправління НКВС РРФСР експлуатували драматичний театр та штампувальний завод тощо. Не будучи уведеними у будь-які рамки, підсобні підприємства військових формувань виникали поза усяким зв'язком із завданнями тієї установи, при якій вони засновувалися. Зайняті випадковими господарськими операціями й позбавлені досвідчених керівників і необхідних засобів, вони у своїй величезній масі виявились явно нежиттєздатними та завдали значної шкоди як установам, що їх заснували, так і своїм контрагентам [10].

Із закінченням НЕПу закінчили свою діяльність і військові кооперативи. Знову перейшли до централізованого постачання військ матеріальними ресурсами та іншим військовим майном. Як зазначає Ю.В. Братющенко, «можна передбачити, що оскільки військова кооперація ... була вимушеною необхідністю, таким собі докором державі за її нездатність повною мірою забезпечити нормальні соціально-економічні умови для військовослужбовців, вона зазнала забуття. Згадувати про неї в умовах соціалістичного будівництва стало просто недоречно» [11, с. 38].

Але вже у передвоєнні (30-ті – початок 40-х) роки вся діюча армійська система військово-господарської діяльності зазнала серйозної критики від найвищого керівництва Радянської держави. Так, у доповіді начальника постачання Червоної Армії №2/205639 від 15 травня 1940 року [14] відзначались численні факти безгосподарського зберігання та експлуатації, псування та марнотратства військового майна, незадовільного приготування

їжі, зловживання з продовольством та ін. Існуючі організація і система обозно-речового і продовольчого постачання Червоної Армії мирного часу виявилися зовсім не пристосовані до воєнного часу.

Централізовану систему управління господарством та постачання (центр – округ – полк), визнану незадовільною, було запропоновано реорганізувати за схемою: центр – округ – дивізія – полк – рота – червоноармієць, зміцнюючи та розширюючи у такий спосіб функції дивізійної ланки у військовому господарстві, включаючи облік і планування постачання частин дивізії упродовж поточного періоду та на воєнний час.

Примітно, що однією з основних причин виникнення зазначених недоліків указувалося, що Червона Армія зазнає величезних ускладнень через відсутність чи недосконалість законоположень, інструкцій та керівництв з різних видів військово-господарського постачання та військового господарства. Війська керуються великою кількістю (до 3000) наказів Народного комісаріату оборони, що видані за минулі два десятиріччя (радянської влади (уточнення моє – Е.Б.)), а командний склад військових частин, з'єднань, округів, армій не займається вихованням військ у господарському відношенні [12]. На жаль, це актуально й нині.

Самостійне матеріальне забезпечення радянських військ здійснювалось упродовж усіх, особливо воєнних, часів радянської епохи. Так, серед видів самостійної господарської діяльності військ цього періоду, спрямованої на їх додаткове фінансове та матеріальне забезпечення, виокремлювалось ведення підсобних господарств, яке мало позитивний досвід існування у період НЕПу. Особливо великого значення для постачання військ продовольством набули підсобні господарства, створені в діючій армії, в період Великої вітчизняної війни. Наприкінці 1943 року Радянська армія налічувала більше 5 тисяч підсобних господарств із загальною посівною площею близько 300 тисяч гектарів, що перевищувало довоєнні показники майже в 15 разів. Упродовж 1942 року ними було зібрано 292 тисячі тонн картоплі та овочів, у 1943 році – 916, у 1944 році – 964 тисячі тонн. Тільки за 1943 рік до військ з підсобних

господарств надійшло також більше 2 тисяч тонн м'яса, близько 6 тисяч тонн риби, значна кількість молока, яєць, грибів, зелені. Продукція підсобних господарств забезпечила у 1942 році 8 відсотків потреби всієї армії в овочах та картоплі, а у 1943–1944 роках – **близько 25 відсотків** [13].

У другій половині XX ст. матеріально-технічне забезпечення Радянської Армії та Військово-Морського флоту вийшло на якісно новий організаційно-змістовний рівень, продовжувалось удосконалення правового регулювання питань, пов'язаних з управлінням військовим господарством (переважно на відомчому рівні). Серед таких актів правового регулювання можна назвати постанову Ради Міністрів СРСР від 1977 року № 608, якою були затверджені Основні умови поставки продукції для військових організацій, накази Міністра оборони СРСР від 1979 року № 260, яким уведено в дію Керівництво з обліку озброєння, техніки, майна та інших матеріальних засобів у ЗС СРСР (частини 1-4), від 1982 року № 250, яким уведено в дію Положення про контроль за господарською діяльністю в РА та ВМФ, та багато інших.

Важливе місце у правовому регулюванні питань фінансово-економічного забезпечення військових частин радянських збройних сил у той період часу та упродовж 15 років незалежності України посідав наказ Міністра оборони СРСР від 1973 року № 80, яким було уведено в дію Положення про фінансове господарство військової частини Радянської Армії та Військово-Морського Флоту [14]. Цим Положенням визначалося, що джерелами фінансування військових частин, крім засобів (коштів) загальнодержавного бюджету за кошторисом Міністерства оборони, **можуть бути також позабюджетні засоби, до яких, зокрема, відносилися:**

матеріальні засоби та прибутки підсобних господарств військових частин (господарська діяльність кравецьких та шевських майстерень, типографій, різноманітних лабораторій, військового транспорту, електростанцій, стоматологічних та інших медичних кабінетів, перукарень, пралень, клубів, готелів, самодіяльних їдалень тощо);

грошовий фонд військової частини (кошти від експлуатації садів та водоймищ, реалізації риби, виловленої у водоймищах частини та інших дозволених місцях ловлі, сіна, заготовленого силами частини на її територіях, квітів, вирощених на території військової частини, від продажу продукції прикухонного господарства (шкіра тварин, пух птиці тощо), різних харчових відходів та ін.) [14, с. 21–22].

Основною задачею підсобних господарств визначалось обслуговування господарських і культурно-побутових потреб військової частини, при якій вони знаходяться, а також платне виконання робіт та надання послуг стороннім організаціям (не оборонного відомства), і окремим фізичним особам, зокрема офіцерам, працівникам військової частини, членам їх сімей [14, с. 73–76]. Як уявляється, тут йшла мова про надання послуг, не пов'язаних з виконанням службових обов'язків вказаних осіб військової частини.

Показово, що усі доходи від господарської діяльності військової частини зарахуванню до союзного бюджету не підлягали. Загалом був регламентований лише порядок використання (спрямування) командирами військових частин коштів та матеріальних засобів, отриманих від такої діяльності. Серед них передбачалися видатки на покращення котлового харчування військовослужбовців, оплату та преміювання осіб, зайнятих у роботі підсобних господарств, модернізацію, облаштування, ремонт об'єктів та засобів ведення військового господарства, придбання необхідних для забезпечення повсякденної діяльності військової частини техніки, обладнання та майна побутового, культурно-просвітницького, виховного та іншого характеру тощо [14, с. 21–24, 138–180]. Звичайно, що такі заходи правового та фінансово-економічного характеру сприяли стимулюванню військово-господарської діяльності військових частин та установ, і, як наслідок, певною мірою забезпечували отримання додаткових до тих, що виділялися з державного бюджету, але від того не менш необхідних, матеріальних ресурсів, коштів на підвищення рівня як соціального захисту військовослужбовців (працівників) частини, так і функціональної здатності усього військового формування до

виконання його прямих завдань з бойової та мобілізаційної підготовки. Саме стан останніх, разом зі станом військової дисципліни завжди були головними показниками готовності військової частини (установи) до ефективних дій в особливий період часу (оголошення мобілізації, стану війни, відбудовний період тощо). Ніколи добре розвинута та організована діяльність з раціонального використання та управління господарством військового підрозділу не ставала причиною незадовільних показників його боєздатності. І навпаки, безладне ставлення командира до господарювання, управління військовим майном та ресурсами створює передумови зниження рівня бойової підготовки підрозділу, військового вишколу, моральної та фізичної здатності особового складу й техніки виконувати поставлені завдання.

Ситуація з правовим регулюванням військового господарювання почала суттєво змінюватися в сучасний період Української незалежної державності. Перехід економіки країни на ринкові рейки призвів до різкого падіння стану матеріально-ресурсного забезпечення усіх державних утворень, зокрема, збройних формувань.

Так, лише у 1992 році оборонні витрати бюджету були зменшені до рівня у 6 разів меншого, ніж критична величина. Випереджаюче скорочення витрат на армію порівняно з падінням ВВП і зменшенням чисельності ЗСУ спостерігалось й далі, коли обсяг фінансування Збройних Сил в середньому не досягав й половини від мінімально необхідних потреб [15, с. 17]. Ця тенденція залишилась і на початку нового тисячоліття, коли середній показник щорічних обсягів фінансування потреб оборони становив 1% ВВП, що змушувало більшість призначених коштів (майже 80%) спрямовувати на утримання військ, жертвуючи інвестиціями у розвиток озброєння, військової техніки, інфраструктури, бойовою підготовкою військ [16, с. 63].

Перетворення економіки країни в напрямі формування ринкового механізму господарювання вкрай загострило проблему забезпечення життєдіяльності військ і зумовило необхідність адаптації військового господарства до ринкових умов.

В умовах ринку процес планування матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил незалежної України, планомірного отримання та розподілу продукції військового призначення, грошей на потреби оборони, дещо змінюється. Система всебічного забезпечення має відповідати як оперативній потребі військ, так і враховувати економічні можливості держави, і необхідність подальшого вдосконалення рівня розвитку національної економіки та її можливостей щодо забезпечення Збройних Сил [17, с. 35].

У зв'язку з цим наприкінці 1990-х років держава концептуально визнає необхідним ефективне використання наявних потенціалів Збройних Сил (наукового, технічного, матеріально-виробничого, трудового), відродження раніше відомих та впровадження нових форм власного господарювання військових частин, які мають бути спрямовані на відшукування додаткових джерел фінансування оборонних витрат, вирішення проблем соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей [18]. Так були започатковані нові процеси у воєнній економіці держави, пов'язані з більш активним залученням військових частин ЗСУ до господарсько-правових відносин з іншими господарюючими суб'єктами, які здійснюють як комерційну так і некомерційну діяльність на ринку товарів, робіт та послуг, що склався в країні на сучасному етапі її життя.

Згодом ці процеси набули дедалі більшого розвитку, зокрема, шляхом створення необхідної нормативно-правової бази, що сприяло виведенню економіки національних Збройних Сил на якісно інший рівень, який, зокрема, передбачає ведення власної господарської діяльності військових частин для отримання додаткових джерел фінансування потреб оборони.

Отже, з одного боку, нездатність повноцінного (навіть на мінімально необхідному рівні) утримання військ державою в умовах викликів сьогодення та загроз національній безпеці, спричинила повернення Української влади до історичного досвіду ресурсного самозабезпечення збройних сил з використанням їх технічного, матеріально-виробничого та інших потенціалів, яке суттєво зменшувало навантаження на державний бюджет та значно

полегшувало державі виконання нею обов'язків із забезпечення оборонних потреб.

З іншого боку, розуміння того, що провадження збройними силами господарської діяльності неможливе без чітко керованої системи, яка потребує встановлення чітких правових рамок, спрямованих на дотримання обмежень, зокрема, недопущення відволікання особового складу на діяльність, що прямо не пов'язана з військовою службою; з профілактикою зловживань в умовах економічних негараздів та сучасних загроз національній безпеці, при завданні забезпечити високу боєздатність ЗСУ, зумовило впровадження в Українській державі додаткових форм військового господарювання з одночасним поступовим розвитком нормативно-правового забезпечення такої діяльності.

1.2. Поняття та значення господарської діяльності Збройних Сил України як предмету правового регулювання

Проблема економного використання матеріальних, трудових, фінансових та інших ресурсів ніколи не втрачала актуальності, але в умовах стагнації економіки та гіперінфляції у перші роки самостійного існування нашої держави набула особливо гострого характеру. Бюджетного фінансування Збройних Сил ледь вистачало на утримання особового складу, нависла загроза повної втрати бойового потенціалу військ, а в кінцевому підсумку – обороноздатності нової України загалом. Тому й виникла нагальна потреба у використанні господарського потенціалу Міністерства оборони для отримання додаткового фінансування поточних потреб ЗСУ.

Однак правове регулювання діяльності оборонного відомства із залучення додаткових фінансових джерел перебувало, по суті, на нульовому рівні. Регулювання здійснювалося дуже фрагментарно, безсистемно і тільки окремими наказами та директивами МОУ, а також керівниками органів військового управління нижчих ланок, що не сприяло встановленню єдиних

шляхів та методів провадження такої діяльності, а також правил розподілу отриманих надходжень.

Лише з прийняттям у 1999 році ВРУ Законів України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України», «Про правовий режим майна Збройних Сил України» та у 2000 році – низки відповідних постанов Урядом України, для військових частин ЗСУ була створена мінімально необхідна законодавча база, яка юридично визначила можливість виконувати в інтересах сторонніх організацій роботи, виготовляти продукцію, надавати послуги та передавати в оренду військове майно, а отримані кошти використовувати для часткового розв'язання завдань із забезпечення власної бойової та мобілізаційної готовності. На початок 2015 року цю сферу діяльності частково регулюють Господарський, Бюджетний, Земельний, Цивільний, Податковий кодекси України, близько трьох десятків загальних та спеціальних законів України, указів Президента, постанов Уряду країни, більше сотні відомчих наказів та директив МОУ.

Слід зауважити, що за рахунок саме цієї господарсько-економічної діяльності лише упродовж 1998 року було зараховано до Держбюджету України 202,2 мільйони гривень [19, с. 14], а у 1999 році – до 208 мільйонів гривень [20, с. 21]. Щоправда, до складу цих надходжень, крім доходів військових частин від виконаних робіт та наданих послуг, увійшли також і кошти від реалізації надлишкового озброєння та іншого надлишкового військового майна.

Загалом у перші роки цієї діяльності (1998–2001) МОУ забезпечило понад 30% видатків на оборону [21, с. 8], що є доволі суттєвим доповненням до бюджету держави.

Надалі спостерігається стійка тенденція до включення до Державних бюджетів країни надходжень від господарської діяльності Збройних Сил, середній розмір яких, порівняно з попередніми роками, збільшився.

Тут треба зазначити, що із запровадженням казначейської системи обслуговування бюджетних коштів (початок 2000-х років) військовий бюджет

почав складатися з двох основних фондів (частин) Держбюджету – загального і спеціального. Значну частку доходів спецфонду Міноборони покликані формувати грошові надходження від реалізації озброєння, боєприпасів, надлишкової військової техніки та майна, а також від доволі унікальної статті доходів – господарської діяльності військових частин. Відзначимо, що грошові надходження від господарської діяльності військових частин мають постійний характер, а тому плануються у Державному бюджеті.

Нижче, у таблиці 1 наведено дані, що відображають структуру запланованих бюджетних надходжень та видатків на потреби оборони відповідно до Державних бюджетів України за останні 10 років станом на 1 грудня 2014 року [22–31].

Таблиця 1

Структура надходжень та видатків на потреби оборони відповідно до Держбюджетів України 2006–2015 років	Видатки за загальним фондом (млрд. грн.)	За спеціальним фондом (млрд. грн.), в тому числі:			
		Всього видатків	За рахунок надходжень від реалізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, іншого майна	За рахунок інших видів власних надходжень військових частин (господарська діяльність)	Від відчуження земельних ділянок, які вивільняються у процесі реформування ЗС України
1	2	3	4	5	6
2006 рік	5,91	1,67	0,86	0,81	-
2007 рік	7,55	1,5	0,77	0,73	-
2008 рік	8,92	0,99	0,38	0,61	-
2009 рік	7,42	4,2	3,63	0,57	-
2010 рік	8,67	2,66	2,14	0,52	-
2011 рік	11,4	2,2	1,57	0,63	-
2012 рік	14,17	2,21	1,49	0,72	-

2013 рік	14,3	0,98	0,58	0,4	-
2014 рік	13,67	1,47	0,18	1,03	0,26
проект на 2015 рік	14,95	1,05	0,14	0,72	0,19

Як бачимо, середній обсяг визначених бюджетних асигнувань на потреби оборони зі спеціального фонду держбюджету, що еквівалентний запланованому розміру бюджетних надходжень до нього, за останні 10 років склав 1 мільярд 893 мільйони гривень (близько 18% усіх видатків на оборону), з яких середній обсяг запланованих надходжень безпосередньо за рахунок власної господарської діяльності військових частин складає 674 мільйони гривень на рік (з урахуванням проекту Держбюджету України на 2015 рік). Це значні суми, але проблема полягає в тому, що далеко не завжди військовим вдається «заробити» ці кошти.

Так, аналітики відзначають, що в середньому українська армія здатна «заробити» не більше одного мільярда гривень на рік [32], хоча, наприклад, у 2008 році оборонне відомство за усіма видами надходжень наповнило спеціальний фонд Держбюджету на 1,2 мільярди гривень [33].

За даними Департаменту фінансів Міноборони у 2011 році за рахунок власної господарсько-економічної діяльності військового відомства вдалося наповнити спецфонд на 116% від запланованого розміру, але при цьому частка надходжень від реалізації надлишкового військового майна склала лише 18,7% [34, с. 20].

Згідно з бюджетом 2014 року частка власних надходжень оборонного відомства суттєво перебільшує очікувані надходження від реалізації надлишкового озброєння, військової, спеціальної техніки та іншого майна в п'ять разів, а її абсолютний розмір дорівнює максимальному за усі роки запланованому показнику – 1,03 мільярди гривень.

Це підтверджує позитивне (можна сказати – заохочувальне) ставлення держави до розв'язання питань фінансування оборонних заходів, певною

мірою, через самозабезпечення військового відомства. Однак треба констатувати, що нині самостійне господарювання військових частин, яке має не тільки глибокі історичні коріння, а й сучасні економічні та юридичні передумови, спрямоване на отримання додаткових джерел фінансування оборонних потреб, складає невід'ємну частину їх повсякденної життєдіяльності, і потребує виваженого, гармонійного підходу до правового удосконалення цього явища як на теоретичному, так і на практичному рівнях.

Натомість у Держбюджеті України на 2015 рік значно збільшена (до 39,4 млрд. грн.) видаткова частина оборонного бюджету за рахунок загального фонду [35]. Це, звичайно, пояснюється тим, що держава та її Збройні Сили знаходяться фактично у стані війни, а тому бюджетне планування оборонних витрат зумовлене розумінням неможливості чи, принаймні, існування значних перешкод для військ займатися господарюванням в особливий період часу.

Незважаючи на зростаючу питому вагу в сфері оборонної економіки господарської діяльності військових частин як додаткового джерела фінансування життєдіяльності ЗСУ, а також велику нормативну базу, спрямовану на правове врегулювання цього питання, і зараз існує неоднозначне тлумачення правової природи та місця господарської діяльності ЗСУ, пов'язаної з отриманням додаткового фінансування, серед інших процесів матеріально-технічного забезпечення армії.

Так, уже з початку провадження господарської діяльності військовими структурами ЗСУ термін «господарська діяльність» стосовно них набув подвійного значення, що призводить до певної плутанини у розумінні природи цієї діяльності.

Згідно з Законом України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» [36, ст.ст. 1, 8] та Законом України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» [37, ст. 6] господарська діяльність спрямована на одержання додаткових джерел фінансування шляхом здійснення військовими частинами ЗСУ власного виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг, ведення підсобного господарства, передачу в оренду, а також

відчуження, реалізацію військового майна та залучення отриманих позабюджетних коштів на потреби оборони для підтримання на належному рівні бойової та мобілізаційної готовності військ (сил). Така діяльність не має постійного характеру, не є природно притаманною Збройним Силам, але потребує входження у господарсько-виробничі правовідносини з іншими суб'єктами господарювання, що регулюються правилами господарського законодавства.

У іншому значенні термін «господарська діяльність» розуміється як внутрішня, повсякденна діяльність військових частин ЗСУ, пов'язана з:

організацією та веденням військового господарства, яке складається з матеріальних засобів та бюджетних коштів, виділених державою для забезпечення потреб Збройних Сил. До цих потреб відносяться здійснення бойової підготовки, ведення виховної роботи, організація військового побуту, експлуатація, зберігання та ремонт озброєння, військової техніки та майна;

ощадливим та раціональним (тобто економним) використанням цих матеріальних засобів та коштів, що передбачає виникнення та існування внутрішньогосподарських взаємовідносин між структурними підрозділами військової частини.

Таке поняття господарської діяльності розкривається у Положенні про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України, затверджене наказом Міністра оборони України від 16 липня 1997 року № 300 (далі, якщо не вказано інакше, – наказ МОУ № 300).

Зокрема, пунктами 2.2.–2.4, 4.1.1 наказу МОУ № 300 встановлені основні завдання та зміст діяльності з організації та ведення військового (корабельного) господарства [38, с. 204, 289]. При цьому така діяльність визначається оборонним відомством саме як господарська діяльність. Але ж суть наведених заходів принципово відрізняється від змісту господарської діяльності у ЗСУ, визначеного законодавцем [36, ст. 1].

Системний аналіз наведених правових норм дозволяє дійти висновку, що господарська діяльність у розумінні організації та ведення військового

(корабельного) господарства ЗСУ являє собою комплекс заходів організаційного, технічного, фінансово-економічного, і, навіть, виховного характеру, які здійснюються командуванням та іншими посадовими особами військових частин (кораблів) із забезпечення економного та цільового використання бюджетних коштів та матеріальних засобів, що виділяються державою на підтримання бойової та мобілізаційної готовності військ, а так само відшукування та мобілізації позабюджетних (додаткових) джерел фінансування.

Сукупність заходів, які зобов'язане здійснювати військове командування й увесь особовий склад військової частини щодо забезпечення економного та цілеспрямованого використання матеріальних ресурсів, державних коштів, що виділяються на підтримання бойової готовності військ, військовими спеціалістами у сфері військової економіки та фінансового забезпечення визначається як економічна діяльність у військах [39]. Зі свого боку, П.М. Кондик обґрунтував тезу про необхідність розуміння економічної діяльності військових частин Збройних Сил в широкому аспекті, що включає в себе як власно господарську, так й іншу діяльність, спрямовану на економію та раціональне використання грошових і матеріальних ресурсів Збройних Сил [40, с. 37].

Проте цю думку не можна визнати вірною, оскільки, як справедливо відзначив проф. О.П.Подцерковний (з яким варто погодитися), господарська діяльність (як комерційна, так і некомерційна) має яскраво виражений економічний характер і у будь-якому випадку їй властива вартісна оцінка та інші економічні характеристики [41, с. 21].

Для визначення постійної діяльності військових частин з ведення військового господарства, яка регулюється наказом МОУ № 300, Ю.А. Поніматченко доволі влучно використовує поняття внутрішньогосподарської діяльності військових частин, тобто діяльності, що здійснюється всередині Збройних Сил [42, с. 89, 94]. При цьому, на нашу думку, зважаючи на переважно забезпечувальний характер такої діяльності

(матеріально-технічне забезпечення бойової підготовки, інших процесів повсякденного життя військ), більш точним буде її визначення як *господарсько-забезпечувальної* (курсив мій – Е.Б.).

Визнаючи й інше значення терміна «господарська діяльність» стосовно військових частин, коли діяльність останніх спрямована на залучення позабюджетних коштів та пов'язана зі вступом їх у відносини, що виникають у результаті такої діяльності, з суб'єктами, які не входять до складу Збройних Сил, а також розв'язанням низки питань, пов'язаних з врегулюванням відповідних господарських проблем на підставі чинного господарського, цивільного та іншого законодавства, Ю.А. Поніматченко, однак, ємкого визначення цього аспекту діяльності Збройних Сил не надає [42, с. 91]. Але далі, він, намагаючись конкретизувати назви обох рівнів діяльності, що провадиться Збройними Силами у сфері господарювання, господарську діяльність військових частин, спрямовану на залучення додаткових коштів до оборонного бюджету, визначає як господарську комерційну діяльність [42, с. 94], що, як буде доведено далі, є хибним.

Як уявляється, для усунення подвійного розуміння поняття господарської діяльності військових частин ЗСУ, варто здійснити його юридичне розмежування (розрізнення), визначивши повсякденну діяльність військових частин з організації та ведення військового (корабельного) господарства, спрямовану на економічне, раціональне та доцільне використання матеріальних засобів і коштів, як *внутрішньогосподарську* чи *господарсько-забезпечувальну діяльність*. Заходи ж, безпосередньо спрямовані на отримання додаткових (до загальнобюджетного фонду) джерел фінансування військ, які, зокрема, включають ведення військовими частинами Збройних Сил власного підсобного господарства, виробництво продукції, виконання робіт і надання платних послуг, передачу в оренду рухомого та нерухомого військового майна тощо, цілком справедливо визначати як *господарську діяльність* військових частин Збройних Сил України, *що приносить дохід* або *господарсько-дохідну діяльність*.

Вважаємо, що таке розмежування полегшить розуміння вищезазначеного аспекту господарської діяльності ЗСУ, безпосередньо спрямованої на отримання додаткових джерел фінансування оборонних потреб, її принципової і, певною мірою, феноменальної відмінності від внутрішньогосподарської діяльності, яка здійснюється абсолютно всіма військовими частинами (позаяк існування військової частини неможливе без існування військового господарства).

Тут варто додати, що при дослідженні інституціональної структури військово-господарського права П. Богуцький визначав, що військові частини при вступі у господарсько-правові відносини з приводу матеріального, продовольчого, технічного забезпечення, а в окремих випадках – з метою отримання надходжень до спеціального фонду Державного бюджету, діють як самостійні суб'єкти *зовнішньої* господарської діяльності, маючи необхідні ознаки суб'єктів цивільних, господарських відносин [43, с. 130–131]. Застосування такого терміна обґрунтовується тим, що, займаючись такою діяльністю, військова частина вступає у зовнішні правовідносини (на противагу внутрішньогосподарським) з іншими, тобто зовнішніми, сторонніми юридичними та фізичними особами.

На нашу думку, застосування терміна «зовнішня господарська діяльність» для позначення власного господарювання військових частин, спрямованого на отримання додаткових джерел фінансування, хоча і виглядає допустимим для використання (зокрема, завдяки його лаконічності), але не повною мірою відображує характер діяльності, що складає предмет нашого дослідження, а тому не може вважатися прийнятним.

Щодо виокремлення в господарській діяльності Збройних Сил, що приносить доход, ознак комерційності, тобто підприємництва, то це є другою проблемою, пов'язаною з неоднозначним розумінням правової природи та місця господарської діяльності ЗСУ (на сучасному етапі їх існування) з отримання додаткових коштів для потреб оборони, серед інших процесів

ресурсного, передовсім, фінансового, забезпечення військ (сил), і розв'язання її має бути однозначним та остаточним.

Так, Р. Бабенко, досліджуючи проблематику розмежувань понять «підприємництво» та «господарська діяльність», загалом вірно окреслює ознаки підприємництва і наголошує на тому, що господарська діяльність є більш об'ємною правовою категорією, яка містить багато форм діяльності, спрямованої на отримання економічно значимого результату (господарської винагороди), лише однією з яких виступає підприємництво [44, с. 25–26]. Також він цілком справедливо виокремлює головну відмінність підприємницької від непідприємницької господарської діяльності, яка полягає в тому, що основою першої є обов'язкове отримання прибутку при задоволенні потреб інших суб'єктів, а при здійсненні другої – отримання прибутку не є метою. Але ж при цьому, виходячи з аналізу (на жаль, хід цього аналізу в статті не представлено) лише переліку тих видів господарської діяльності, яка дозволена військовим частинам Збройних Сил України для отримання додаткових коштів [45], дослідник робить абсолютно нелогічний висновок про те, що «...Збройним Силам України дозволяється займатися виключно підприємницькою діяльністю» [44, с. 26], і пропонує замінити у назві Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» слово «господарську» словом «підприємницьку», оскільки, як стверджує автор статті, головною метою господарської діяльності ЗСУ є отримання прибутку [44, с. 26].

Таку позицію не можна визнати об'єктивною. Адже наведене ґрунтується лише на хибному розумінні автора, що господарська діяльність у ЗСУ, яка має метою одержання додаткових джерел фінансування життєдіяльності військ (сил) для підтримання на належному рівні їх бойової та мобілізаційної готовності, носить виключно підприємницький характер.

Іншим прикладом нечіткого розуміння суті господарської діяльності ЗСУ, пов'язаної з отриманням додаткових коштів для потреб оборони, є думка науковця-цивіліста С. Іванова, який відзначає «дещо комерціалізований

характер» цієї діяльності, оскільки здобуті військовими частинами додаткові грошові ресурси не використовуються для задоволення їх власних потреб, які виникають у процесі виконання публічних завдань, а залучаються на оборонний бюджет України [46, с. 113].

Із таким твердженням погодитися не можна, адже воно суперечить правилам обліку, розподілу та використання всередині оборонного відомства отриманих від цієї діяльності коштів, а також свідчить про відсутність логічного зв'язку між тим, що виконання оборонних функцій (публічних завдань) військовими частинами безпосередньо пов'язано з їх бюджетним забезпеченням, яке здійснюється саме з оборонного бюджету України та за правилами бюджетного законодавства.

Дослідник вірно вказав на відмінності між підприємницькою та дозволеною військовим частинам Збройних Сил господарською діяльністю, зокрема на відмінність мети їх здійснення [46, с. 115]. Однак відразу ж автор, наголошуючи на тому, що військова частина є інструментарієм у руках військового відомства для отримання прибутку (що є явищем незвичайним і тимчасовим), пропонує вважати діяльність військових частин з відшукування додаткових джерел фінансування для всієї оборонної галузі в умовах обмеженого бюджетного забезпечення «діяльністю, спрямованою на отримання прибутку» або, що рівнозначно, «прибутковою господарською діяльністю» [46, с. 116].

Наведене свідчить про недостатню увагу автора статті до базових положень господарсько-правової науки стосовно некомерційної (непідприємницької) діяльності. Адже правова суть останньої, її принципова відмінність від підприємницької (комерційної) діяльності, якраз і полягає у відсутності такої мети, як отримання прибутку. Так само неправильно С. Іванов ототожнює поняття «прибуток» та «доход», якими, нарівні з економічними, оперують і правові науки. Адже некомерційне господарювання передбачає отримання певного доходу від своєї діяльності, допускаючи навіть і

збитковість, але в жодному разі не має метою отримання прибутку. Це повною мірою стосується й господарської діяльності Збройних Сил.

Понад те, військові частини ставляться на облік податковими органами України як неприбуткові організації, що має і нормативно-правові засади: пунктом 12 частини 1 статті 2 БК України закріплено, що бюджетні установи є неприбутковими [47]. Про таку реєстрацію свідчать відповідні довідки, які видаються податковими органами за місцем обліку військової частини. Одним із численних прикладів може слугувати повідомлення заступника начальника ДПІ у Приморському районі м. Одеси про знаходження військової частини А1785 на обліку в податковій інспекції (з 19.01.1999 р. за № 4505) та внесенням її до Реєстру неприбуткових організацій та установ з цієї ж дати [48].

В. Лесовой у своїй дисертації, присвяченій правовому режиму майна військових організацій, стверджує, що в умовах різкого зниження фінансування юридичних осіб в системі Міністерства оборони військові організації почали здійснювати підприємницьку діяльність [49, с. 3]. І хоча, як уже зазначалося, при значному доробку російських науковців у сфері військового господарювання, визнанні широкої участі військових структур у правовідносинах, пов'язаних з пошуком додаткових джерел фінансування, відповідне законодавче регулювання цієї діяльності в Російській Федерації відсутнє. Зокрема, немає й визначення некомерційної діяльності, яке стало новелою саме українського господарського законодавства.

Отже, наразі спостерігаємо нечітке розуміння сутності господарської діяльності Збройних Сил, що приносить доход, вітчизняними дослідниками, не кажучи вже про осіб, які формують нормативний масив у цій сфері або ж мають реалізовувати на практиці відповідні правові приписи.

Безперечним фактом є те, що підприємництво і некомерційне господарювання як види діяльності тісно переплетені. На це вказують відомі українські науковці, наголошуючи на доцільності більш чіткого розмежування сфер здійснення підприємництва та непідприємницького господарювання,

зокрема, шляхом встановлення вичерпного переліку суб'єктів некомерційної господарської діяльності [50; 51].

Господарську діяльність військових частин Збройних Сил необхідно відрізняти також і від діяльності промислових підприємств МОУ, що складають частину оборонно-промислового комплексу України та, маючи відомчу належність до Міноборони, до складу ЗСУ, як правило, не входять.

Це значна кількість підприємств (станом на 2007 рік у підпорядкуванні Міністерства оборони тільки з числа ремонтних перебувало понад 80 держпідприємств, приблизно половина з яких об'єднувалась у три концерни: «Техвоєнсервіс», «Авіавоєнремонт», «Воєнремсервіс» [52, с. 26–31]. Крім того, багато промислових, торгівельних підприємств існували самостійно або у складі таких господарських об'єднань в оборонній сфері як «Військторгсервіс», «Бронетехніка України» та ін.), основна діяльність яких пов'язана із задоволенням потреб ЗСУ у виробництві, ремонті, модернізації озброєння, боєприпасів, різноманітних приладів військового призначення, обладнання, військової та спеціальної техніки, запасних частин до неї тощо. З цією метою оборонні підприємства вступають у широкі економічні зв'язки з постачальниками необхідних компонентів для організації виробництва продукції військового призначення; своєю чергою, вони самі виступають постачальниками для тих ланок Збройних Сил, потреби яких забезпечують.

Їх діяльність здійснюється на систематичній промисловій основі, яка передбачає наявність розвинутого господарства (основні фонди та оборотні засоби), включає випуск продукції, її реалізацію, капітальне будівництво, капітальний ремонт, а також проведення відповідної науково-дослідної роботи персоналом підприємства чи концерну, до складу якого входить підприємство тощо.

Основна кількість промислових, ремонтних, торгових та інших підприємств Міноборони за порядком їх фінансування є госпрозрахунковими, що передбачає, передовсім, окупність витрат і рентабельність роботи. Це означає, що відшкодування всіх витрат у ході виробництва повинно

здійснюватися за рахунок доходів від виконання державних завдань та інших робіт чи послуг, наданих решті замовників. Крім того, госпрозрахункове підприємство повинно забезпечити одержання прибутку [53, с. 80], що характеризує діяльність державних підприємств МОУ як підприємницьку. Понад те, в умовах скорочення обсягів державного замовлення для підприємств оборонно-промислового комплексу, з метою стимулювання розвитку їх підприємницької активності, за пропозиціями Міноборони урядом України поступово перетворювались казенні військові підприємства у державні комерційні підприємства, які отримували право вільно формувати обсяги замовлень на виконання ремонтних робіт не лише для потреб оборони, але й для потреб інших секторів державної економіки [52, с. 31].

Зазначені підприємства Міноборони є підприємствами центрального підпорядкування, тобто входять до сфери управління центрального апарату МОУ. Але, позаяк у самих Збройних Силах здійснюється певний обсяг виробничої діяльності, іноді у складі військових частин можуть знаходитись дрібні підприємства, що виконують вузькоспецифічні завдання (роботи), пов'язані зі специфічністю функціональних завдань, для виконання яких створювалась військова частина. Характерним прикладом тут можуть виступати відповідні цехи по збиранню боєприпасів з їх складових частин, порохів, зарядних пристроїв тощо, які є структурними підрозділами військових баз, складів, арсеналів ракетно-артилерійського озброєння та боєприпасів ЗСУ, а персонал (як правило, цивільний) включений до штатних розписів цих військових частин.

Ведення ж підсобного господарства військовими частинами також передбачає і допускає діяльність в їх складі різноманітних майстерень (швацьких, взуттєвих та ін.) або цехів (столярних, слюсарних, малярських та ін.), але найбільш проблемною виявляється їх забезпеченість не тільки матеріалом, але й відповідним персоналом, який би утримувався переважно за рахунок загального фонду бюджету. Тому багато військових командирів, не дуже схильних до широкого господарювання, та з урахуванням пріоритетності

тренувально-бойових завдань, що ставляться перед військовими підрозділами, воліють не займатися таким додатковим господарюванням, або ж при першій можливості здавати вказані приміщення (та устаткування, якщо таке є) в оренду.

Безумовно, що матеріально-технічна база оборонних держпідприємств незрівнянно потужніша та розгалужена, на противагу військовим частинам, які більшість господарських робіт здійснюють т.зв. господарським (тобто непромисловим) способом, що передбачає не тільки їх невеликий обсяг (у межах однієї частини), а й породжує певні труднощі в організації робіт та послуг, що можуть надаватися військовою частиною на платній основі (оновлення інвентарю, закупівля матеріалів, удосконалення навичок персоналу тощо). Враховуючи підприємницький характер господарсько-економічної діяльності держпідприємств Міноборони та їх неналежність до складу ЗСУ, слід визнавати цю діяльність ваговою складовою частиною оборонної економіки країни, але в жодному разі не тією господарською діяльністю, що спрямована на одержання додаткових джерел фінансування життєдіяльності військ (сил) для підтримання на належному рівні їх бойової та мобілізаційної готовності.

Висновки до першого розділу

1. Аналіз історично-правового досвіду уможливлює висновок про наявність кількох етапів формування та розвитку військового господарювання, при цьому їх доцільно виокремлювати за переважаючими способами утримання війська: період княжої доби (XI-XIV століття). Цей період характеризується зародженням військового господарювання на теренах України. Утримання війська переважно здійснювалося за рахунок військової здобичі, данини з завойованих територій, а також власних натуральних господарств бояр; період Запорізької Січі (XV – початок XIX століття), коли значення військової здобичі поступово зменшувалося і віддавалася перевага самозабезпеченню продукцією

власних промислів та інших видів господарювання на власній території; військо часів російсько-імперського царату (XIX – початок XX століття) характеризується втратою самостійності господарського регулювання, традиційного для Запорізького війська, і переходом до більш централізованого способу забезпечення армії шляхом закупівлі основних предметів військово-господарського призначення урядом держави у виробників. У цей же період виникають й інші, більш диференційовані способи заготівлі предметів постачання, серед яких з'являється і господарський – коли право заготівлі окремих предметів постачання, що не можуть здійснюватися централізовано, надається безпосередньо військовим частинам; радянський період (1918–1991 роки), упродовж якого основним способом забезпечення армії залишалось централізоване постачання. Однак на різних етапах існування більшовицької держави мала місце самостійна господарська діяльність військових організацій, спрямована на отримання додаткових видів забезпечення війська, зокрема таких, що в недостатній кількості постачалися з державних ресурсів. Так виникали військові кооперативи, підсобні господарства, військові майстерні тощо; сучасний період розбудови українських Збройних Сил (1991 – теперішній час), який характеризується поступовим переходом від виключно державного утримання військових формувань до надання дозволів на їх самостійну господарську діяльність, пов'язану з одержанням додаткових (позабюджетних) джерел фінансування військ (сил).

2. Потреба у додаткових способах самозабезпечення військ виникає, як правило, у скрутні в економічному сенсі часи для державної влади, коли недостатньо коштів і матеріальних засобів для підтримання діяльності збройних утворень на належному рівні.

3. Загалом самостійна військово-господарська діяльність приносила позитивний з економічної точки зору результат. Однак необхідно визнати, що така діяльність у будь-якому разі передбачає відволікання від виконання завдань основного призначення як техніки, майна, так і людських ресурсів.

4. Розвиток способів та видів постачання війська матеріально-технічними ресурсами, а також розвиток самостійної господарської діяльності військових формувань, спрямованої на їх додаткове самозабезпечення, безумовно тягнув за собою і зміну способів правового регулювання цих питань – від звичаю до державно-адміністративного втручання переважно на відомчому рівні.

5. Через об'єктивні економічні проблеми Української держави після здобуття незалежності у воєнній економіці концептуально були започатковані нові процеси, пов'язані з більш активним та розгалуженим залученням військових частин до господарсько-правових відносин з іншими господарюючими суб'єктами та іншими споживачами товарів, робіт та послуг, що можуть надаватися військовими частинами, установами та організаціями в умовах ринку.

6. Поняття господарської діяльності військових частин Збройних Сил має дуалістичний характер: 1) це організація та ведення військового господарства, спрямованого на ощадливе і доцільне використання матеріальних засобів і коштів, 2) це діяльність з отримання додаткових джерел фінансування життєдіяльності військ. Останній напрям (рівень) є господарською діяльністю, дозволеною законодавством ЗСУ, яка, однак, багато в чому залежить від першого рівня діяльності військ (сил), пов'язаного з їх централізованим матеріально-ресурсним забезпеченням, а також раціональним використанням цих ресурсів. Указані рівні мають різну правову природу: якщо перший рівень господарської діяльності є обов'язковим і носить постійний характер, а господарські зв'язки формуються, здебільшого, по вертикалі, то другий рівень господарської діяльності здійснюється на засадах добровільності вступу військових частин у відповідні господарські правовідносини зі сторонніми особами. На цьому рівні превалюють горизонтально-господарські відносини.

Для чіткого розуміння відмінностей цих двох рівнів військового господарювання, гармонізації термінології правового регулювання господарської діяльності ЗСУ, діяльність військових частин, пов'язану з організацією їх централізованого матеріально-ресурсного забезпечення,

повсякденним управлінням військовим господарством (перший рівень) пропонується визначати як «внутрішньогосподарську» або ж «господарсько-забезпечувальну», а діяльність, спрямовану на залучення додаткових коштів до оборонного бюджету (другий рівень), іменувати «господарською діяльністю військових частин, що приносить дохід», або ж «господарсько-дохідну».

7. Господарсько-дохідна діяльність військових частин ЗСУ має некомерційний характер та у жодному разі не належить до підприємницької діяльності. Це дозволяє відмежувати господарську діяльність військових частин Збройних Сил від господарсько-економічної діяльності державних підприємств МОУ для цілеспрямованого удосконалення правового регулювання процесів, пов'язаних з діяльністю саме ЗСУ з наповнення спецфонду Державного бюджету України.

8. Від моменту запровадження господарської діяльності Збройних Сил з відшукування додаткового фінансування і дотепер спостерігається стійка тенденція до включення до Державних бюджетів країни надходжень від цієї діяльності військових частин ЗСУ.

РОЗДІЛ 2

ВІЙСЬКОВІ ЧАСТИНИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЯК УЧАСНИКИ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН

2.1. Господарсько-правовий статус військових частин Збройних Сил України

Військові частини Збройних Сил, виконуючи конституційні завдання оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, є суб'єктами не лише військових, адміністративних, цивільних, а й господарських правовідносин. Самостійна участь у таких відносинах можлива лише за умови наявності у військових частин статусу юридичної особи. Дотепер у юридичній теорії та судовій практиці відсутня єдина думка, чи є військова частина юридичною особою, чи є вона повноправним та самостійним суб'єктом господарських, цивільних та інших правовідносин.

Варті уваги численні дослідження багатьох російських теоретиків та практиків (В. Бараненков, В. Бірюлін, А. Віноградов, В. Манов, А. Сурков, С. Терешкович та ін.), що висвітлюють правове положення військових частин як суб'єктів цивільних правовідносин, та роботи деяких українських цивілістів (В. Кісель, С. Іванов) – про участь військових частин Збройних Сил у майнових та особистих немайнових правовідносинах. Науковці цілком обґрунтовано дійшли висновку про наявність у військових частин усіх характерних ознак юридичної особи і необхідність закріплення такого статусу на законодавчому рівні. Відсутність нормативного визначення статусу військових частин та інших структурних формувань ЗСУ як юридичних осіб дозволяє вважати їх квазісуб'єктними утвореннями. Це зумовлено причинами, які мають формальний, але не сутнісний характер, що підлягає виправленню законотворчою практикою [54, с. 16]. З такими висновками, безперечно, варто погодитися, і немає необхідності відтворювати усі наведені на їх користь

обґрунтування, які є цілком слушними. Однак деякі думки та пропозиції щодо державної реєстрації військових частин як юридичних осіб і як суб'єктів господарської діяльності вважаємо не зовсім вірними, що буде аргументовано при дослідженні легалізації військової частини як суб'єкта господарювання.

Окремо слід розглянути питання про організаційно-правову форму, в якій військова частина бере участь у господарському обороті. Незважаючи на широке застосування терміна «військова частина» у різноманітних нормативно-правових актах, які регламентують діяльність ЗСУ і складають основу військового законодавства, однозначного його тлумачення і навіть визначення (зокрема, його розуміння з точки зору здійснення господарської діяльності) немає.

На думку В. Кіселя, доцільним є використання узагальнюючого терміна «військова організація» замість «військова частина», принаймні стосовно до правовідносин, безпосередньо не пов'язаних з виконанням державних функцій по захисту України від можливої агресії, забезпеченні її державного суверенітету та територіальної цілісності [55, с. 109].

З цим частково не погоджується С. Іванов, який наполягає на тому, що термін «організація» для визначення організаційно-правової форми окремих підрозділів ЗСУ є загальним поняттям [56, с. 79], а, зважаючи на такі ознаки як: належність виключних засновницьких прав державі, цільова спрямованість діяльності на досягнення публічної мети свого створення (захист національних інтересів держави від зовнішніх та внутрішніх загроз), унітарний структурний склад, постійний взаємозв'язок із засновником – державою щодо наділення майном та фінансування поточних витрат тощо, військові частини слід визнавати установами публічного права [56, с. 78–79].

Попри наведені на користь такого висновку доволі цікаві та загалом справедливі аргументи, треба визнати, що і поняття «установи публічного права» є значною мірою узагальненим. Так, зважаючи на публічну цілеспрямованість діяльності Збройних Сил, та відповідно до ч. 3 ст. 81 ЦК України [57], порядок утворення та правовий статус військових частин

регламентується не цивільним законодавством, а Конституцією України та іншими законами. Такими, крім Законів України «Про Збройні Сили України», «Про оборону України», є Закони України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України», «Про правовий режим майна Збройних Сил України», а також ГК України, який встановлює правові основи господарської діяльності різноманітних суб'єктів господарювання [58, преамбула].

Визнаючи безумовну публічність функцій, покладених державою на Збройні Сили, а також некомерційний характер дозволеної їм господарської діяльності, для розв'язання питання про організаційно-правову форму військової частини як суб'єкта господарювання, на нашу думку, слід звернутися до правових засад регулювання некомерційної господарської діяльності, які містить глава 5 ГК України. Зокрема, ч. 1 ст. 53 цього кодексу визначає, що некомерційна господарська діяльність може здійснюватися суб'єктами господарювання в організаційних формах, які визначаються власником або відповідним органом управління чи органом місцевого самоврядування з урахуванням вимог, передбачених цим Кодексом та іншими законами.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про Збройні Сили України», організаційно ЗСУ складаються з органів військового управління, об'єднань, з'єднань, військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій [59]. Зі змісту ст. 3 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» випливає, що суб'єктами господарської діяльності у ЗСУ є військові частини, заклади, установи та організації ЗСУ, які утримуються за рахунок коштів Державного бюджету України, ведуть відокремлене господарство, мають кошторис надходжень та видатків, рахунки в установах банків, печатку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням. Абзац 1 ст. 1 цього ж Закону узагальнює всі вищенаведені типи структурних одиниць (організмів), що організаційно складають ЗСУ, поняттям «військова частина».

Подібні положення містяться й в інших актах законодавства, що регламентують ті чи інші аспекти військової діяльності.

Як уявляється, поняття «військова частина» є узагальнюючим для декількох типів структурних утворень усередині Збройних Сил, серед яких виокремлюються: орган військового управління, військова частина (у вузькому сенсі, тобто як відокремлений, самостійний в організаційному та майновому відношенні підрозділ), заклад, установа, організація¹.

Крім того, важливо, що у наведених нормативно-правових актах при виокремленні ознак військових частин (в т.ч. і як суб'єктів господарської діяльності), вказується їх утримання за рахунок коштів Державного бюджету. Це характеризує природу походження джерела фінансування військових частин ЗСУ, підкреслюючи їх публічність та некомерційну спрямованість їх діяльності. Такий підхід до проблеми, разом зі зверненням до БК України (п. 12 ч. 1 ст. 2), дозволяють віднести військові частини за критерієм походження джерела їх фінансування до бюджетних установ.

Отже, констатуємо, що держава, як законодавець та як власник майна (в особі Міноборони), яким наділені Збройні Сили, визнає та закріплює різноманітність основних організаційних форм (типів) самостійних військових підрозділів, що структурно складають ЗСУ, серед яких виокремлюються такі: військова частина, військовий заклад, військова організація, військова установа, орган військового управління. При цьому, погоджуючись з С. Івановим та Я. Гейвандовим [60, с. 5–6], що поняття «військова організація» стосовно визначення організаційно-правових форм структурних одиниць Збройних Сил, є вельми загальним, відзначимо, що найбільш узагальнюючими для них,

¹ З'єднання, як правило, являють собою певну сукупність військових частин та інших дрібних військових підрозділів тилового та технічного призначення, які ведуть військове господарство, вступаючи між собою та органом військового управління з'єднанням у численні внутрішні адміністративно-господарські зв'язки. Але самостійного кошторису надходжень та видатків, балансу, рахунків в фінансових установах, печаток з власним найменуванням та зображенням Державного Гербу України військові підрозділи, що входять до складу з'єднання, не мають. Усі зазначені атрибути та інші ознаки (організаційна, майнова єдність тощо) зумовлюють існування з'єднання як окремої військової частини та вступу у різноманітні правовідносини як юридичної особи. Об'єднання являють собою певну сукупність окремих військових частин з усіма ознаками юридичних осіб на чолі з відповідним органом військового управління (командуванням, штабом об'єднання), який також є окремим військовим підрозділом, має ознаки самостійної юридичної особи, та, по суті такою і являється.

усталеними й універсальними, слугують поняття «військова частина» або «військова організація» (у широкому сенсі, як знеособлені структурні військово-адміністративні одиниці Збройних Сил України), які, до того ж, підкреслюють характерну належність їх до оборонного відомства.

Часто в такому ж значенні використовується термін «військове формування», що почасти викликає їх різночитання в науковій літературі. Це ще раз підтверджує необхідність гармонійної уніфікації військово-юридичної термінології шляхом єдиного законодавчого визначення цих понять для полегшення правозастосовчої діяльності. За походженням джерела їх фінансування усі вони можуть бути умовно об'єднані поняттям «бюджетні установи».

Варто додати кілька зауваг. По-перше, складно підтримати прагнення дослідників-цивілістів абсолютизувати питання визначення організаційно-правової форми військових підрозділів як передумови їх вступу у майнові правовідносини (в т.ч. шляхом «прилаштування» до усталених правових категорій), адже, як вірно зазначив Ю. Понінатченко, «військові частини є особливими утвореннями і їх не можна зараховувати до жодної з відомих законодавству організаційних форм» [42, с. 106]. По-друге, вважаємо, що для повноправної участі військових частин у господарському обігу більш суттєве значення має чітка регламентація їх створення, реорганізації, ліквідації та належної реєстрації.

Процес створення військової частини передбачає обов'язковість її індивідуалізації, тобто наявність власного найменування, яке, своєю чергою, містить інформацію про її організаційно-правову форму (ч. 1 ст. 90 ЦК України).

Під визначеним ім'ям юридична особа провадить свою діяльність, укладає і виконує договори, набуваючи відповідних прав та обов'язків, несе відповідальність, виступає в суді позивачем, відповідачем тощо.

Військові частини ЗСУ беруть участь у господарських правовідносинах під своїм власним найменуванням, особливість якого полягає в тому, що воно

має подвійний зміст: може бути дійсним та умовним. Умовне найменування мають усі бойові військові частини, а також деякі обслуговуючі (забезпечувальні) бойову підготовку та виконання бойових завдань військові частини (як правило, тилового та технічного призначення), а також вищі штаби – органи військового управління вказаними військовими частинами. Умовне найменування складається з літери та чотирьохзначного номеру, наприклад, «Військова частина А1725». Застосування умовного найменування пов'язано із забезпеченням режиму секретності і недопустимості розкриття тактико-бойового призначення та можливостей відповідного військового підрозділу, його озброєння, чисельності, місця та значимості в загальній системі Збройних Сил.

При цьому такі підрозділи також мають і дійсне (іноді кажуть – відкрите) найменування, наприклад «79 окремий аеромобільний полк», «62 арсенал ракетно-артилерійських боєприпасів та озброєння», «Повітряне командування «Південь» та ін., які можуть бути застосовані лише всередині військового відомства з обов'язковим дотриманням встановленого режиму секретності.

Дійсні найменування, які не тільки індивідуалізують військові частини, а й містять інформацію про їх конкретну організаційну форму та професійну специфікацію функціональної діяльності, мають небойові військові організації, наприклад: «Київський військовий інститут управління та зв'язку», «Трускавецький центральний військовий клінічний санаторій», «Будинок офіцерів Одеського гарнізону» тощо. Такі військові організації умовного найменування можуть і не мати. Дійсні найменування також можуть містити назви почесних відзнак, якщо ними були нагороджені відповідні військові частини, заклади, установи, наприклад «Південне ордена Червого Прапора оперативне командування».

Дійсні найменування не засекречують, оскільки вони є своєрідною рекламою зазначених військових частин [61, с. 119]. Не засекречують також дійсні найменування МОУ як центрального органу державної виконавчої влади, вищих органів військового видового та регіонального управління, контрольно-

ревізійних органів, квартирно-експлуатаційних органів гарнізонів, військових прокуратур, комісаріатів тощо.

Умовне або дійсне найменування військової частини відображається на її офіційних бланках (в т.ч. й у вигляді кутових штампів), на печатках, рахунках в банківських установах (органах Держказначейства), вивісках перед входом на територію військового містечка тощо.

Отже, використання військовими частинами в господарському обороті свого дійсного або умовного найменування залежить від типу військової частини з точки зору її належності до бойових чи забезпечувальних підрозділів ЗСУ, необхідності забезпечення встановленого режиму секретності або ж навпаки, пов'язане з мотивами інформування широкого загалу про сфери та специфікації своєї діяльності (але без порушень вимог щодо збереження державної таємниці): освіта, оздоровлення, складування нафтопродуктів тощо.

З питанням визначення правового статусу військових частин Збройних Сил тісно пов'язана проблематика їх державної реєстрації.

Важливою передумовою здійснення суб'єктами господарської діяльності є необхідність їх легітимації в установленому законодавством порядку [62, с. 101]. Відповідно до ч. 2 ст. 55 ГК України суб'єкт господарювання набуває господарської правосуб'єктності та виступає легальним суб'єктом господарського права лише в разі державної реєстрації у встановленому законом порядку. Державна реєстрація розглядається як умова легітимації (легалізації) суб'єкта господарювання, що однаково відноситься як до фізичних осіб, так і до господарських організацій незалежно від їхньої організаційно-правової форми, форми власності або сфери діяльності [63, с. 112].

Питання правового регулювання легалізації господарської діяльності військової частини Збройних Сил перед входженням її в господарський оборот потребує удосконалення.

Загальні правила утворення суб'єкта господарювання визначені статтями 56, 57 ГК України з посиланням на необхідність додержання вимог законодавства. Враховуючи виключну специфіку та важливість завдань,

покладених на Збройні Сили, із збройного захисту українського суспільства, правила утворення військових частин мають конкретизуватися спеціальним законом. Але ні Закон України «Про Збройні Сили України», ні Закон України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України», ні інші закони, що регулюють організацію і діяльність ЗСУ, не визначають порядок (процедуру) створення військових частин та інших організацій національних Збройних Сил взагалі, в тому числі особливості їх створення як суб'єктів господарювання. Закріплена статтею 4 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» норма про те, що порядок реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності у ЗСУ визначається КМУ, не може вважатися цілком вірною з точки зору конституційного припису, відповідно до якого порядок діяльності військових формувань, на які покладено завдання із забезпечення державної безпеки, визначається законом [64, ч. 3 ст. 17]. На сумнівній можливості здійснювати регулювання Урядом країни господарської діяльності структур Збройних Сил так само акцентував увагу відомий правознавець П. Кондик ще у 2003 році [40, с. 37].

Понад те, встановлений Кабінетом Міністрів Порядок реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності у Збройних Силах (далі, якщо не оговорено окремо, – Постанова № 749) [65]), не зовсім узгоджується з вимогами чинного законодавства щодо державної реєстрації юридичних осіб в Україні, зокрема Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» [66].

Йдеться про суперечності щодо поняття та призначення державної реєстрації. Так, Закон (ст.ст. 4, 24) передбачає засвідчення факту створення юридичної особи та внесення відповідних змін до відомостей про юридичну особу, а Постанова № 749 – тільки реєстрацію військових частин як суб'єктів господарської діяльності (без урахування їх реєстрації як юридичних осіб); Закон (ст. 5) встановлює виключне місце проведення державної реєстрації – виконавчий комітет міської або районної державної адміністрації за місцем знаходження юридичної особи, а Постанова № 749 наділяє таким правом МОУ,

місцезнаходженням якого є м. Київ; Закон (ст.ст. 10, 24) встановлює плату – реєстраційний збір за проведення державної реєстрації та заміну відповідного свідоцтва (без визначення категорій пільговиків), а Постанова № 749 взагалі не встановлює такої плати; Закон (ст. 27) встановлює виключні підстави для відмови у державній реєстрації суб'єкта господарювання, а Постанова № 749 містить інакші підстави для відмови у реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності. Є й інші неузгодженості в численних аспектах регулювання створення військових частин, їх державної реєстрації, в т.ч. як суб'єктів господарювання [67, с. 115–116].

При цьому необхідно відзначити, що умовно реєстрація факту створення (існування) військових частин як юридичних осіб чи їх відокремлених підрозділів у ЗСУ усе ж таки була запроваджена на підставі Положення про Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України [68], уведеного в дію Постановою Уряду країни від 22.01.1996 року. Однак, виходячи зі змісту пункту 2 цього Положення, суб'єктами реєстрації в ЄДРПОУ є не всі юридичні особи та їх відокремлені підрозділи, а лише ті, що здійснюють господарювання. Тому ЄДРПОУ є складовою частиною всієї державної системи обліку даних про юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Керуючись приписом, закріпленим у абзаці 4 пункту 5 вказаного Положення щодо забезпечення збереження відомостей, які становлять державну таємницю, присвоєння ідентифікаційних кодів військовим частинам ЗСУ при внесенні їх до ЄДРПОУ має здійснювати МОУ. Останній, по суті, здійснює облік військових частин ЗСУ на відомчому рівні.

Так, наприклад, довідка від 31.08.2012 року № 281/12 з ЄДРПОУ, видана військовій частині А1785 [69], підтверджує, що вона видана Головним управлінням оборонного та мобілізаційного планування ГШ ЗСУ і в ній зазначені тільки такі дані: умовне найменування військової частини; ідентифікаційний код із зазначенням правового статусу суб'єкта реєстрації – юридична особа; організаційно-правова форма – державна організація (установа, заклад); дати первинної реєстрації (легалізації) створення військової

частини та внесення змін до даних (останньої реєстраційної дії), та деяка інша інформація, що принципового значення для аналізу не має.

Для порівняння можна навести аналогічну довідку з ЄДРПОУ № 723/06, видану 23.05.2006 року такому органу військового управління (окремий військовий управлінський підрозділ регіонального рівня) як Штаб Південного ОК. У довідці зазначено: дійсне найменування військової частини; ідентифікаційний код із визначенням правового статусу штабу – «без права юридичної особи»; організаційно-правова форма – відокремлений підрозділ, для якого головним підприємством зазначено МОУ [70].

Одразу зазначимо, що навіть поверхові знання внутрішньої організаційної структури ЗСУ дозволяють зрозуміти, що ця інформація не в повній мірі відповідає дійсності. Так, Міноборони є не підприємством, а центральним органом виконавчої влади. Щодо системи військового управління, то для штабу Південного ОК ієрархічно вищими у військово-адміністративному порядку є штаб і командування Сухопутних військ та ГШ ЗСУ, і вже останньою ланкою, як і для всіх Збройних Сил загалом – МОУ. При цьому функції штабу Південного ОК відрізняються від функцій та компетенції Міноборони. І нарешті, військова частина А1785 є військовим підрозділом, безпосередньо підпорядкованим штабу Південного ОК, на яку покладаються завдання з обслуговування діяльності посадових осіб штабу Південного ОК. Однак жодної належності до штабу Південного ОК у зазначених документах військової частини А1785 не встановлено [69; 71]. Хоча остання обставина саме з господарсько-правової точки зору (а не військово-адміністративної) є цілком вірною та обґрунтованою.

З вищенаведених даних випливає кілька важливих зауваг. По-перше, наявність у військового утворення Збройних Сил статусу юридичної особи або ж відсутність такого статусу фактично визначається фахівцями ГШ ЗСУ, а не уповноваженим державою органом у сфері державної реєстрації юридичних осіб. По-друге, хоча встановлення статусу військової частини як юридичної особи здійснюється і не відповідно до встановленого законом порядку, але

вищезазначений документ є єдиним, який формально може слугувати підтвердженням правосуб'єктності тієї чи іншої військової частини, що дозволяє їй виступати у господарському обороті від свого імені. При цьому слід визнати, що штаб Південного ОК як орган військового управління, хоча і наділений певною господарською компетенцією, але, згідно з ч. 1 ст. 8 ГК України, до суб'єктів господарювання не може бути зарахований. По-третє, відповідно до Державного класифікатора організаційно-правових форм господарювання [72] – організаційно-правовою формою військової частини є державна організація (установа, заклад), код 425, що виявляється узагальнюючим поняттям для тих структур (утворень), які створюються компетентним органом державної влади (зокрема, Міноборони) в розпорядчому порядку на базі відокремленої частки державної власності, і входять до сфери його управління. Однак це лише підтверджує максимальну наближеність військової частини до суб'єктів господарювання саме з такими визначеними організаційно-правовими формами, але в жодному разі не спростовує раніше наведеного твердження про **необхідність визнання військових частин Збройних Сил особливими утвореннями, які не можна зараховувати до жодної з відомих законодавству організаційно-правових форм**. У зв'язку з цим і з урахуванням специфіки діяльності військових частин Збройних Сил, більш правильним при реєстрації в ЄДРПОУ було б зараховувати їх до суб'єктів з іншими організаційно-правовими формами господарювання, код 995 [72, п. 3.9.6].

Це повністю стосується й до інших військових частин (установ, закладів, організацій, органів управління) ЗСУ.

Питання утворення військової частини та наділення її майном (створення військового господарства) регулюється лише розділом 8 Положення про військове (корабельне) господарство ЗСУ, затвердженого наказом МОУ від 16.07.1997 року № 300 [38], тобто не на законодавчому рівні, а відомчим документом, і лише частково, без урахування суттєвих змін в економічній та правовій сфері життєдіяльності суспільства загалом і в Збройних Силах країни зокрема.

Так, у пунктах 8.1.1–8.1.12 наказу МОУ № 300 лише зазначено, що формування військової частини (з'єднання) здійснюється на основі директиви (наказу) вищого штабу (командира, командуючого), в якому вказується військова частина, відповідальна за формування, строки формування, порядок укомплектування особовим складом, озброєнням, військовою технікою, майном, іншими матеріальними засобами, порядок виділення земельних ділянок [38, с. 365–366]. Крім зауваження, що відведення земельних ділянок здійснюється відповідно до чинного законодавства (хоча воно аж ніяк не полегшує розуміння послідовності дій щодо оформлення належних документів на земельну ділянку тими посадовими особами, на яких покладено створення (формування) військової частини), будь-яких приписів щодо здійснення державної реєстрації військової частини, а так само порядку та підстав її реєстрації як суб'єкта господарської діяльності цей відомчий нормативно-правовий акт не містить.

Така ситуація значно ускладнює практичну діяльність, пов'язану з юридичним оформленням формування та існування військової частини як суб'єкта господарювання, змушує службових осіб діяти не за чітко встановленими правилами (які неможливо у «чистому» вигляді застосувати до військових частин, які, по суті, є особливими суб'єктами господарського права, а їх господарська діяльність має здійснюватися за спеціальним режимом, встановленим законом), а за окремими вказівками та інструкціями (численними, часто невизначеними і подекуди суперечливими) вищестоящих органів управління, а також створює сприятливий ґрунт для різноманітних порушень законодавства у цій сфері.

Подібні проблеми породжує і неврегульованість на законодавчому рівні порядку та процедури ліквідації або ж реорганізації військової частини, зокрема тієї, яка здійснює господарську діяльність.

Для встановлення спеціального порядку припинення існування військової частини, за відсутності спеціального законодавчого акта, знову звертаємося до наказу МОУ № 300, пунктами 8.2.1–8.2.15 якого врегульовано порядок

ліквідації військового господарства при розформуванні військової частини [38, с. 367–369].

Так, військова частина (з'єднання) розформовується на підставі директиви (наказу) відповідного командування. Заходи, визначені у зв'язку з розформуванням військової частини, безумовно важливі для забезпечення військового порядку, збереження військового майна, забезпечення трудових прав працівників під час звільнення. Але ж цей документ практично не враховує вимоги чинного загального (за відсутності спеціального) законодавства щодо порядку та правил припинення діяльності юридичної особи, зокрема, суб'єкта господарювання.

По-перше, наказ МОУ № 300 не враховує такі закріплені законодавством та доволі широко використовувані самим оборонним відомством способи припинення існування військових частин як реорганізації (тобто злиття, приєднання, поділ і, особливо, перетворення), а визначає тільки розформування військової частини як єдину причину припинення її існування. Лише у пункті 8.2.10 йдеться про передачу матеріальних засобів іншій військовій частині за спрощеним порядком (без складання заключних звітів по відповідних службах) у зв'язку з переформуванням (реорганізацією) військової частини. Тобто, по суті порядок реорганізації (переформування) військових частин, особливості здійснення цього процесу у ЗСУ (порядок припинення господарської діяльності, визначення правонаступника тощо) юридично взагалі не регламентовані².

Щодо ліквідації (розформування) військової частини, то наказ МОУ № 300 досить детально регламентує питання, пов'язані з виявленням руху та наявністю матеріальних засобів, що рахуються (обліковуються) за військовою

² Тут, до речі, необхідно зауважити, що практично у всіх нормативно-правових актах з питань організації діяльності ЗСУ використовуються без спеціального законодавчого визначення їх змісту такі терміни як «формування», «розформування», «переформування» замість, як уявляється, «створення», «ліквідація», «реорганізація» або ж «перетворення» тощо. Про змістовну наповненість цих термінів та їх відповідність термінології, що використовується в законодавстві, залишається здогадуватися лише за допомогою логічних та етимологічних розмірковувань. Проблематика гармонізації як цієї, так й іншої термінології у сфері господарської діяльності ЗСУ, приведення її у відповідність до чинного законодавства висвітлювалась в окремій статті автора цього дослідження (див. [73]).

частиною, яка підлягає розформуванню, а також порядку складання заключних звітів по службах, що відають військовим майном, та складання ліквідаційного акта (уявляється, що йдеться про певний аналог ліквідаційного балансу, відомого господарському та цивільному законодавству України).

Однак, крім вимоги про призначення ліквідаційної комісії, яка у своїй діяльності «керується законодавством» (абзац 2 пункту 8.2.3. наказу МОУ № 300), визначений зміст заходів з припинення існування військової частини – суб'єкта господарювання не співпадає з вимогами чинного законодавства, яким регулюються подібні питання.

Крім названих правових неузгодженостей щодо порядку створення та державної реєстрації військової частини як суб'єкта господарської діяльності, Постанова №749 наділяє правом МОУ в будь-який час без повідомлення причин припинити господарську діяльність військової частини. Але ж про які причини повідомляти, якщо вони законодавчо не визначені? У цьому питанні, як уявляється, **недотриманий необхідний баланс між розумінням господарювання (навіть некомерційного) як самостійної систематичної господарської діяльності, спрямованої на досягнення економічних результатів, та можливістю її обмеження чи припинення МОУ**. Адже це створює передумови для зловживання владою посадовими особами Міноборони при прийнятті відповідних рішень без додержання нормативних вимог та договірних умов (які, безумовно, мають враховувати наявність різноманітних форс-мажорних обставин), що призведе до неправомірного порушення господарсько-договірних обов'язків військової частини і врешті-решт зашкодить господарським інтересам не тільки військової частини, але й її контрагента.

Залишається невизначеним також порядок і особливості задоволення вимог кредиторів військової частини, що ліквідується або реорганізується, роль та послідовність дій командування військової частини та ліквідаційної комісії в цьому питанні (особливо у випадках субсидіарної відповідальності МОУ з метою недопущення порушення прав та законних інтересів інших учасників

господарського обороту, які вступили у господарські відносини з військовою частиною), а також порядок, строки, наслідки та інші особливості витребування такою військовою частиною військового (державного) майна, наданого в оренду.

Проблеми, пов'язані з недосконалістю та неповнотою правового регулювання державної реєстрації військових частин, розглядають й окремі російські дослідники.

Так, укладаючи господарські договори, командири військових частин у преамбулі вказують, що діють на підставі статуту³, не вдаючись до роздумів, про який взагалі статут йдеться: Стройовий, Дисциплінарний, Вартової, Гарнізонної чи Внутрішньої служби? Цивільні контрагенти про це замислюються ще менше, оскільки військовим, як правило, довіряють, та й укладені договори, здебільшого, виконуються. Однак, коли у військової частини відсутні гроші на оплату своїх зобов'язань за договором, то у судовому засіданні «несподівано» виявляється, що ця військова частина і не юридична особа зовсім, а належну юридичну особу ніхто і назвати не може. Представники усіх вищестоящих органів військового управління, включаючи Міністерство оборони РФ, яке на нормативно-правовому рівні визначено юридичною особою, заявляють, що дана військова частина до штату цього Міністерства (а так само до штатів інших органів військового управління) не входить, а тому відповідати за цим договором як юридична особа, що його не уклала, не зобов'язана. Про субсидіарну відповідальність мова також йти не може, оскільки немає основного відповідача – юридичної особи. Тому суди, з урахуванням загальних положень цивільного законодавства РФ, змушені заради справедливості здебільшого визнавати військові частини юридичними особами і зобов'язувати своїми рішеннями військові частини виконувати договори [74, с. 40].

³ Як до військової частини, то і в Україні термін «статут» або «статутні документи» доволі часто на практиці плутають зі Статутами Збройних Сил України не тільки цивільні, але і військові посадові особи. Так, Статут Збройних Сил України затверджені законами України та, хоча і регламентують значне коло військових правовідносин (але далеко не у всіх сферах військової діяльності), однак господарську компетенцію військових частин не визначають.

Але сценарій, як підкреслює В. Бараненков, що досліджує проблему, може піти й іншим, доволі несприятливим для командира частини шляхом. Так, відповідно до п.1 ст. 183 ЦК РФ, командир військової частини при відсутності в нього передбачених законом спеціальних повноважень на укладення договору (наприклад, відсутності довіреності або, як у наведеному прикладі, відсутності у керованої ним військової частини належно встановленого статусу юридичної особи), укладає цей договір від власного імені (як фізична особа) і стороною укладеному правочину стає сам [74, с. 40], що тягне за собою несприятливі для нього у матеріальному сенсі наслідки, наприклад, особисте виконання договірних зобов'язань чи оплату поставлених товарів власними коштами тощо.

Щоб уникнути таких ситуацій, єдиним правильним рішенням (і з цим також треба погодитись) визнається необхідність державної реєстрації військової частини (організації, установи, закладу) як юридичної особи з видачею відповідного реєстраційного свідоцтва про її внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб⁴.

Але щодо військових організацій виникають додаткові проблеми, пов'язані з питаннями про їх установчі документи.

Саме установчі документи будь-якої установи мають конкретизувати межі правоздатності, компетенцію органів управління, містити іншу необхідну інформацію, що, на думку В. Бараненкова, виявляється особливо суттєвим і відіграє важливу роль у правовому забезпеченні діяльності військових організацій [75, с. 66].

За загальним правилом російського цивільного законодавства, юридична особа, яка не є комерційною організацією, може діяти на основі статуту або ж на основі загального положення про організації (установи) певного виду, але за умови, якщо це передбачено законом [74, с. 41; 75, с. 64, 65]. Однак, по-перше, спеціального закону, який би встановлював особливості правового статусу

⁴ Звичайно, що наявність довіреності від уповноваженої особи з визначенням військової частини філією певного вищого органу військового управління чи без такого, вирішує проблему, але тільки у разових випадках.

військових частин, а так само типового положення про військові частини (чи типового статуту установчого характеру), яке б для кожної військової організації затверджувалося наказом відповідного центрального органу виконавчої влади (в даному випадку – Міноборони), в Російській Федерації не прийнято. А, по-друге, навіть самі федеральні органи виконавчої влади, які у своїх положеннях іменуються юридичними особами (наприклад, Міноборони РФ), не мають установчих статутів, порушуючи тим самим вимоги російського законодавства, зокрема, ЦК РФ [74, с. 41–42].

Цілком погоджуючись з необхідністю проходження військовими організаціями законодавчо визначеного порядку їх державної реєстрації (в т.ч. й оформлення відповідних установчих документів), І. Зикова відзначає, що основною метою процедури державної реєстрації має бути «недопущення» проникнення у сферу цивільних правовідносин суб'єктів, які перешкоджають нормальному функціонуванню і розвитку економічних стосунків, а саме: незаконне отримання кредитів, ухиляння від податків та інші способи використання інституту юридичної особи у протизаконних цілях. Однак специфіка військових організацій як юридичних осіб, зазначає вона, полягає в тому, що участь у цивільних правовідносинах не є основною метою їх створення на противагу іншим юридичним особам і має для них вимушений, допоміжний до основної діяльності характер. Тому військові організації не утворюють глобальної загрози економічному розвитку суспільства, що при визначенні порядку їх державної реєстрації необхідно враховувати [76, с. 62].

Крім цього, належить також враховувати й те, що виконувані військовими організаціями функції (із забезпечення обороноздатності держави (уточнення моє – Е.Б.)) нерозривно пов'язані зі збереженням державної таємниці, тому включення військових організацій до відкритого для загального ознайомлення єдиного державного реєстру може завдати суттєвої шкоди безпеці держави [77, с. 53]. То ж, з урахуванням діючих принципів загальності та публічності державної реєстрації юридичних осіб, з одного боку, та особливостей цілей створення та порядку здійснення діяльності військовими

організаціями, з іншого, проходження ними державної реєстрації в загальному порядку не уявляється прийнятним. Тому, виходячи з принципу необхідної достатності відомостей, державну реєстрацію таких організацій як юридичних осіб належить здійснювати за обмеженою кількістю відомостей, перелік яких має встановлюватися реєстраційним державним органом спільно з відомчим федеральним органом виконавчої влади [76, с. 63, 64].

Подібними є й правові проблеми Української армії, що виникають у діяльності військових посадових осіб нехай не щодня, але постійно.

Нині в Україні спеціального закону, який би встановлював особливості правового статусу військових частин (установ, закладів, організацій) як юридичних осіб та їх державної реєстрації в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, а так само типового положення про військові частини (чи модельного статуту установчого характеру), яке б по кожній військовій частині Збройних Сил затверджувалось керівником центрального органу виконавчої влади у сфері військового управління (Міністром оборони України, а в окремих випадках – начальником ГШ ЗСУ), не прийнято.

Встановлений КМУ порядок реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності, а також існуючі правила внесення військових частин до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України проблему повноправної участі військових частин в господарському обороті розв'язує лише частково.

Підтримуючи думку В. Кіселя про те, що реєстрація військових частин у ЄДРПОУ на виникнення у них статусу юридичних осіб не впливає [78, с. 126], вважаємо, що повна та належна легалізація військових частин як суб'єктів господарювання передбачає необхідність законодавчого закріплення їх правового статусу та чітке дотримання законодавчих правил їх державної реєстрації (офіційного визнання). Це відповідатиме й припису ч. 3 ст. 17 Конституції України.

Варто цілком погодитися з пропозицією В. Кіселя про внесення доповнення до ст. 3 Закону України «Про Збройні Сили України», закріпивши за військовими частинами ЗСУ статус юридичних осіб [78, с. 127].

Щодо державної реєстрації військових частин як юридичних осіб, то, зважаючи на законодавчо закріплене правило про недопустимість внесення до Єдиного державного реєстру відомостей, що становлять державну таємницю [66, п. 4 ст. 16], та з урахуванням принципу необхідної достатності реєстраційних відомостей, державну реєстрацію військових частин (закладів, установ, організацій, органів військового управління) як юридичних осіб належить здійснювати за обмеженою кількістю відомостей, перелік яких має встановлюватись уповноваженим реєстраційним державним органом спільно з центральним органом виконавчої влади (з Міноборони чи, за його дорученням, з ГШ ЗСУ). При цьому, для забезпечення уніфікації реєстраційних дій стосовно Збройних Сил, та відповідно до абз. 4 ст. 2 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», державну реєстрацію військових частин слід здійснювати не у Міністерстві оборони та не Міністерством оборони України, а центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

На нашу думку, альтернативним варіантом може стати прийняття окремого (спеціального) закону про особливості реєстрації військових частин (причому не тільки ЗСУ, а й військових частин та воєнізованих формувань, створених та діючих у складі інших органів державної влади) як юридичних осіб, який сприяв би задоволенню публічно-правових інтересів, пов'язаних, по-перше, із забезпеченням встановленого правового порядку у господарсько-економічному житті суспільства (в т.ч. при введенні військових частин у господарський оборот), по-друге, зі збереженням державної таємниці та іншої службової інформації в оборонній сфері діяльності держави, і, по-третє, з необхідністю реалізації заходів демократичного цивільного контролю над військовою організацією та правоохоронними органами держави.

Розробка і прийняття відповідних законодавчих актів (чи внесення доповнень до існуючих) для конкретизації правового статусу військових частин, формалізації їх установчих документів, закріплення різноманітності організаційно-правових форм, в яких можуть існувати військові частини Збройних Сил та приймати цілком легітимну участь у майновому обігу як окремі юридичні особи, поза сумнівом, дозволить упорядкувати їх правове становище, господарську діяльність, пов'язану з отриманням доходів, захист прав і законних інтересів тощо.

Виконуючи свої завдання та функції із забезпечення національної безпеки і охорони суверенітету держави, військові частини Збройних Сил для створення нормальних умов у своїй повсякденній життєдіяльності мають вступати у численні господарські правовідносини: укладати договори поставки електроенергії, водозабезпечення, харчування особового складу, прання білизни та ін. Однак споживчими господарськими операціями зміст господарської правосуб'єктності військових частин не вичерпується: на підставі Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» та при наявності відповідних дозвільних документів вони можуть укладати господарські угоди про власне виробництво товарів підсобного господарства, майстерень, ремонтних цехів тощо для їх подальшої реалізації, виконання дозволених видів робіт, надання послуг (наприклад, з вантажних перевезень, надання медичної допомоги військовими лікарями), здавання в оренду рухомих та нерухомих військових об'єктів тощо. Крім цього, вони можуть брати участь у розгляді різноманітних господарських спорів, спричинених невиконанням чи неналежним виконанням господарських угод, укладених з військовими частинами.

Отже, військові частини вступають у численні господарські взаємовідносини з іншими учасниками господарського обороту для вирішення важливих питань, пов'язаних з реалізацією належних їм прав та інтересів, створюючи тим самим для себе і певні зобов'язання господарсько-правового характеру.

Варто вказати, що до господарських прав військової частини належать:

- а) право використання усього комплексу майна, наданого державою військовій частині для виконання її основних завдань та функцій (цей комплекс позначається поняттям військового (у ВМС – корабельного)) господарства;
- б) права, що виникають у військової частини з укладених нею господарських договорів. Так само можна виокремити господарські обов'язки військової частини: а) обов'язок здійснювати належне управління військовим господарством, що передбачає дбайливе ставлення і збереження виділеного державою майна, ощадливе та цільове (лише за функціональним призначенням) його використання, виконання заходів щодо його обліку, інвентаризації, охорони в спеціальному порядку, встановленому законодавством; б) обов'язок чіткого та повного дотримання зобов'язань за господарськими угодами, укладеними з іншими суб'єктами господарювання.

Самостійна участь військових частин у господарських правовідносинах свідчить про наявність у них господарської компетенції, яка реалізується не тільки у публічно-правовій сфері їх діяльності, пов'язаної з управлінням військовим господарством, виконанням повсякденних завдань централізованого матеріально-ресурсного постачання, а й у приватно-правовій, залучення до якої зумовлене потребою практичної реалізації додаткових механізмів матеріального (передовсім – фінансового) забезпечення їх публічно-правової діяльності. Отже, необхідно погодитись з висновком В. Кіселя про поєднання у правосуб'єктності бюджетної установи, до яких належать і військові частини, як публічних, так і приватно-правових елементів [79, с. 133]. При цьому відзначимо, що господарська компетенція військових частин виходить за межі цивільно-правових стосунків, оскільки поширюється і на організаційно-господарські, і на внутрішньогосподарські правовідносини управлінсько-підпорядкувального, по суті, імперативного характеру, значною мірою притаманного вертикальній побудові правовідносин усередині військової організації.

Базуючись на традиційному для теорії права розумінні складу правосуб'єктності юридичної особи як сукупності таких її структурних елементів як правоздатність та дієздатність, а так само сумірності цих властивостей⁵, господарську правосуб'єктність військової частини необхідно розглядати через особливості її господарської правоздатності.

Перша особливість пов'язана з належністю військових частин до юридичних осіб публічного права. Отже, їх компетенція визначається не установчими документами, а, передовсім, законодавчими та іншими нормативно-правовими актами, виданими на основі законів.

Друга особливість зумовлена залежністю правоздатності військових частин як бюджетних установ від їх бюджетного фінансування, що зобов'язує військові частини вчиняти не будь-які дії, а лише ті, що відповідають цільовому призначенню бюджетного фінансування.

Третьою особливістю треба визнати юридично встановлену обмеженість господарської правоздатності військових частин, що полягає у: (а) недопустимості негативного впливу господарської діяльності у ЗСУ на стан їх боєготовності та боєздатності [36, ч. 2 ст. 1]; (б) встановленні виключного переліку видів господарської діяльності, що дозволяються військовим частинам [36, ч. 2 ст. 3; 45]; (в) обов'язковому одержанні ліцензії для здійснення того виду господарської діяльності, який згідно з законом підлягає ліцензуванню [36, ч. 3 ст. 3].

Враховуючи викладене, можна визначити господарську правоздатність військових частин як спеціальну, зміст якої полягає в нормативно-визначеній здатності військових частин мати такі права і нести обов'язки, котрі забезпечують можливість їх участі у господарських правовідносинах (у господарському обороті) з метою залучення додаткових механізмів матеріального забезпечення їх публічно-правової діяльності та діяльності ЗСУ загалом.

⁵ В умовах трансформації суспільства до ринкових відносин виявилось, що правоздатність та дієздатність юридичної особи не завжди повністю сумірні, що, наприклад, спостерігається в процесі процедури банкрутства підприємства, коли останнє не в змозі реалізовувати свої права на власний розсуд [80, с.590].

При цьому господарська компетенція військових частин, як основа їх господарської правосуб'єктності, є ширшою від тієї, яка розуміється дослідниками у галузі цивільного права, позаяк значно виходить за межі виключно споживчих правочинів, що здійснюються за участю військових частин, і реалізується через їх власну виробничу та іншу діяльність, спрямовану на досягнення господарсько-економічного ефекту у вигляді наповнення спеціального фонду оборонного бюджету країни коштами, які в кінцевому підсумку покликані сприяти забезпеченню обороноздатності держави.

На неможливість застосування цивілістичного підходу до правового регулювання складноорганізованої економіки з характерною для неї складною структурою відносин і об'єктивність виокремлення поняття господарської правосуб'єктності звертала увагу, зокрема, і проф. Грудницька С.М. [81, с.16]. При цьому дослідниця справедливо обґрунтовує динамічність господарської правосуб'єктності, яка походить від динаміки суспільних відносин взагалі та у сфері економіки зокрема, оцінюючи її як властивість суб'єкта права, що діалектично розвивається [81, с.17-18].

З господарською правосуб'єктністю військових частин безпосередньо пов'язана можливість їх відповідальності як суб'єктів господарювання за порушення зобов'язань при здійсненні господарської діяльності. Звичайно, **деліктоздатність військових частин у сфері господарського обороту також має свої відмінності**. По суті, ці особливості концентрує стаття 5 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України», згідно з якою **відповідальність військової частини як суб'єкта господарської діяльності носить індивідуалізований характер. Однак реалізується вона лише за рахунок тих коштів, що виділяються військовій частині (вищим забезпечувальним органом в системі Міноборони (уточнення моє – Е.Б.)) по відповідних статтях кошторису (крім захищених статей) і знаходяться на реєстраційних рахунках ДКСУ, відкритих військовим частинам у спеціальному порядку**. У разі ж недостатності у військової частини-суб'єкта господарювання грошових засобів для виконання взятих зобов'язань, відповідальність за її зобов'язаннями несе

МОУ. І останнє: в будь-якому випадку за зобов'язаннями військової частини стягнення на майно (рухоме та нерухоме), закріплене за військовою частиною, звернено бути не може.

Отже, на противагу загальним правилам відповідальності, яку має нести суб'єкт господарювання за своїми зобов'язаннями, особливості майнової відповідальності військових частин у сфері господарського обороту полягають в тому, що: а) примусові стягнення за зобов'язаннями військової частини можуть бути накладені *виключно* на кошти, які надходять на її рахунки в органах ДКСУ. При цьому не на всі кошти, а лише на ті, що перебувають, згідно з затвердженими кошторисами, на відповідних видаткових статтях, крім захищених законом; б) виплату коштів за зобов'язаннями військової частини здійснюють органи ДКСУ, які провадять власну додаткову перевірку правомірності та цілеспрямованості таких виплат. Ця обставина певною мірою ускладнює процеси розрахунків у господарських відносинах, але з точки зору захисту бюджетних коштів та гарантування платоспроможності військових частин як суб'єктів майнового обігу, уявляється необхідною; в) МОУ, як центральний орган виконавчої влади з нормативно визначеним статусом юридичної особи, а також орган військового управління, у підпорядкуванні якого перебувають ЗСУ [82, пункти 1, 13], несе субсидіарну (додаткову) відповідальність за усіма зобов'язаннями військової частини як суб'єкта господарської діяльності.

Однак досі детальний порядок реалізації припису статті 5 вказаного Закону про залучення МОУ до відповідальності за господарськими зобов'язаннями військових частин не розроблений, на чому наголошувалося у деяких попередніх наукових дослідженнях проблематики деліктоздатності військових частин ЗСУ [83, с. 151–154]. Дійсно, військові частини є суто бюджетними організаціями, які за окремими казначейськими правилами фінансуються за рахунок Державного бюджету. Це потребує спеціального правового механізму виконання господарсько-майнових зобов'язань оборонним відомством перед третіми особами у разі неможливості їх виконання

підпорядкованими військовими частинами. Механізм погашення кредиторської заборгованості військових формувань та правоохоронних органів за отримане військове майно (товари, продукцію), виконані роботи та надані послуги, затверджений постановою КМУ від 26 квітня 2003 року №600 [84], може розглядатися лише як приклад правового врегулювання цієї проблеми, але не підлягає застосуванню як механізм субсидіарної відповідальності Міноборони за господарськими зобов'язаннями військових частин, тому що вказана постанова: а) прийнята на виконання Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків» [85]; б) спрямована на погашення податкових зобов'язань перед бюджетом кредиторів, що є суб'єктами господарювання – безпосередніми постачальниками військового майна, виконавцями робіт та надавачами послуг військовим частинам, а не навпаки; в) охоплює певний період часу, що залишився в минулому; г) визначає субсидіарним боржником за зобов'язаннями військових частин не Міноборони, а державу як безпосереднього власника військового майна в особі свого органу – ДКСУ.

Отже, законодавче встановлення субсидіарної відповідальності МОУ за господарськими зобов'язаннями військових частин у разі недостатності в їх розпорядженні коштів на відповідних статтях кошторису в органах ДКСУ, остаточно не вирішує проблеми задоволення законних вимог кредиторів (контрагентів військових частин в господарських стосунках) за рахунок субсидіарного боржника. Такий юридичний механізм потребує розробки та прийняття окремого акта Уряду країни.

Розглядаючи правові аспекти деліктоздатності військових частин у господарських відносинах, вважаємо за доцільне критично оцінити міркування деяких вітчизняних та зарубіжних дослідників цього питання.

Так, не можна погодитися з думкою В. Кіселя, який однією з відмінностей відповідальності військових частин за своїми зобов'язаннями визначає їх участь у цивільних, господарських та інших правовідносинах як квазісуб'єктів [83, с. 153]. Дійсно, факт відсутності чіткої процедури державної реєстрації військових частин як юридичних осіб, а також нормативно-

правового визнання (закріплення) такого їх статусу свідчить про особливості їх організаційно-правової форми, в якій вони вступають у майнові правовідносини з іншими особами. Однак це ніяк не характеризує особливостей відповідальності військових частин як суб'єктів господарської діяльності, які виступають нарівні з іншими учасниками господарського обороту і у разі вчинення господарських правопорушень зазнають певних несприятливих економічних і правових наслідків. Але характер цих наслідків для військових частин Збройних Сил якраз і має визначені особливості.

С. Іванов висловив думку про неможливість застосування до господарюючих військових частин принципу відповідальності за порушені зобов'язання «без вини», оскільки останні, на противагу суб'єктам підприємництва, «...не ставлять своєю метою покращити свій підприємницький потенціал і відстояти у конкурентній боротьбі прихильність клієнта» [46, с. 115]. Як уявляється, такий підхід руйнує відомий не тільки господарському [58, ст. 218], але й цивільному праву [57, ст. 614] принцип презумпції вини порушника зобов'язання, а так само весь правовий порядок, на якому ґрунтується суспільний майновий обіг.

Правила здійснення господарської діяльності сформульовані так, що фактично відсутні обставини, які можуть зробити особу невинною в здійсненні господарського правопорушення [41, с. 323]. Військова частина при провадженні власної господарської діяльності виступає повноцінним учасником відповідних правовідносин, а тому у разі порушення своїх господарських зобов'язань повинна нести господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе відсутності своєї провини з причин, незалежних від її волі, тобто форс-мажорних обставин. Хоча вину військової частини й мають виключати форс-мажорні обставини, які слід враховувати при укладанні господарських договорів, взагалі ж немає (та і не може бути) жодних вказівок ані в загальному, ані у спеціальному законодавстві на звільнення від відповідальності військової частини як некомерційного господарюючого суб'єкта за безпідставно невиконані господарські зобов'язання.

Понад те, відповідно до ч. 3 ст. 235 ГК України у господарських правовідносинах при застосуванні оперативно-господарських санкцій вина порушника зобов'язань взагалі не враховується. Підставою для їх застосування є один лише факт господарського правопорушення (ч. 1 ст. 237 ГК України).

Також тут слід врахувати і зауваження академіка В.К. Мамутова про те, що відсутність вини в господарських відносинах не означає відсутність правопорушення. При господарських правопорушеннях (і це – одна з їх відмінних рис) відповідальність може наступати й без вини [87, с. 130]. А при застосуванні відповідальності за порушення грошових зобов'язань правопорушник навіть позбавляється можливості доводити відсутність своєї провини. Адже виконання грошового зобов'язання завжди об'єктивно можливе завдяки замінності грошей як їх юридичної властивості [41, с. 324]. Так, згідно зі ст. 229 ГК України та ст. 625 ЦК України учасник господарських відносин (за ЦК – боржник) при порушенні ним грошових зобов'язань не звільняється від відповідальності через неможливість їх виконання.

Тобто, за логікою С. Іванова, військова частина мала б звільнитися й від відповідальності за завдання шкоди у сфері деліктних зобов'язань, наприклад, закріпленим за нею джерелом підвищеної небезпеки (ст. 1187 ЦК України), оскільки не має на меті заподіяння шкоди здоров'ю або майну будь-якої особи.

Більш виваженою, як уявляється, є думка російського дослідника цивільної правосуб'єктності військової частини А.Ю. Віноградова, який допускає розмежування підстав відповідальності військової частини за порушення господарсько-договірних зобов'язань на випадки, коли військова частина укладає цивільно-правові угоди при реалізації основних цілей своєї діяльності (угоди про закупівлю військовими частинами товарів, робіт та послуг, що не постачаються централізовано в натуральному вигляді з довольчих органів Міноборони) і несе відповідальність за їх невиконання тільки при наявності вини, та на ті випадки, коли укладання військовою частиною цивільно-правових правочинів при здійсненні нею діяльності, яка приносить дохід, тягне за собою можливість настання відповідальності за

невиконання зобов'язань незалежно від провини [88, с. 161]. При цьому аргументом звільнення військової частини від відповідальності за неоплату поставлених їй товарів (виконаних робіт, наданих послуг) вважається те, що невиділення з бюджету країни грошових коштів на оплату військовою частиною цих товарів, робіт, послуг, є свідченням відсутності провини військової частини у невиконанні взятих на себе зобов'язань. Для цього необхідно лише надати докази вжиття всіх належних заходів, спрямованих на виконання зобов'язань (направлення листів, звернень у вищі військові інстанції), прояву необхідного ступеня дбайливості та обачності, які вимагалися від військової частини за характером зобов'язання та умовами обороту. Надання таких доказів дозволить звільнити військову частину від майнової відповідальності у виді стягнення неустойки, штрафу, пені [88, с. 161].

Наведена аргументація певною мірою перегукується з відомим вітчизняному праву припущенням про можливість існування винятку, окремо передбаченого у законі або договорі, коли допускається застосування штрафних санкцій чи стягнення збитків за відсутності обліку провини несправної (неспроможної) сторони господарської угоди, наприклад, при застосуванні відповідальності за порушення грошових зобов'язань (ст. 229 ГК України, ст. 625 ЦК України). На нашу ж думку, в будь-якому разі, відповідно до правил, встановлених чинним українським законодавством, та з метою підтримання належного господарського правопорядку, **не має звільнятися від виконання взятих на себе зобов'язань та застосування господарсько-правових санкцій військова частина, а повинна реалізовуватися субсидіарна відповідальність Міноборони за зобов'язаннями військової частини як суб'єкта господарської діяльності.** Питання ж застосування господарсько-правових санкцій до військової частини або до Міноборони належить вирішувати диференційовано, залежно від виду, обсягів, причин та наслідків порушення конкретного зобов'язання, ступеню їх провини у порушенні тощо.

Інші ознаки, які характеризують господарсько-економічну сутність військових частин як суб'єктів господарського права, а саме: наявність відокремленої майнової основи, яка дозволяє здійснювати господарську діяльність, та, власне, безпосереднє здійснення військовими частинами господарської діяльності, що має цінову визначеність, так само притаманні військовим частинам ЗСУ.

2.2. Правовий режим майна військових частин Збройних Сил України

Самостійне господарство військової частини (військове господарство) складає майнову, економічну основу життєдіяльності як окремої військової частини, так і Збройних Сил загалом. Військовим (корабельним) господарством є сукупність сил і засобів, які входять до складу військових частин (кораблів) і з'єднань, а також передані їм у постійне чи тимчасове користування різні об'єкти матеріально-технічної бази, матеріальні засоби, призначені для забезпечення бойової підготовки і виховної роботи, військового побуту, правильної експлуатації, ремонту, зберігання озброєння, військової техніки і майна [38, с. 204].

Під сукупністю сил та засобів розуміються всі види озброєння, бойової та іншої техніки, ракети, боєприпаси, ракетне паливо, пальне, мастильні матеріали та спеціальні речовини, продовольство, речове, інженерне, хімічне майно та інші матеріальні засоби, які використовуються для забезпечення потреб ЗСУ у мирний та воєнний час. Об'єктами матеріально-технічної бази є об'єкти господарського, технічного, медичного, спеціального призначення, а також бойової підготовки та виховної роботи, зокрема: всі види складів та сховищ; парки бойової, автомобільної та іншої техніки; майстерні; хлібопекарні; аеродромні, портові та інші споруди; їдальні (камбузи); котельні, лазні; казармено-житловий фонд; полігони, стрільбища, телерадіоцентри; бібліотеки тощо [38, с. 204–205].

З цього випливає, що за загальними критеріями (матеріальним та юридичним) поділу речей як предметів матеріального світу на нерухомі та рухомі, за статтею 181 ЦК України, об'єкти матеріально-технічної бази військової частини разом із земельними ділянками, на яких вони розташовані, можна умовно віднести до об'єктів нерухомості (нерухомого майна). Зазначені сили та засоби військового господарства в їх сукупності належать до рухомого майна.

При цьому наведений нормативно-правовий актом несправедливо оминає увагою належність до майнової основи військового господарства грошових засобів. Адже поряд із забезпеченням потреб збройних сил шляхом постачання озброєння, техніки й іншого майна у натуральному вигляді, військовим частинам відпускаються кошти на виплату грошового забезпечення і заробітної плати особовому складу, на оплату різних робіт та послуг, що надаються військовим частинам, а також на придбання майна і матеріалів, заготівля яких у централізованому порядку неможлива або недоцільна. Тому не менш важливим видом забезпечення потреб військових частин є надання їм коштів за кошторисом МОУ [89, с. 15–16], які також входять до складу військового господарства, виступають часткою його майнової основи.

За критерієм функціонального призначення майнова основа військового господарства може бути поділена на такі групи: військово-технічна, тилова, група загальнотехнічних засобів та об'єктів, група культурно-просвітницьких засобів та об'єктів, а також група фінансових засобів. До останньої необхідно віднести грошові кошти загального та спеціального фондів Державного бюджету, виділені військовій частині за кошторисом Міноборони України. До цієї групи, зокрема, належать кошти, отримані військовою частиною від власної господарської діяльності, що приносить дохід.

Майно військових частин характеризується низкою специфічних ознак, які відрізняють його від майна інших юридичних осіб, на які ще у 1998 році вказував В. Лесовой [49, с. 1]. По-перше, зброя, боєприпаси, спеціальна техніка, що складають матеріальну базу бойової підготовки, є предметами, вилученими

з цивільного обігу, тому на них поширюються особливі правила володіння, користування і розпорядження; по-друге, військові організації виконують найважливішу функцію забезпечення обороноздатності країни, у зв'язку з чим на майно військових організацій не може бути накладено арешт.

Усе це підтверджує, що майно Збройних Сил, а також особливості його використання, відображені в нормативних актах, є інструментом забезпечення боєздатності військових частин, який має назву правового режиму майна військових організацій.

У господарсько-правовій теорії під правовим режимом майна розуміється передбачена нормами законодавчих актів його структура, порядок формування, використання і вибуття, а також звернення на нього стягнення кредиторів [90, с. 71].

Наукова дискусія у цьому контексті починається вже навколо визначення військового майна, що міститься у ст. 1 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України». Порівнюючи назву закону та законодавчу дефініцію військового майна, проф. В. Щербина звертає увагу на неоднозначні (протилежні) висновки, яких можна дійти щодо правової природи військового майна: 1) з одного боку, законодавець ототожнює поняття майна у Збройних Силах і військового майна; 2) з іншого, майно у Збройних Силах включає, крім військового майна, ще й інші види майна [91, с. 148]. І хоча надалі автор статті, зважаючи на зміст наступних положень вказаного закону, більш вірним вважає перший висновок, треба зазначити, що і другий висновок (в т.ч. з урахуванням тексту преамбули цього закону) має під собою основу та заслуговує більш детального вивчення.

Проблема полягає в тому, що нормативно-правових визначень військового майна існує велика кількість, і всі вони різняться між собою. До того ж, поняття військового майна неоднаково визначаються в різних

підзаконних нормативно-правових актах⁶, і тому використовувати їх в якості узагальнених (на відміну від норми, закріпленої у законі) не можна.

Подібна проблема існує і в російському законодавстві. Так, наприклад, В. Белов відзначає, що військове законодавство не містить чіткого визначення поняття «військове майно» або «майно військової організації». Поряд з цим з аналізу військово-правових норм випливає, що поняття військового майна еквівалентне поняттю «матеріальних засобів військової частини», яке широко використовується у військовому праві [93, розд. 15.2]. Під матеріальними засобами розуміються усі види озброєння, бойової та іншої техніки, ракети, боєприпаси, ракетне паливо, пальне, мастильні матеріали і спеціальні речовини, продовольство, речове, інженерне, хімічне майно... земельні ділянки та інші засоби, що виражені в матеріальній формі та використовуються для задоволення потреб збройних сил, інших військових формувань та органів в мирний та воєнний час [93, розд. 15.2].

Зауважимо, що й вітчизняні військово-правові акти містять поняття матеріальних засобів (наприклад, наказ МОУ № 300).

Найбільш змістовно, на нашу думку, визначена структура військового майна Керівництвом по списанню з обліку матеріальних та грошових засобів у Збройних Силах України, затвердженим наказом Міністра оборони України від 21.06.1994 року № 165. Пункт 1 цього Керівництва дозволяє виокремити чотири групи, що складають військове майно ЗСУ⁷:

1) озброєння – зброя (як засоби доставки так і боєприпаси), системи їх запуску, наведення, управління та інші технічні засоби, якими оснащуються підрозділи, частини, кораблі, з'єднання різних видів ЗСУ для поразки живої сили, техніки та інших об'єктів;

⁶ Наприклад, Порядок утилізації військового майна Збройних Сил під військовим майном розуміє озброєння, військову техніку, інше майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами і організаціями Збройних Сил [92, п. 2].

⁷ Хоча цей нормативний акт відомчого характеру і був замінений іншим у січні 2015 року, але він доволі успішно та тривало використовувався в оборонному відомстві, а надані в ньому визначення можуть бути взяті за основу при удосконаленні понятійної термінології у чинному законодавстві стосовно правового режиму майна у Збройних Силах.

2) **військова техніка** – бойові та небойові машини, обладнання, пристрої та інші технічні засоби, якими оснащуються Збройні Сили для бойового, технічного та тилового забезпечення військ, повсякденної діяльності та випробування озброєння;

3) **матеріальні засоби** – космічні засоби, різні види пального, продовольства, медичного, речового, інженерного, дорожнього, хімічного та іншого майна, пожежне та навчально-лабораторне обладнання (лабораторне устаткування; технічні засоби навчання та контролю, у тому числі аудіо-, теле- та відеотехніка; електронно-обчислювальна техніка та комп'ютерне обладнання; електротехнічні засоби, що складаються з електричних машин та електротехнічного майна), технічне обладнання, учбово-тренувальні засоби, прилади, матеріали та спеціальні рідини, будинки, споруди, казармено-житловий фонд та комунальні споруди, худоба та птиця;

4) **грошові засоби** – гроші і цінні папери [94,с.5].

Варті уваги окремі аспекти дослідження правового режиму військового майна, здійсненого українським військовим дослідником у галузі цивільного права В. Кіселя, який наголошував на необхідності відмежування поняття «військове майно» від такої групи майна як «озброєння та військова техніка», що містяться, наприклад, у Законі України «Про оборону України» (ст. 3), а також Указі Президента України № 1195/2001 від 06.12.2001 «Про заходи щодо дальшого зміцнення обороноздатності держави» (п.1) [95, с. 60]. У зв'язку з тим, зазначає В. Кісель, що визначення майнового об'єкта як «озброєння та військова техніка» відображає його виключно військове призначення, це виявляється у виключенні його з майнового обороту, і навпаки, інше майно, яке знаходиться у Збройних Силах, за своїми споживчими якостями може використовуватись як у військових, так і у цивільних цілях. Дослідник пропонує увесь комплекс майна, що знаходиться у військових частинах Збройних Сил, класифікувати на дві групи: 1) військове майно, яке призначене для використання виключно з військовою метою – озброєння, військова техніка, боєприпаси; 2) майно подвійного призначення, яке за своєю природою,

крім використання військовими організаціями, може також бути товаром на цивільному ринку (продовольство, речове майно, автомобільна техніка, казармено-житловий фонд тощо).

Запропонований підхід, хоча і не позбавлений недоліків, відповідає суті другого висновку В.С. Щербини, наведеного вище, про те, що майно Збройних Сил за своїми властивостями має характер не тільки військового, але й іншого, «невійськового», майна [91, с. 148]. Принаймні, аналіз статті 1 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України», а також й іншого нормативного масиву з цього питання, переконує у необхідності більш чіткого, і обов'язково – на законодавчому рівні, змістовного розмежування понять військового майна та майна ЗСУ.

Так, П. Кондик, зі свого боку, звертав увагу на те, що відповідно до Закону України «Про оборону України» необхідне розмежування майна, яке знаходиться у сфері управління Міноборони України, на військове майно ЗСУ та на майно невійськових структур, функції щодо управління яким покладалися на Міноборони. При цьому таке майно, на думку П. Кондика, поділяється на: цивільне, подвійного або ж військового призначення [96, с. 164].

На неправомірність ототожнювання понять «військове майно» та «майно військової організації» вказує також Л.Сморчкова, яка переконливо стверджує, що обсяги цих понять перехрещуються лише частково [97, с. 40]. Особливість правового режиму майна військової організації дослідниця ставить у залежність від його оборотоздатності, точніше – від зафіксованої законом можливості обмеження цього майна в цивільному обігу згідно з функціональним призначенням того чи іншого виду військового майна, а також від зумовленою цією обставиною вимогою про додержання режиму секретності та збереження державної таємниці [97, с. 47].

Аналогічної думки дотримуються й деякі інші російські науковці, які за вказаним критерієм розрізняють такі види військового майна: військове майно, вилучене з обігу (наприклад, ракетні комплекси, ядерна, хімічна та інша зброя, бойові кораблі, літаки, підводні човни та ін.); обмежено оборотоздатне

військове майно (може належати лише певним особам або допускається в обіг тільки за спеціальним дозволом); військове майно, не обмежене (вільне) в обігу (решта військового майна, яке не вилучено з обігу або не обмежене в обігу, наприклад, продовольчі товари, меблі, окремі види одягу, медикаментів тощо) [98, с. 455].

Не заперечуючи аргументованість наведених міркувань, вважаємо більш вагомими доводи В. Лєсового, який головною відмінністю правового режиму майна військових організацій від правового режиму майна будь-яких інших юридичних осіб (не військових), його основним змістом та призначенням визначає забезпечення збереження майна військових організацій, його цільового використання [49, с. 7–8]. Погоджуючись з цим, зазначимо, що цінність правового режиму військового майна виражається у нормативно закріпленій спроможності сприяти розвитку матеріально-технічної бази бойової та спеціальної підготовки військ, їх бойової та мобілізаційної готовності, разом із провадженням дозволених видів господарської діяльності.

Така нормативна закріпленість базується, передовсім, на притаманних військово-публічним відносинам субординаційному (авторитарному) методі правового регулювання, що здійснюється на владно-імперативних засадах. Проте частина майнових відносин, в яких приймають участь військові організації як рівноправні учасники, підлягає диспозитивному (координаційному) методу правового регулювання, з урахуванням базових положень господарського права про оптимальне поєднання публічних та приватних інтересів учасників господарського обороту. У цьому випадку обіг військового майна залежить більшою мірою від активності і правомірності індивідуальних дій самих військових частин як учасників суспільних відносин.

Серед основних способів правового регулювання матеріальної основи життєдіяльності ЗСУ, крім традиційних (заборони та позитивного зобов'язання), у сучасній економічній ситуації більше ваги набуває дозвіл, що надає право військовій частині діяти самостійно в загальних межах, встановлених законодавством. Наприклад, військовим частинам дозволено

займатися господарською діяльністю, що приносить додаткове фінансування, але лише тими її видами, перелік яких окреслено постановою Уряду країни від 25.07.2000 року № 1171 [45], та у випадку реєстрації військової частини як суб'єкта господарської діяльності, що здійснюється відповідно до однойменного Порядку, так само затвердженого постановою Уряду країни від 03.05.2000 року № 749 [65].

Отже, належить погодитися з визначенням правового режиму майна військових організацій, запропонованим Ю.Поніматченком: це правова категорія, яка являє собою закріплений у нормативних актах порядок регулювання діяльності відповідних органів військового управління по відношенню до майна, що знаходиться у віданні військових організацій, і є комплексом засобів, що характеризуються особливим поєднанням дозволів, заборон та позитивних зобов'язань [42, с. 106].

Оскільки майно Збройних Сил становить матеріальну основу суверенітету держави, його правовий режим має свої особливості порівняно з майном, закріпленим за більшістю державних установ. Така відмінність полягає і в тому, що майно, яке закріплюється за військовими частинами ЗСУ, обліковується, зберігається, використовується та списується (а в подальшому – передається, відчужується або ж утилізується) у спеціальному порядку.

Загальні положення стосовно зазначених дій містяться у статтях 4–6 та 6¹ Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України». Більш конкретніші порядки їх проведення встановлюються постановами КМУ, серед яких основними є: Положення про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних Силах [99] та Положення про інвентаризацію військового майна у Збройних Силах [100].

Особливі правила відчуження чи реалізації майна Збройних Сил, або ж його утилізації також регламентуються спеціальними постановами Уряду країни. Але наголосимо, що ці дії відбуваються тільки щодо майна, списаного з обліку військових частин (тобто після списання це майно юридично, а часто – і фактично, вилучається зі сфери оперативного управління Збройних Сил і

передається уповноваженим суб'єктам господарювання – невійськовим організаціям), а тому тут мова може йти лише про елементи правового режиму військового майна (з урахуванням його функціональної належності), але в жодному разі не про елементи правового режиму майна військових частин ЗСУ. Такими постановами затверджено: Порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил [101], Порядок вилучення і передачі військового майна Збройних Сил [102], Порядок реалізації металобрухту, утвореного у військових формуваннях [103], Порядок утилізації ракет, боєприпасів і вибухових речовин [104], Порядок утилізації військового майна Збройних Сил [92].

Крім того, деякими особливостями вирізняється і правовий режим майна Збройних Сил (як рухомого, так і нерухомого), що передається в оренду. Особливості передачі такого майна в оренду, а також особливості інших організаційно-правових заходів з цього приводу розглядатимуться далі. Серед низки нормативно-правових актів, що регулюють питання оренди майна військових організацій, тут зазначимо постанову КМУ від 11.05.2000 р. № 778, якою затверджено Порядок надання дозволу військовим частинам Збройних Сил на передачу закріпленого за ними рухомого та нерухомого майна в оренду [105]. Кожен з вищезазначених урядових нормативно-правових актів деталізується відомчими наказами МОУ.

Аналізуючи структуру майна військових організацій, треба наголосити, що ані законодавством, ані на відомчому рівні не розв'язано питання належності коштів, які, будучи основою фінансового господарства військової частини, є засобами (грошовими засобами), що складають частку майнової бази господарювання військової частини.

Лише у єдиному з великої множини підзаконних актів, які регламентують сферу військової діяльності, а саме – у затвердженому постановою ВРУ від 23.06.1995 року Положенні про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі, – окремо визначено, що до військового майна належать, у тому числі, кошти [106, п. 2].

На думку І. Папуши, з якою варто погодитися, кошти, обліковані у військових частинах, повністю відповідають ознакам військового майна як за формою, оскільки є товаром, що являє собою еквівалентну форму вартості будь-якого майна, так і за правовим змістом, позаяк належать військовим частинам (на праві оперативного управління (уточнення моє – *Е.Б.*)) [107, с. 91].

Це підтверджують положення ЦК України, згідно з якими до об'єктів цивільних прав відносяться речі, у тому числі гроші, що, своєю чергою, можуть перебувати у державній власності (ст.ст. 177, 326), та ГК України, який у складі майна суб'єктів господарювання виокремлює кошти (гроші), призначені для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими суб'єктами, а також фінансових відносин відповідно до законодавства (ст. 139).

Виокремлюючи гроші як об'єкт господарських прав, професор О.П. Подцерковний серед їх господарсько-правових властивостей відзначав, зокрема, їх абсолютну господарську корисність та універсальність, а безготівкові гроші (якими, по суті, упродовж тривалого часу оперують усі військові частини за незначними винятками (уточнення моє – *Е.Б.*)) – річчю особливого роду, що існує як спеціальний запис на банківських рахунках про легальний платіжний засіб [108, с. 17].

Це обов'язково слід врахувати при внесенні змін та доповнень до Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» та інших нормативно-правових актів, що регламентують оборонну сферу діяльності (відповідні пропозиції будуть наведені нижче).

Як встановлено ч. 1 ст. 133 ГК України, основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій базується їх господарська діяльність, становлять право власності та інші речові права – право господарського відання, право оперативного управління.

Зважаючи на те, що право оперативного управління військових частин щодо закріпленого за ними державного майна передбачає значно менший обсяг правомочностей, аніж у держави-власниці, необхідно з'ясувати межі правомочностей військової частини стосовно цього майна. Такі обмеження

зумовлені як функціональним призначенням майна військових частин, так і основними цілями, завданнями їх діяльності щодо забезпечення військової безпеки держави, а також іншими аспектами, окресленими чинним законодавством при регламентуванні інституту права оперативного управління.

Військові частини ЗСУ, безумовно, здійснюють повноваження щодо володіння закріпленим за ними державним майном, оскільки фактично утримують його у сфері свого господарювання, яке проявляється, найперше, через постановку цього майна на визначені види обліку, тобто прийняття його на баланс, а також здійснення подальших внутрішньо-організаційних заходів стосовно нього (зберігання, обслуговування тощо).

Також вони здійснюють і повноваження щодо користування цим майном, оскільки мають право вилучати з речей, що входять до складу військового господарства військової частини, їх корисні властивості. Проте, згідно з ч. 2 ст. 3 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України», ці повноваження значно обмежуються обов'язком військової частини використовувати закріплене за ними майно виключно за його цільовим та функціональним призначенням. Вказана правомочність реалізується і в процесі здійснення військовими частинами дозволеної законодавством господарської діяльності, що приносить додаткове фінансування потреб оборони. Зазначений дозвіл разом із належною легалізацією військової частини як суб'єкта господарської діяльності, дозволяє вважати використання закріпленого за військовою частиною майна у вказаних цілях таким, що відповідає його цільовому та функціональному призначенню.

Певні складнощі породжує питання про права військової частини розпоряджатися наданим їй державним майном.

Можна погодитися з думкою В. Кіселя, що наявність у військової частини права визначати фактичну долю майна вбачається у наданому військовим частинам, (а точніше – командирам частин та керівникам інших військових організацій Збройних Сил (уточнення моє – *Е.Б.*)), праві списувати його з обліку [95, с. 62]. При цьому слід доповнити, що обмеженість такого права

полягає не тільки і не стільки в забороні безпідставного списання майна, а в особливих, детально регламентованих порядку і підставах списання майна з обліку та, головне, в обмеженості прав визначених посадових осіб Збройних Сил на списання такого майна максимально допустимими сумами співвідносно його залишкової вартості.

Крім того, обмежена можливість визначати фактичну долю закріпленого за військовими частинами Збройних Сил майна відображається у наданій їм Законом України «Про використання земель оборони» можливості дозволяти фізичним і юридичним особам вирощувати сільськогосподарські культури, випасати худобу та заготовляти сіно на землях, що знаходяться у постійному користуванні військових частин [109, ст. 4]. Тобто йдеться не про юридичну зміну правового титулу відповідних земельних ділянок, а саме про їх фактичне тимчасове використання сторонніми (невійськовими) особами в цілях, відмінних від здійснення заходів по оперативній та бойовій підготовці військ (сил). Надання такого дозволу здійснюється військовими частинами самостійно, без будь-яких додаткових окремих рішень власника цих земель (держави в особі Кабміну чи Міноборони України) і потребує лише погодження з органами місцевого самоврядування або місцевими органами виконавчої влади, яке, по суті, має інформативне значення.

Хоча відповідний механізм надання такого дозволу і був розроблений у 2010 році у вигляді проекту постанови Уряду країни [110], однак дотепер не прийнятий.

Взагалі проблематика правового режиму земель, на яких розташовані військові та інші об'єкти ЗСУ, що є фрагментарно та непослідовно врегульованою нормативно-правовими актами, потребує окремого дослідження. Ми ж зосередимо увагу лише на кількох проблемних аспектах, що стосуються правового режиму земель оборони.

Правове регулювання питань, пов'язаних з використанням земель оборони, втілюється майже у півсотні законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів. Виокремимо з них ті, аналіз яких дозволить

з'ясувати наявність певних особливостей правового режиму цих земель, що суттєво впливають на відносини з їх використання та охорони, а також низки проблем, що виникають внаслідок фрагментарного та непослідовного правового регулювання цих специфічних відносин.

Передовсім відзначимо, що згідно з ч. 1 ст. 77 Земельного кодексу України, землями оборони визнаються землі, надані для розміщення і постійної діяльності військових частин, установ, військово-навчальних закладів, підприємств та організацій ЗСУ, інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України [111]. Отже, **землями оборони визнається окремий різновид земель, які поряд із землями промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики та іншого призначення складають самостійну категорію земельного фонду України.**

Однак, за ст. 1 Закону України «Про оборону України», оборона України являє собою систему політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту [112]. Ураховуючи наведене визначення оборони України, як вірно підмітив І. Синиця, зовсім невдалим виглядає використання терміну «землі оборони», позаяк, **з виокремленням предметної основи поняття оборони України, отримуємо словосполучення «землі системи заходів».** Тому, на думку І. Синиці, більш правильним має бути визнаний термін «землі для потреб оборони», який набагато точніше визначає характер потреб, які обслуговуються зазначеним видом земель [113, с. 27]. До того ж, ідентичне визначення земель для потреб оборони містив Земельний кодекс України від 18.12.1990 року [114, ст. 70].

На різноманітність суб'єктів користування землями оборони та **неоднорідність складу цих земель**, відведених і під військові полігони, військово-морські бази, інші об'єкти Міноборони, і для організації охорони державного кордону, і для потреб внутрішніх військ МВС України, інших силових та відповідних правоохоронних структур тощо, звертав увагу відомий

правознавець у галузі земельного права О. Пащенко [115, с. 33]. Необхідність більш чіткого законодавчого визначення сукупності земельних ділянок, відведених для потреб вищевказаних суб'єктів, що виконують функції у сфері забезпечення оборони та безпеки держави, продовжують відзначати й інші дослідники цієї проблеми. Наприклад, М. Романюк науково обґрунтував правомірність визначення цього складу земель як «землі для потреб оборони та безпеки» [116].

Належної чіткості немає також і в питанні законодавчого встановлення правового режиму земель оборони, зокрема тих земельних ділянок, що надані під потреби ЗСУ. Так, частина друга ст. 14 Закону України «Про Збройні Сили України» містить лаконічну й дуже важливу норму: «Земля, води, інші природні ресурси, а також майно, закріплені за військовими частинами, військовими навчальними закладами, установами та організаціями Збройних Сил України, є державною власністю, належать їм на праві оперативного управління...» [59]. При цьому чинний Земельний кодекс України, з одного боку, не містить норми, яка б прямо встановлювала правовий титул закріплення земель для потреб оборони (зокрема, Збройних Сил), а, з іншого, ч. 4 ст. 77 цього кодексу відсилає нас до окремого закону, що має встановити порядок використання земель оборони.

Таким законом став Закон України «Про використання земель оборони» [109], який, на жаль, не зробив визначення правового режиму земель для потреб оборони більш чітким, а навпаки, певною мірою ускладнив ситуацію. Так, ст. 1 вказаного закону повністю відтворює зміст ч. 1 ст. 77 Земельного кодексу України, а ч. 1 ст. 2 цього ж закону встановлює, що військовим частинам для виконання покладених на них функцій та завдань земельні ділянки надаються у *постійне користування* відповідно до вимог Земельного кодексу України (курсив мій – Е.Б.).

Здавалось би, коло протиріч стосовно визначення статусу земель оборони замкнулося. Але телеологічне та системне тлумачення наведених законодавчих актів, зокрема, ч. 2 ст. 14 Закону України «Про Збройні Сили України», а також

інших законів України, що регулюють діяльність суб'єктів у сфері забезпечення оборони та безпеки держави (Служба безпеки України, Державна прикордонна служби України, Національна гвардія МВС України та ін.), усе ж таки дозволяє дійти висновку про те, що та частка земель оборони, на яких розміщені Збройні Сил України, закріплюються за ними на праві оперативного управління, а решта земель оборони інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України, надаються їм у постійне користування.

Як уявляється, обґрунтуванням такої законодавчої конструкції може слугувати визнання особливого значення ЗСУ, їх провідного місця у системі заходів щодо забезпечення обороноздатності та військової безпеки держави, а звідси – й особливого статусу усього комплексу майна, закріпленого за ними, включаючи й земельні ділянки.

Ще раз звернемо увагу на Закон України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України», відповідно до ст. 3 якого військове майно закріплюється за військовими частинами ЗСУ на праві оперативного управління, а ст. 1 містить приблизний, тобто неповний перелік державного майна, яке у випадку закріплення за військовими частинами ЗСУ розуміється законодавцем як військове майно [37]. Важливо розуміти, що при цьому таке майно статусу державного не втрачає.

Незважаючи на те, що у вказаному переліку відсутнє позначення землі (земельних ділянок), за допомогою ч. 1 ст. 181 ЦК України, яка до нерухомого майна відносить і земельні ділянки, і об'єкти, розташовані на земельних ділянках, переміщення яких неможливе без їх знецінення та зміни їх призначення, можна дійти висновку про належність земельних ділянок, на яких дислоковані (розташовані) військові частини Збройних Сил разом з об'єктами нерухомості (будівлями, під'їзними шляхами, аеродромними, фортифікаційними, полігонними спорудами тощо) та рухомими предметами військових господарств, до державного майна, закріпленого за військовими частинами ЗСУ на праві оперативного управління.

Абсолютно ідентичне розуміння нерухомого майна містить і ст. 2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» в редакції Закону від 11.02.2010 року [117]. Відповідно до вимог ст. 4 цього Закону, речові права на нерухоме майно, розміщене на території України, що належить фізичним та юридичним особам, державі в особі органів, уповноважених управляти державним майном, підлягають обов'язковій державній реєстрації. При цьому, серед прав на нерухоме майно, які є похідними від права власності і реєструються після державної реєстрації права власності на таке майно, визначено і право оперативного управління на нерухоме майно [117, ч.ч. 1, 2 ст. 4].

Наведене беззастережно підтверджує дві очевидності: 1) військові частини ЗСУ повинні здійснювати державну реєстрацію земельних ділянок, наданих їм державою, та інших об'єктів нерухомості, розташованих на них; 2) реєстрації підлягає право оперативного управління військових частин ЗСУ щодо закріплених за ними земель. Але в оборонному відомстві все робиться інакше.

Так, зараз єдиним чинним нормативно-правовим актом, що деталізує правовий титул земель оборони, є «Положення про порядок надання в користування земель (земельних ділянок) для потреб Збройних Сил України та основні правила користування наданими землями» (далі, якщо не вказано інакше, – Порядок надання земель в користування ЗСУ), а також «Керівництво з обліку земель (земельних ділянок) в органах квартирно-експлуатаційної служби Збройних Сил України», затверджені наказом Міністра оборони України від 22.12.1997 № 483.

Порядок надання земель в користування ЗСУ закріплює, що земельні ділянки для потреб ЗСУ надаються в *постійне або тимчасове користування* (курсив мій – Е.Б.), в тому числі на умовах оренди. Право користування наданою земельною ділянкою виникає після встановлення землевпорядними організаціями меж земельної ділянки в натурі (на місцевості) і одержання

документа, що посвідчує це право: державні акти або ж договори оренди [118, п.п. 16–20]. Як бачимо, право оперативного управління навіть не згадується.

Заборона приступати до фактичного використання виділеної земельної ділянки військовим частинам до отримання державного акта на право постійного користування землею і документів щодо встановлення меж відведеної земельної ділянки [118, п. 18, п. 32] не спрацьовує, адже військові частини користувались і продовжують користуватися ділянками, на яких вони були розташовані. Хоча й не без бажання виконувати зазначений наказ оборонного відомства, який, за великим рахунком, вже давно підлягає скасуванню як такий, що суперечить чинному законодавству України щодо правил володіння, користування та розпорядження державним майном. Так, наприклад, за доповіддю директора Департаменту внутрішнього аудиту та фінансового контролю Міноборони України від 25.01.2014 року (вих. № 234/329) на обліку тільки Севастопольської квартирно-експлуатаційної частини у користування Міноборони України знаходилось 175 земельних ділянок загальною площею 1450,65 га. При цьому державні акти на право постійного користування землею були оформлені на 66 відсотків від загальної площі земельних ділянок. Оформлення решти потребувало значних коштів (55–65 тисяч гривень за роботи по проекту відведення однієї земельної ділянки з оформленням правовстановлюючих документів), які пропонувалось зекономити шляхом введення додаткових посад сертифікованих інженерів-землевпорядників до штату Центру навігації, гідрографії та гідрометеорології ВМС України [119, с. 1].

Така ситуація характерна для військового відомства практично на усій території країни. Стан «контрольованого хаосу» у сфері правового регулювання економічних відносин, за влучним висловом проф. О.П. Подцерковного [120, с. 48], спостерігається й у ЗСУ.

Чого тільки варта норма, закріплена пунктом 44 Порядку надання земель в користування ЗСУ (в редакції наказу МОУ від 03.10.2006 року №570), якою Міністр оборони наділив себе правом надання згоди на припинення права

користування земельними ділянками, які не використовуються ЗСУ, вилучення чи зміну їх цільового призначення, з подальшою передачею органам місцевого самоврядування начальником Головного квартирно-експлуатаційного управління ЗСУ [121, п. 1]. Годі й казати про стан законності у використанні земель оборони на рівні дрібніших посадовців у ЗСУ.

За даними Головного управління військових прокуратур Генеральної прокуратури України тільки упродовж першого півріччя 2008 року органами військової прокуратури було пред'явлено більше двохсот позовів та відкрито кримінальних проваджень з приводу незаконної передачі земель, що знаходились у користуванні оборонного відомства, за договорами оренди, чи їх відчуження шляхом безпідставної передачі органам місцевих рад або ж шляхом їх самовільного захоплення сторонніми особами, в т.ч. за «рейдерськими» схемами [122, с. 3–4; 123, с. 3–4]. Ці обставини, серед іншого, зумовили видання Міністром оборони України у липні 2008 року наказу №348, яким була затверджена Інструкція про порядок дій та вжиття заходів щодо недопущення самовільного захоплення, незаконного вилучення земель оборони або нерухомого військового майна [124].

Таке становище, як вірно резюмував у своїй статті О.Пашенко, є наслідком перебування відносин з використання та охорони земель оборони у своєрідному правовому вакуумі, який повністю виключає можливість здійснення будь-якого контролю за використанням та охороною таких земель і є підґрунтям для численних зловживань [115, с. 35]. Тому Закон України «Про використання земель оборони» потребує невідкладного редагування разом із визначенням на законодавчому рівні особливостей надання земельних ділянок військовим частинам під військові та інші оборонні об'єкти та документального оформлення (реєстрації) тих земель, що були надані державою раніше.

Розглядаючи правомочності військових частин Збройних Сил стосовно наданого їм майна, проведемо системний аналіз Законів України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України», «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», з норм яких випливає, що всією повнотою прав

щодо вирішення фактичної й юридичної долі майна, яким наділені національні Збройні Сили, володіє КМУ, включаючи утилізацію військового майна, та/або його реалізацію чи безоплатну передачу до сфери управління інших органів влади.

МОУ відповідно до закону закріплює державне майно за військовими частинами, приймає рішення про його перерозподіл, здійснює інші повноваження щодо управління майном ЗСУ. Однак ці повноваження, хоча є значно ширшими від повноважень окремих військових частин, але не тягнуть за собою зміну права власності на це майно. Такі правомочності у Міноборони можуть виникнути лише у випадку їх делегування КМУ, що визначається окремо у кожному конкретному випадку. Закріплене ж пунктом 4 Порядку вилучення і передачі військового майна Збройних Сил [102] право Міноборони щодо безоплатної передачі житлового фонду та інших об'єктів соціальної інфраструктури чи індивідуально визначеного майна, що перебувають в оперативному управлінні військових частин, певною мірою нівелюється правилом, закріпленим у п. 8 цього ж Порядку.

Відзначимо, що на думку П.Кондика, порядок вилучення майна із Збройних Сил недоцільно ускладнений необхідністю прийняття відповідного рішення КМУ [96, с. 164]. Водночас, за даними Генеральної прокуратури України, у Міноборони упродовж кількох років застосовувалась схема передачі державного майна з військових частин Збройних Сил до підпорядкованих (Міністерству оборони (уточнення моє – *Е.Б.*)) підприємств, які в подальшому його реалізовували. Такий механізм перерозподілу майна Збройних Сил у супереччя вимогам ст.ст. 2 і 3 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» змінював спосіб управління ним (з права оперативного управління на право повного господарського відання), у зв'язку з чим зникала необхідність обов'язкового погодження відчуження (тобто його платна реалізація, що має наслідком зміну права власності) цього майна з КМУ. Така зміна способу управління державним майном призводила до того, що

кошти від реалізації державного майна до Державного бюджету України не надходили [125, с. 15].

Наведене красномовно підтверджує справедливість висловленої О.П. Подцерковним ще у 2002 році тези про виникнення загрози економічній безпеці держави у випадку заміни права оперативного управління чи повного господарського відання на право власності щодо закріпленого за державними підприємствами та організаціями державного майна [126, с. 89–90].

Окремо варто розглянути особливості правового режиму коштів, отриманих військовими частинами від провадження дозволеної некомерційної господарської діяльності (діяльності, що приносить дохід), зокрема: чи може військова частина самостійно розпоряджатися надходженнями від наданих нею послуг, виконаних робіт, виробленої та реалізованої продукції тощо?

Російські науковці давно й гостро дискутують про це, що, на нашу думку, пов'язано з відмінностями російського законодавства та правової науки, якими, по суті, господарська діяльність вважається еквівалентом підприємницької (див., наприклад, підручник під редакцією академіка РАН В.В. Лаптева [127]), а публічно-правові засади суспільних відносин у сфері оборони та безпеки регулюються здебільшого цивільним законодавством, яке намагається надати цивільно-правового змісту цим відносинам, що невірно в принципі.

Щодо російських військових організацій будь-якої юридичної заборони на здійснення підприємницької діяльності не існує, оскільки така діяльність слугує цілям, заради яких вони були створені, та відповідає їм [128, с. 71].

Доводи та думки російських дослідників різняться: деякі з них наполягають на необхідності відносити доходи військової частини від цієї діяльності (та придбаного на них майна) до власного фонду військової частини, що належить їй на праві власності чи іншому речовому праві, відмінному від права оперативного управління (В.В. Бараненков, Л.Н. Сморгкова [128, с. 71; 129, с. 131–134]), інші – категорично заперечують можливість військовим організаціям взагалі займатися діяльністю, що приносить матеріальний дохід, оскільки це виходить поза межі встановлених законом завдань щодо збройного

захисту держави (Я.А. Гейвандов [60, с. 8–9]). Висловлюються і помірковані судження: хоча право оперативного управління поширюється на все майно державних установ та організацій, оскільки єдиним власником усього майна, яким наділені військові частини, є держава, однак на майно, придбане військовою частиною на кошти від діяльності, що приносить доход, має поширюватися правовий режим повного господарського відання (А.Ю.Віноградов [88, с. 101–116]).

Для розв'язання цієї проблеми у ЗСУ слід виходити, передовсім, з особливостей національного законодавства.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України військові частини ЗСУ, їх посадові особи повинні діяти за принципом «дозволено тільки те, що прямо передбачено законом». Відповідно ж до ч. 1 ст. 8 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» кошти, одержані від здійснення військовими частинами господарської діяльності, зараховуються до Державного бюджету України та використовуються виключно на національну оборону відповідно до кошторису МОУ.

Існуюча кошторисна система бюджетного фінансування в Україні встановлює порядок, за яким військові частини повністю утримуються за рахунок Державного бюджету. Державний бюджет країни складається із загального та спеціального фондів [47, ст. 12]. Останній формується, зокрема, і за рахунок доходів (надходжень) від господарської діяльності військових частин Збройних Сил, що приносить доход, через зарахування отриманих («зароблених») ними коштів на спеціальні реєстраційні рахунки, відкриті в органах ДКСУ. Частка цих коштів перераховується на спеціальні реєстраційні рахунки головного розпорядника бюджетних коштів (Міноборони). Решта коштів спеціального фонду може бути використана військовими частинами за умови: а) виконання правил бюджетного планування доходів та видатків; б) наявності затвердженого вищим довольчим органом військового управління кошторису, в) лише на цілі (цільові видатки); г) у межах сум (бюджетних призначень), визначених у цьому кошторисі. Крім внутрішнього контролю

додержання військовими частинами встановленого порядку витрачання бюджетних коштів спеціального фонду Держбюджету, систематичний контроль додержання існуючих правил та виконання військовою частиною кошторисних призначень здійснюють органи ДКСУ під час казначейського обслуговування військових частин. За таких правил військова частина може впливати на коригування цілей та розмірів кошторисних призначень тільки шляхом вдумливого планування характеру та розмірів доходів та видатків за спеціальним фондом, а також аргументованим обґрунтуванням потреби військової частини у відповідних сумах та товарах, роботах чи послугах, що можуть бути закуплені за рахунок цих сум. Принциповою є відповідність запланованих витрат загальним цілям, задекларованим у ст. 1 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» (частини 1 та 2) – підтримання на належному рівні бойової та мобілізаційної готовності військових частин, що передбачає, зокрема, витрати на розвиток матеріальної бази військової частини як майнової основи її військового господарства.

Відповідно до встановлених вимог щодо обов'язкового балансового обліку військовими частинами Збройних Сил майна незалежно від його призначення та джерел його надходження [99, п. 7], усі матеріальні засоби, придбані військовою частиною за рахунок надходжень спеціального фонду (в т.ч. частки надходжень від власної господарської діяльності), підлягають внесенню до облікових документів військової частини, а також подальшому використанню, зберіганню, обслуговуванню, списанню тощо у встановленому у ЗСУ порядку. Отже, і зазначені кошти, і матеріальні засоби, похідні від коштів спеціального фонду, належать державі як єдиному власнику усього майна, закріпленого за військовими частинами.

Тобто право військових частин розпоряджатися коштами, отриманими від дозволеної господарської діяльності, а також іншим майном, придбаним на ці кошти, обмежується її можливостями не імперативно, а опосередковано впливати на фінансування повсякденних потреб через коригування розмірів та цілей статей видатків, передбачених у кошторисах спеціального фонду

військової частини. Ця правомочність військової частини охоплюється правом оперативного управління державним майном, яким вона наділена.

Підсумовуючи аналіз майнових правомочностей, наданих законодавством військовим частинам Збройних Сил, потрібно зауважити, що вони значно відрізняються від правомочностей власника – держави в особі КМУ та, певною мірою, в особі Міноборони України. Військові частини володіють, користуються і частково, з суттєвими застереженнями, розпоряджаються закріпленням за ними державним майном у межах, які жорстко регламентовані Законами України, урядовими та відомчими нормативно-правовими актами. Це означає, що стосовно ввіреного майна військові частини ЗСУ, як державні бюджетні установи, можуть вчиняти не будь-які дії, не заборонені законом, а лише ті, які передбачені законодавством, що регулює їх діяльність, відповідно до поставлених державою завдань та згідно з функціональним призначенням цього майна.

Як справедливо відзначають правники у сфері і цивільного і господарського права, обмежуючи державну установу в праві розпорядження основними фондами, держава, як власник, відповідно до закону еквівалентності повинна нести субсидіарну відповідальність перед її кредиторами за результатами господарської діяльності [130, с. 120]. Менший, ніж в інших негосподарських організацій обсяг прав на майно, закріпленого за установами (в т.ч. бюджетними) на праві оперативного управління, компенсується субсидіарною відповідальністю власника за зобов'язаннями цієї установи, причому стягнення за боргами установи може бути звернено тільки на грошові засоби, що мають у її розпорядженні [131, с. 351, 355].

Отже, єдиним предметом задоволення вимог кредитора за зобов'язаннями військової частини можуть бути тільки кошти, які знаходяться на відповідному казначейському рахунку військової частини, в разі недостатності яких субсидіарну відповідальність має нести МОУ. Однак, необхідно звернути увагу на ту обставину, що оскільки преамбулою та ст. 5 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України», урегульовано правові

засади здійснення господарської діяльності, спрямованої на отримання додаткового доходу, та відповідальності військової частини як суб'єкта господарювання, це ставить під сумнів застосування субсидіарної відповідальності МОУ за бюджетними зобов'язаннями військової частини, тобто такими зобов'язаннями, які пов'язані із закупівлею товарів, послуг чи робіт на потреби військової частини за кошти загального фонду Державного бюджету і не мають відношення до господарських зобов'язань військової частини як суб'єкта господарської діяльності. Назва статті 5 цього закону та зміст її першої частини лише підкреслюють право військової частини на участь у господарському обороті та вірогідну можливість порушення нею зобов'язань, нанесення шкоди і збитків у ході провадження такої діяльності саме як суб'єкта господарювання, але не вирішує питання субсидіарної відповідальності Міноборони за іншими зобов'язаннями військової частини, не пов'язаними з її некомерційною господарською діяльністю.

З цього випливає, що за невиконання чи неналежне виконання договірних зобов'язань, а також за шкоду і збитки, заподіяні довкіллю, правам та інтересам фізичних і юридичних осіб та державі, військова частина як суб'єкт господарської діяльності несе відповідальність тільки в межах кошторисних призначень за спеціальним фондом Держбюджету. У разі їх недостатності настає субсидіарна відповідальність Міноборони, передбачена законом.

В інших випадках (яких, до речі, набагато більше через перманентне недофінансування потреб Збройних Сил із загального фонду бюджету країни) – мусимо констатувати відсутність законодавчо встановленої субсидіарної відповідальності МОУ за зобов'язаннями військових частин ЗСУ. У подібних випадках кредиторам при захисті своїх майнових інтересів чи порушених прав залишається звертатися до загальних правил субсидіарної відповідальності, визначених у статті 619 ЦК України. Причому на позитивний результат можна розраховувати лише тоді, коли субсидіарна відповідальність МОУ передбачена у відповідному договорі (що на практиці ніколи не зустрічається), оскільки, як уже зазначалося, законом такі випадки не передбачені. Наведене є безумовною

прогалиною у визначенні правового режиму майна у Збройних Силах України, що підлягає обов'язковому виправленню. Інша річ, наскільки принципово й уважно розв'язується ця проблема у правозастосовній діяльності. Зараз – частково вирішується завдяки Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень», який набрав чинності з 1 січня 2013 року [132]. Але це не виключає необхідності забезпечити повноту та гармонійність законодавчого врегулювання порушеної проблеми.

Встановлення субсидіарної відповідальності МОУ за зобов'язаннями військової частини є цілком справедливим, оскільки набувачем або споживачем результатів діяльності (в тому числі й господарської) будь-якої військової частини у кінцевому підсумку стає держава в особі Міністерства оборони [133, с. 164]. При цьому держава як власник майна, на базі якого функціонують військові частини, у певному сенсі «стоїть за кожною їх угодою, навіть вчиненою від їх імені» [134, с. 225], а також, по суті, в будь-який момент може:

- а) вилучити майно, закріплене за військовою частиною (повністю або частково);
- б) ліквідувати або передислокувати військову частину;
- в) затвердити кошторис видатків військової частини (як за загальним, так і за спеціальним фондом Державного бюджету) у розмірі меншому, ніж потрібно військовій частині для виконання взятих на себе зобов'язань (в тому числі й за господарськими договорами), або зробити це із суттєвим запізненням тощо.

Тобто не завжди саме військова частина спричинює невиконання чи неналежне виконання взятих на себе договірних зобов'язань при здійсненні власної господарської діяльності, що приносить дохід.

Доволі вдалою вважаємо норму, закріплену ч. 7 ст. 77 ГК України щодо особливостей майнової відповідальності казенних підприємств за результатами їх господарської діяльності, основні елементи якої, з урахуванням викладеного вище, варто привнести до правил господарсько-правової відповідальності військових частин. Зокрема, шляхом внесення уточнень до статті 5 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України», а саме:

частину 1 статті 5 вказаного Закону після слів «правам та інтересам фізичних і юридичних осіб та державі» доповнити словами «внаслідок господарської діяльності», а частину 2 цієї ж статті після слів «а в разі їх недостатності» доповнити словом «субсидіарну».

Окрім цього, для удосконалення правового регулювання питань, порушених в у цьому підрозділі дослідження, слід звернути увагу ще на три обставини.

Дві з них пов'язані з необхідністю поширення законодавчої гарантії щодо недопустимості звернення примусового стягнення на державне майно, закріплене за військовими частинами, за зобов'язаннями останніх у правовідносинах, що виникли поза межами (не у зв'язку з реалізацією) Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України». Йдеться про необхідність доповнення ст. 3 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» нормою щодо заборони звернення стягнення на майно, закріплене за військовими частинами, за виконавчими документами, що стали наслідком заподіяння військовими частинами шкоди або невиконання ними будь-яких зобов'язань, не пов'язаних з їх господарською діяльністю, що приносить дохід.

Тому вважаємо за доцільне внесення доповнень до Закону України «Про виконавче провадження» [135], де у ст. 66 додати застереження щодо недопустимості звернення стягнення на майно, закріплене за військовими частинами ЗСУ, за виконавчими документами. Або ж, принаймні, окремим додатком до Закону уточнити (встановити, затвердити) перелік майна військового призначення (військового майна), на яке в жодному разі не може бути звернено стягнення за виконавчими документами. Щонайменше, такий перелік повинен містити озброєння та військову техніку в тому розумінні, як і Керівництво по списанню з обліку матеріальних та грошових засобів у Збройних Силах України [94, прим. до п.1].

Третьою обставиною є необхідність усунення прогалини у законодавчому регулюванні правового режиму майна у ЗСУ, на яку справедливо звернув увагу

проф. В. Щербина у 2012 році, а саме: відсутність у законодавстві норми щодо можливості закріплення за органами військового управління, об'єднаннями і з'єднаннями військового майна, що не повною мірою відповідає ч. 3 ст. 3 Закону України «Про Збройні Сили України», якою визначена організаційна структура Збройних Сил [91, с. 149]. Повністю погоджуючись з цим зауваженням щодо органів військового управління, продовжуємо обстоювати думку про відсутність фактичних підстав для віднесення з'єднань та об'єднань до різновидів військових організацій у складі Збройних Сил України⁸.

Однак наведене зауваження, безумовно, має бути враховане шляхом внесення відповідного доповнення до першого речення ст. 1 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України».

З урахуванням вищевикладеного пропонуємо такі заходи щодо вдосконалення чинного законодавства:

1) статті 1, 2 та 3 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» необхідно викласти у такій редакції:

«Стаття 1. Військове майно та майно Збройних Сил України.

Військове майно – це озброєння (зброя, що включає як засоби доставки, так і боєприпаси, системи їх запуску, наведення, управління та інші технічні

⁸ Тут мусимо звернути увагу на кричущу неузгодженість, і навіть – некоректність правових норм багатьох нормативних актів, особливо оборонного відомства України, покликаних здійснювати детальне правове регулювання життєдіяльності військ, але з чітким дотриманням принципу законності, тобто відповідно до вимог нормативних актів вищої юридичної сили. Так, наприклад, пунктом 1.2. Тимчасового керівництва з обліку військового майна у Збройних Силах України визначено поняття «військового майна», майже тотожне його визначенню у першому реченні ст. 1 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України». Але при цьому, серед переліку військових частин Збройних Сил, несподівано з'являються «військові склади» з поясненням, що це «центри забезпечення (об'єднані центри забезпечення), арсенали, бази, склади органів військового управління» [135, п.1.2.]. Не можна сказати, що військових складів, а також арсеналів і баз у Збройних Силах не існує. Але практично усі вони мають умовні найменування військових частин і цілком підпадають під узагальнююче поняття «військової частини», що міститься в Законі.

Утім, до наведеного в цьому ж пункті 1.2. поняття «військової частини» Тимчасове керівництво з незрозумілих підстав включає таких суб'єктів, як «підприємства, які належать до сфери управління Міністерства оборони України». Тобто це ті військові підприємства, які хоча і належать до сфери управління Міноборони, але до складу ЗСУ не входять. Але ж назва Тимчасового керівництва свідчить, що воно покликано впорядкувати облік військового майна саме у ЗСУ.

Окрім цього, той самий пункт Тимчасового керівництва визначає поняття з'єднання та органу військового управління (як уявляється, доволі спірне та явно неповне визначення). Однак поняття «об'єднання» як організаційних складових одиниць Збройних Сил України, визначених у статті 3 Закону України «Про Збройні Сили України», Тимчасовим керівництвом повністю ігнорується. Тому подібні непоодинокі випадки зневажливого ставлення відповідних посадових осіб Міноборони до їх правотворчої роботи (за яку, до речі, у військовому відомстві передбачені значні грошові доплати) інакше, як правною недбалістю чи правовою індиферентністю, назвати не можна.

засоби, якими оснащуються підрозділи, частини, кораблі, угруповання різних видів Збройних Сил України для поразки живої сили, техніки та інших об'єктів) та військова техніка (бойові та небойові машини, обладнання, пристрої та інші технічні засоби, якими оснащуються Збройні Сили для бойового, технічного та тилового забезпечення військ, повсякденної діяльності та випробування озброєння).

Майно Збройних Сил України – це усі види військового майна, а також матеріальні та грошові засоби, закріплені у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку за військовими частинами, військовими закладами, військовими установами, органами військового управління (далі – військові частини) Збройних Сил України на праві оперативного управління. Майно Збройних Сил України є державною власністю.

До матеріальних засобів належать: земельні та водні ділянки, а також будівлі, споруди, мережі та інші об'єкти, розташовані на земельних чи водних ділянках, космічні засоби, різні види пального, продовольства, медичного, речового, інженерного, дорожнього, хімічного та іншого майна, пожежне та навчально-лабораторне обладнання (лабораторне устаткування; технічні засоби навчання та контролю, у тому числі аудіо-, теле- та відеотехніка; електронно-обчислювальна техніка та комп'ютерне обладнання; електротехнічні засоби, що складаються з електричних машин та електротехнічного майна), технічне обладнання, учбово-тренувальні засоби, прилади, матеріали та спеціальні рідини, казармено-житловий фонд та комунальні споруди, об'єкти благоустрою, парки, стоянки, майданчики, полігони та їх обладнання, клуби, бані, пральні, їдальні, кухні, худоба та птиця, а також інші матеріальні засоби, що знаходяться у використанні військових частин Збройних Сил України з метою виконання покладених на них завдань.

До грошових засобів (коштів) належать гроші (в готівковій та безготівковій формі), коштовності, цінні папери тощо, які надані у використання військових частин Збройних Сил України, в тому числі отримані

внаслідок провадження ними господарської некомерційної діяльності, з метою виконання покладених на них завдань.

Стаття 2. Органи, які здійснюють управління майном Збройних Сил України.

Вирішення питань щодо забезпечення Збройних Сил України державним майном, а також визначення порядку вилучення і передачі його до сфери управління центральних або місцевих органів виконавчої влади, інших органів, уповноважених управляти державним майном, самоврядним установам і організаціям та у комунальну власність територіальних громад сіл, селищ, міст або у їх спільну власність (за згодою відповідних органів місцевого самоврядування з дотриманням вимог Закону України «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності») належить до компетенції Кабінету Міністрів України з урахуванням того, що озброєння та військова техніка можуть передаватися лише до військових формувань, існування яких передбачено Законом.

Міністерство оборони України як центральний орган управління Збройних Сил України організовує та контролює закріплення майна за військовими частинами у разі їх формування (створення), переформування (реорганізації), приймає рішення щодо перерозподілу цього майна між військовими частинами Збройних Сил України, в тому числі у разі їх розформування (ліквідації), здійснює відповідно до закону інші функції з управління державним майном, закріпленим за військовими частинами Збройних Сил України.

Стаття 3. Особливості статусу майна Збройних Сил України.

Військові частини використовують закріплене за ними державне майно лише за його цільовим та функціональним призначенням. Облік, зберігання, використання, інвентаризація, списання та відчуження (реалізація, передача) військового майна здійснюються у спеціальному порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Військова частина за прийнятими на себе грошовими зобов'язаннями, що виникли з договорів або внаслідок заподіяння шкоди у публічно-правових чи приватно-правових відносинах, відповідає грошовими засобами, що надходять на її рахунок по відповідних статтях кошторису (крім захищених статей). У разі їх недостатності субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями військової частини несе Міністерство оборони України.

Стягнення за зобов'язаннями військових частин Збройних Сил України не можуть бути звернені на закріплене за ними майно».

Інші статі Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» (а також відповідних підзаконних нормативно-правових актів) підлягають редагуванню відповідно до внесених змін;

2) в абзаці першому статті 1 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України»:

- слово «організацій» замінити словосполученням «органів військового управління»;

- у словосполученні «рухомого та нерухомого військового майна» слово «військового» виключити;

- фразу «(за винятком озброєння, боєприпасів, бойової та спеціальної техніки)» замінити фразою «(за винятком озброєння, боєприпасів, військової техніки та іншого військового майна)»;

3) в абзацах першому та четвертому статті 7 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» у словосполученнях «військове майно» та «військового майна», слова «військове» та «військового» відповідно виключити;

4) у Законі України «Про використання земель оборони»:

- словосполучення «землі оборони» в усіх відмінках замінити словосполученням «землі для потреб оборони» у відповідних відмінках;

- доповнити абзац перший статті 2 після слів «Військовим частинам» фразою «(крім військових частин Збройних Сил України)»;

- доповнити статтю 2 абзацом другим такого змісту:

«За військовими частинами Збройних Сил України землі закріплюються на праві оперативного управління відповідно до вимог Земельного кодексу України та інших законодавчих актів України».

У зв'язку з цим абзаци другий-шостий вважати, відповідно, абзацами третім-сьомим.

Аналогічні зміни також належить внести до статті 77 та інших статей Земельного кодексу України, де використовується словосполучення «землі оборони».

Реалізація цих пропозицій не тільки позбавить законодавця необхідності постійно робити різноманітні застереження щодо окремих видів військового майна, але також дасть чітку відповідь на запитання, яке майно військові частини можуть використовувати в господарському обороті, зокрема, при здійсненні господарсько-дохідної діяльності.

2.3. Основні змістовні елементи правового режиму господарювання військових частин Збройних Сил України

Досліджуючи специфіку правового режиму господарювання у ЗСУ, необхідно зробити кілька важливих зауважень.

На думку О.М. Вінник, спеціальний правовий режим господарської діяльності, зокрема у ЗСУ, встановлено задля необхідності стабілізації (економічної ситуації (уточнення моє – *Е.Б.*)) або прискореного розвитку в цій державній організації [137, с. 714]. Цю ідею влучно та змістовно доповнює О.П. Подцерковний, звертаючи увагу на наявність й інших цілей встановлення спеціального режиму господарювання у ЗСУ, а також інших режимів господарювання, пов'язаних з управлінням державним майном. Так, у випадку встановлення спеціальних режимів господарювання в загальних секторах економіки враховуються суспільний інтерес щодо забезпечення збереження та примноження державної та комунальної форм власності [41, с. 599–600].

За результатами дослідження теоретичних аспектів спеціальних режимів господарювання О.Р. Зельдіна тлумачить поняття спеціального режиму господарювання як правового режиму, що визначає порядок організації та здійснення господарської діяльності на певній території, у певній галузі економіки, що відрізняється від загального режиму господарської діяльності, передбаченого законодавством, і вводиться державою з певною метою для забезпечення розумного сполучення публічних і приватних інтересів за допомогою встановлення обмежень та/або заохочень для суб'єктів господарювання [138, с. 29].

Дещо відрізняється від цього визначення спеціального режиму господарювання поняття, яке пропонує Л.В. Таран, наголошуючи на тому, що спеціальний режим господарювання – це особливий порядок правового регулювання певних загальних відносин, який встановлюється для конкретного кола суб'єктів або суб'єктів їх діяльності і який відрізняється від загального режиму або пільговою, або обмежувальною спрямованістю регулювання, зумовленого публічним інтересом, відображеного в усіх елементах його механізму, через гарантії, пільги, форми державної підтримки, обмеження, заборони і додаткові підстави юридичної відповідальності [139, с. 1239–1240].

Відповідно до наукової класифікації спеціального режиму господарювання, господарська діяльність у ЗСУ віднесена до обмежувального спеціального режиму господарювання та такого його різновиду як відомчо-постійний режим. Це такий режим, коли законодавець за допомогою встановлення обмежень у процесі здійснення господарської діяльності в межах окремого відомства досягає певних цілей з охорони територій, об'єктів тощо [138, с. 12, 15].

Спеціальний режим господарювання в ЗСУ – це, передовсім, установлені законодавством особливості володіння, користування і розпорядження майном, що знаходиться в управлінні Збройних Сил, тобто значною частиною державної власності. Тому правовий режим цього майна та господарська діяльність, що

здійснюється з його використанням, має непересічне значення для економіки і, зокрема, для її державного сектора.

Спеціальним законодавчим актом, який регламентує здійснення господарської діяльності у Збройних Силах України, крім частин 2–4 статті 414 ГК України, є Закон України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» від 21 вересня 1999 року, а також низка інших законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих у розвиток спеціальних законів.

За результатами аналізу нормативно-правової бази з цього питання науковці дійшли висновків про специфіку господарської діяльності в ЗСУ, яка визначається такими моментами (змістовними елементами).

По-перше, у ЗСУ дозволена лише неприбуткова господарська діяльність, перелік видів якої встановлюється КМУ. Зауважимо, що цей перелік, хоч і доволі широкий (166 видів), є вичерпним, тобто військові частини ЗСУ не вправі обирати будь-які інші види господарської діяльності, не внесені до Переліку, затвердженого постановою КМУ від 25 липня 2000 року №1171 (в редакції постанови КМУ від 15 квітня 2009 року №360) [45]. У попередній редакції Перелік містив 276 видів такої діяльності.

Як уже зазначалося у підрозділі 1.2, науковці та практики висловлюють різні думки: вважати цю діяльність прибутковою або навіть підприємницькою, чи ні. До зробленого нами висновку про непідприємницький характер господарської діяльності у Збройних Силах вважаємо за доцільне додати, що цей аспект правової природи господарської діяльності, яка здійснюється військовими частинами ЗСУ, потребує застосування більш коректного й уніфікованого визначення.

Мова йдеться про те, що військовим частинам дозволена господарська діяльність, яка носить не стільки неприбутковий, скільки некомерційний характер.

Поняття «неприбуткова господарська діяльність» покликане обслуговувати, передовсім, відносини з оподаткування. Так, податкове

законодавство ототожнює господарську діяльність з будь-якою діяльністю, спрямованою на отримання доходу [140, ст.14.1.36.]. Однак Податковий кодекс України дає визначення неприбуткових підприємств, установ, організацій (ст. 14.1.121): це такі підприємства, установи та організації, основною метою діяльності яких є не одержання прибутку, а провадження благодійної діяльності та меценатства і іншої діяльності, передбаченої законодавством. Крім того, МФ України запроваджена реєстрація неприбуткових установ і організацій, які мають пільгове оподаткування, і з цією ж метою останні заносяться у відповідний Реєстр [141].

Тут необхідно зауважити, що деякі дослідники правової природи господарської діяльності (наприклад, С. Іванов, Р. Бабенко, російські вчені) не звертали увагу на різну семантику слів «дохід» та «прибуток», ототожнюючи ці поняття. Але це не одне й те ж. Оскільки змістовне значення цих понять майже в усіх джерелах (переважно економічної спрямованості) цілком збігається, наведемо лише кілька з них.

Так, під доходом розуміються усі грошові чи матеріальні цінності, отримані фізичною чи юридичною особою (в тому числі державою) за певний строк. Практичне значення доходу полягає у визначенні загальної суми коштів, яка надходить до особи упродовж певного періоду, і після відрахувань податків та інших обов'язкових платежів може бути використана на особисте та виробниче споживання [142].

Прибуток – це різниця між доходом (виручкою) від господарської діяльності та сумою витрат на цю діяльність [142]. Тобто, по суті, прибутком є фінансові засоби, які залишаються після відрахування витрат на виробництво та реалізацію продукції. Це те, заради чого здійснюється діяльність підприємця.

Інше джерело [143] дає поняття доходу як грошової форми чистої продукції підприємства, що включає в себе оплату праці та прибуток. Отже, дохід характеризує загальну суму засобів, яка надходить підприємству за певний період і за відрахуванням податків може бути використана на споживання та інвестування. Дохід іноді є об'єктом оподаткування.

Прибуток – це частина виручки (доходу), що залишається після відновлення всіх витрат на виробництво та збут продукції [143].

За Сучасним економічним словником Райзберга та ін. «доход» в широкому сенсі означає будь-яке надходження коштів або отримання матеріальних цінностей, що мають вартісний вираз, а «прибуток» є перевищенням доходів від продажу товарів та послуг над витратами на виробництво і продаж цих товарів [144]. Інакше кажучи, це різниця між доходами і витратами підприємства за певний період.

І хоча ці поняття являються економічними за походженням, але і в правових науках вони дуже широко застосовуються, і тому не можна не звернутися до розуміння цих понять юридично-енциклопедичною думкою. Так, наприклад, Юридичною енциклопедією «прибуток» визначається як фінансові результати господарської діяльності підприємства, чистий (фактичний) її результат, що становить суму перевищення доходів на видатками [145, с. 80]. Вказане джерело не містить визначення «доходу», але зміст цього поняття в контексті вищевикладеного стає цілком зрозумілим – це отримані за проданий товар чи надані послуги (за виконану роботу) гроші або матеріальні цінності, сума яких не обов'язково може перевищувати понесені на ведення такої діяльності витрати.

Отже, неприбуткова діяльність особи зовсім не означає її бездоходну діяльність, а неприбутковий статус організації чи установи має значення лише при встановленні особливого (пільгового) характеру їх оподаткування.

Інакше ставлення має бути до розуміння некомерційної господарської діяльності. Варто звернути увагу на визначення поняття «некомерційна організація», яке міститься у Методичних рекомендаціях щодо класифікації інституційних секторів економіки України: некомерційні організації створюються з метою виробництва товарів та надання послуг переважно (але не тільки) своїм працівникам (наприклад, відомче житло, лікарні, клуби, стадіони тощо), без оплати або з оплатою за цінами, що не мають економічного значення [146, пункти 2.6, 3.7]. Отже, некомерційною організацією є організація, яка не

має одержання прибутку як основної мети своєї діяльності. Хоча при цьому можливість такого прибутку допускається.

Тут також необхідно відзначити, що якщо некомерційна організація має намір виступати учасником господарсько-правових відносин, то вона повинна пройти відповідні процедури державної реєстрації для отримання права вступати у такі відносини (набувати відповідних прав та обов'язків, захищати свої майнові права та інтереси, нести відповідальність за неналежне виконання взятих на себе зобов'язань у сфері господарювання). При цьому тільки після проходження відповідних процедур державної реєстрації (як суб'єкта господарської діяльності) некомерційним організаціям дозволяється користуватися податковими та іншими пільгами.

Визначення ж некомерційної господарської діяльності, надане у ст. 52 ГК України, загалом відповідає доктринальним тлумаченням: це господарська, самостійна суспільно-корисна діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку [147].

Зрозуміло, що підприємництво і некомерційне господарювання тісно переплетені. Однак вищенаведені аргументи дозволяють розмежувати основну діяльність військових частин ЗСУ як неприбуткових бюджетних організацій, що полягає у виконанні державних функцій зі збройного захисту національних інтересів держави від зовнішніх та внутрішніх загроз, від тієї діяльності військових частин, яка спрямована на досягнення певних господарських цілей (додаткових, допоміжних), пов'язаних із забезпеченням повсякденної життєдіяльності військ, та таких, що не мають комерційного характеру. Остання передбачає надходження доходів, але не ставить за самоціль отримання прибутку.

Отже, при характеристиці першого змістовного елементу господарської діяльності у ЗСУ належить відзначати її некомерційний характер.

Врешті-решт, частиною 2 статті 414 ГК України закріплено, що у ЗСУ може здійснюватися лише некомерційна (неприбуткова) господарська

діяльність. Тобто увага більше акцентується законодавцем саме на некомерційності цього виду діяльності, дозволеної військовим частинам Збройних Сил.

Як уявляється, з метою гармонізації юридичної термінології та формування однакового розуміння правової природи господарської діяльності, яка здійснюється у Збройних Силах відповідно до чинного законодавства, назву Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» необхідно редагувати, доповнивши її принципово важливою вказівкою на некомерційний характер такої діяльності, наприклад, **«Про некомерційну господарську діяльність Збройних Сил України»**, або ж **«Про господарсько-дохідну діяльність Збройних Сил України»**. Це сприятиме чіткішій диференціації внутрішньогосподарської діяльності військових частин, пов'язаної з веденням військового господарства, та їх діяльності, спрямованої на отримання додаткових до загальнобюджетних коштів на оборонні потреби.

Необхідно звернути увагу й на те, що **у вказаному Законі йдеться про господарську діяльність Збройних Сил як державного військового формування, єдиного за своєю організаційною структурою**. Дійсно, Закон фактично регулює взаємовідносини військових частин-суб'єктів господарювання з іншими (сторонніми) суб'єктами, що не входять до складу ЗСУ. Але назва Закону містить семантичну неточність, яка призводить до сприйняття військово-господарської діяльності, що проводиться всередині Збройних Сил як такої, що передбачає виникнення господарських правовідносин лише між військовими частинами та іншими структурними підрозділами ЗСУ (внутрішньогосподарська діяльність). Подібна семантична неузгодженість притаманна й назві статті 14 Закону України «Про Збройні Сили України». При цьому у ч. 1 цієї статті визначається право саме ЗСУ здійснювати господарську діяльність згідно із законом. Аналогічні вади спостерігаються й у частинах 2, 3 та 4 статті 414 ГК України.

Ця проблема має бути розв'язана шляхом **виключення** з назви Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України», назви ст. 14

Закону України «Про Збройні Сили України», частин 2, 3 та 4 статті 414 ГК України літери «у» перед словосполученням «Збройних Силах України», а слово «Силах» у цьому словосполученні належить викласти у відповідних відмінках.

При характеристиці цього елементу також необхідно звернути увагу на законодавчо закріплену норму про обов'язковість одержання військовими частинами ліцензії на право займатися тими видами господарської діяльності, які відповідно до закону підлягають ліцензуванню, без справляння плати за видачу такої ліцензії (абзац 3 ст. 3 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України»).

Статтею 9 Закону України від 1 червня 2000 року «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» [148] (а з 28.06.2015 – статтею 7 Закону України від 02.03.2015 року «Про ліцензування видів господарської діяльності») визначено види господарської діяльності, які підлягають ліцензуванню (в т.ч. й за спеціальними законами). Зокрема, серед таких видів господарської діяльності, дозволених для здійснення військовим частинам, ліцензуванню підлягають: медична практика, ветеринарна діяльність, діяльність автомобільного вантажного та нерегулярного пасажирського транспорту, виконання протипожежних робіт та діяльність з пожежної охорони тощо [45]. Крім того, дозволена військовим частинам діяльність у сфері вищої освіти, будівництві будівель, доріг, аеродромів, інших споруд, охорони громадського порядку та безпеки, здійсненні авіаційних перевезень та деякі інші види господарської діяльності, підлягають ліцензуванню за правилами, встановленими спеціальним законодавством у цих сферах (Закони України «Про вищу освіту», «Про охоронну діяльність», Повітряний кодекс України та інші).

Отже, на наш погляд, перший елемент специфіки господарської діяльності в ЗСУ слід доповнити уточненням про пільговий характер одержання ліцензії на право займатися певними її видами, пов'язаний зі звільненням від плати за видачу такої ліцензії.

Варто додати, що на необхідність законодавчого встановлення пільг (фінансового, податкового, митного і, навіть, адміністративного характеру) спеціальних режимів господарювання, яке тільки сприятиме ефективності функціонування таких режимів господарювання, вказував ще у 2001 році академік В.К. Мамутов [149, с. 12]. Це повною мірою стосується і спеціального режиму господарювання у ЗСУ.

Другим характеризуючим елементом є те, що ця діяльність здійснюється з метою одержання додаткових джерел фінансування життєдіяльності військ (сил) для підтримання на належному рівні їх бойової та мобілізаційної готовності (ч. 2 ст. 1 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України»).

При дослідженні цього елементу господарської діяльності у ЗСУ необхідно звернути увагу, що О.Р. Зельдіна визначає її як таку, що здійснюється з метою господарського забезпечення повсякденної життєдіяльності військових частин, установ і організацій, а також для підтримки на належному рівні їх бойової та мобілізаційної готовності [138, с. 16], беручи за основу свого висновку норму, закріплену у частині 1 статті 1 вказаного Закону України.

На перший погляд, особливої різниці між цими поняттями немає, однак, на нашу думку, «господарське забезпечення повсякденної життєдіяльності військових частин» і «одержання додаткових джерел фінансування життєдіяльності військ» мають неоднакове змістовне навантаження. Річ у тім, що господарське забезпечення повсякденної життєдіяльності військових частин є звичайним елементом військової діяльності логістичного характеру, притаманної у всі часи оборонному відомству будь-якої держави. Така діяльність передбачає наявність як організаційно-господарських, так і внутрішньогосподарських відносин, що виникають при організації централізованого забезпечення (постачання) військ матеріально-технічними засобами та коштами за рахунок державного бюджету. Це діяльність, пов'язана з витребуванням, одержанням, підвезенням, зберіганням, видачею та витратою

(перерозподілом) матеріальних засобів та коштів, отриманих військовими частинами у централізованому порядку від довольчих органів, а також з ощадливим, раціональним використанням об'єктів матеріально-технічної бази та інших матеріальних засобів, що складають основу військового господарства та належать до військового (державного) майна. Повніше зміст цього поняття розкривається у Положенні про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України, зокрема у розділах 1, 2, 4 [38].

Крім того, слід звернути увагу на пункт 6 розділу 1 Концепції економічної та господарської діяльності Збройних Сил України в сучасних умовах, згідно з яким під удосконаленням системи господарського забезпечення повсякденної діяльності ЗСУ мається на увазі проведення аукціонів, тендерів з постачання ЗСУ паливно-мастильними матеріалами, речовим майном та продовольством, будівництва житла тощо [18]. Тобто господарське забезпечення повсякденної діяльності військ передбачає централізоване постачання матеріальних ресурсів до ЗСУ, що мають забезпечувати бойову підготовку, виховну роботу, військовий побут тощо, та організаційно-управлінську діяльність з раціонального та законного використання цих ресурсів (державного майна).

Даний напрямок військового господарювання визначається нами як господарсько-забезпечувальна діяльність ЗСУ.

Інша річ – здійснення господарської діяльності військовими частинами, спрямованої на одержання додаткових джерел фінансування життєдіяльності військ. Хоча така діяльність не є основною, органічно притаманною військовим формуванням, однак через об'єктивні причини, пов'язані з тривалим дефіцитом оборонного бюджету, вона була запроваджена у національних Збройних Силах. Але тут мова йде про такий особливий вид діяльності військових частин, при якому останні заробляють кошти для оборонного відомства загалом. Кошти, одержані від здійснення військовими частинами господарської діяльності, зараховуються до Державного бюджету України (до спеціального, а не загального фонду (уточнення моє – Е.Б.)) та використовуються виключно на

національну оборону відповідно до кошторису МОУ [36, ст. 8]. Саме ця діяльність передбачає наявність не тільки організаційно-господарських, але й власно господарсько-виробничих відносин, що виникають за участю військових частин як суб'єктів господарювання. Спрямованість же цієї діяльності безпосередньо пов'язана з наповненням оборонного бюджету додатковими фінансами, які надалі перерозподілятимуться між військовими структурами в централізованому порядку.

Крім того, системний аналіз змісту дефініції «господарська діяльність», дозволяє дійти чіткого висновку про те, що така діяльність, передовсім, спрямована на отримання доходу в грошовій або інших формах. Саме в цьому розумінні спочатку Президентом України, а потім парламентом держави були схвалені та прийняті Концепція економічної та господарської діяльності Збройних Сил України в сучасних умовах та Закон України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України».

Логічне ж тлумачення поняття господарського забезпечення повсякденної життєдіяльності уможливорює висновок про її спрямованість на економію та раціональне використання грошових та матеріальних ресурсів при організації виконання завдань бойової підготовки, мобілізаційної готовності, виховної роботи, військового побуту, утримання навчально-матеріальної бази тощо військових частин для створення умов для швидкого переходу їх з мирного на воєнний стан.

З урахуванням викладеного вище, для забезпечення однозначного розуміння цілеспрямованості та змісту господарської діяльності, що дозволяється військовим частинам ЗСУ, доцільно з абзацу 1 статті 1 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» фразу «пов'язана із забезпеченням їх повсякденної життєдіяльності і» виключити.

Третім змістовним елементом специфіки господарської діяльності в ЗСУ визначаються форми, в яких вона може здійснюватися: ведення підсобного господарства, виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг.

Як уже зазначалося у підрозділі 1.1. дослідження, дійсно, з давніх-давен значення підсобного господарства для забезпечення військового життя було вельми суттєвим. За часів Союзу РСР порядок організації та ведення підсобного господарства у РА та ВМФ був детально регламентований, а на позитивні результати цього виду військового господарювання впливали заохочувальні засоби, які дозволяли командуванню військових частин дійсно використовувати виготовлену (вирощену) продукцію для покращення котлового харчування військовослужбовців, матеріальне преміювання особового складу військової частини, ремонт та модернізацію об'єктів матеріально-технічної бази частини тощо [150, с. 172]. Продовжували функціонувати діючі та створювалися нові військові радгоспи з відповідними завданнями щодо розвитку підсобних господарств.

За часів сучасної Української державності разом із погіршенням економічного становища спостерігалася неухильна тенденція до обмеження економічних можливостей та правових повноважень військових частин щодо власного підсобного господарювання і розпорядження його результатами. Єдиним нормативним актом, який дозволяв військовим частинам здійснювати заготівлю продовольства, будівельних та інших матеріалів з місцевих ресурсів (але не ведення власних підсобних господарств), був наказ МОУ №300 [38], чинний і нині. При цьому приписи, закріплені підрозділом 5.8. цього документа, настільки нечіткі, що не дають змоги зрозуміти, чи має військова частина сама виявляти ініціативу щодо заготівлі вказаних матеріальних засобів (якщо так, то в якій кількості, асортименті, упродовж якого часу, як широко зрозуміти поняття місцевих ресурсів, як поводитись із залишками та ін.), чи така заготівля доручається центральними постачальними органами, або ж така заготівля повинна здійснюватися за рахунок цільових коштів, призначених центральними довольчими органами Міністерства оборони тощо.

Врешті-решт, через відсутність економічно-правових спроможностей та стимулів підсобне господарювання військових частин прийшло в занепад, а військові радгоспи поступово, з середини 2000-х років (наприклад, відповідно

до Директив МОУ від 02.12.2002 №Д-115/1/011 [151], та від 10.01.2005 №322/1/01 [152] був скорочений частково, а потім повністю відділ сільського господарства управління тилу Південного ОК у м. Одесі), почали ліквідовувати разом із відповідними службами та управліннями. Станом на 2008 рік у системі МОУ залишилось лише 19 сільськогосподарських підприємств [53, с. 86], але й ті підлягали подальшому розформуванню. При цьому сільськогосподарські підприємства разом із землями, на яких вони були створені та функціонували (як правило, це захисні землі військових полігонів), оборонне відомство передавало до сфери управління Мінагрополітики України та місцевих органів влади. Останні ж практикують прийняття рішень про передачу цих земель у користування приватним товариствам чи фірмам [153, с. 16].

Понад те, встановлені чинним законодавством обмеження (заборони) щодо залучення особового складу до виконання робіт, не пов'язаних безпосередньо з виконанням завдань військової служби, спрямованих виключно на укріплення обороноздатності держави, підвищення рівня бойової готовності військ встановлюють суттєві правові перепони для реального виконання робіт, пов'язаних з веденням підсобних господарств.

Це створює передумови для формування двох протилежних тенденцій: або відмови взагалі від прояву ініціативи командуванням військової частини у здійсненні господарської діяльності для отримання додаткових засобів забезпечення функціонування військової частини за призначенням, або ж продовження надання господарських послуг, виконання робіт під постійною загрозою порушення вимог чинного законодавства (в тому числі й спрямованого на боротьбу з корупцією) з відповідними несприятливими наслідками для посадових осіб військової частини, пов'язаними із застосуванням до них правових санкцій адміністративного чи навіть кримінального характеру.

Не дає відповідь на це питання і затверджений КМУ Перелік видів господарської діяльності, здійснення якої дозволяється військовим частинам Збройних Сил [45]. Хоча в ньому й міститься широкий перелік продукції, що

може вироблятися за наявності підсобного господарства (наприклад, вирощування зернових та технічних культур, овочівництво, декоративне садівництво, вирощування фруктів, ягід, культур для виробництва напоїв і прянощів, розведення великої рогатої худоби, вівець, свиней, інших тварин тощо), але, по суті, таку роботу проводити нема кому через існуючі заборони. Не кажучи вже про те, що такі роботи мають проводити відповідні фахівці із садівництва, ветеринарної медицини тощо, яких за штатами та штатними розкладами військових частин не передбачено. Залучення ж таких фахівців ззовні потребуватиме оплати їх послуг, на які кошти з бюджету не виділяються.

Подібна проблемна ситуація виникає й з реалізацією інших форм господарської діяльності, що дозволяються військовим частинам Збройних Сил: виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг. **За відсутності серйозної матеріально-технічної бази, яка б надавала можливість виконувати більшість задекларованих видів господарських робіт, і головне – відсутності можливості задіяти особовий склад для їх виконання, ставить під сумнів як ефективність, так і доцільність залучення усіх військових частин до провадження господарської діяльності у зазначених формах.**

Варто зауважити, що самі форми здійснення господарської діяльності мають різну правову природу, а, точніше, йдеться про відмінність підсобного господарства від інших форм діяльності.

Так, **основним завданням підсобних господарств є обслуговування господарських і культурно-побутових потреб військової частини, при якій вони утримуються** [14, с. 73; 154, п. 1]. **А виконання робіт чи надання послуг підсобними господарствами як військовослужбовцям цієї частини, так і стороннім особам, дозволялось тільки за плату.** Тому під діяльністю підсобного господарства для обслуговування власних потреб військової частини (пральні, ремонтні майстерні тощо) слід розуміти внутрішньогосподарську діяльність частини, не пов'язану з одержанням додаткових джерел фінансування власної життєдіяльності. **Якщо ж такі роботи чи послуги виконуватимуться за плату, то**

це треба визначати як господарську діяльність військової частини, що приносить дохід.

Тому законодавцеві треба більш чітко визначити форми здійснення господарської діяльності, які запроваджуються у військових частинах, з урахуванням спрямованості зазначеного Закону на отримання додаткових джерел фінансування оборонних потреб. Наші міркування сумірні з думкою О.М. Вінник, що цілком слушно тлумачить такий елемент специфічності військово-господарської діяльності як форму її здійснення: це «створювані військовими частинами (зкладами, організаціями) підсобні господарства, що мають забезпечувати виробництво продукції, виконання робіт з вищезгаданою метою» (метою отримання додаткових джерел фінансування (підкреслено та уточнено мною – *Е.Б.*)) [137, с. 714–715]. Вважаємо, що таке уточнення має бути внесено законодавцем до абзацу 1 статті 1 вказаного Закону, а саме: після слів «яка передбачає ведення підсобного господарства» доповнити речення словами «для забезпечення».

Отже, абзац 1 статті 1 вказаного Закону пропонується викласти у такій редакції: «Господарська діяльність Збройних Сил України – це специфічна діяльність військових частин, закладів, установ та органів військового управління Збройних Сил України (далі – військові частини), яка передбачає ведення підсобного господарства для забезпечення виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг, а також передачу в оренду рухомого та нерухомого майна Збройних Сил України (за винятком озброєння, боєприпасів, військової техніки та іншого військового майна) в межах і порядку, визначених цим Законом».

У цьому контексті критичної оцінки заслуговує пропозиція О.Р.Зельдіної про внесення змін до абзацу 2 статті 3 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України», який вона вважає за доцільне викласти у такій редакції: «Кабінет Міністрів установлює перелік видів господарської діяльності, здійснення яких дозволяється військовим частинам, і перелік тих видів господарської діяльності, до яких можуть залучатися

військовослужбовці» [138, с. 16]. Така зміна буде суперечити тим стримуючим чинникам, які закладені низкою законодавчих актів, що визначають основну діяльність та призначення ЗСУ, регулюють особливості військової служби, гарантують права та свободи військовослужбовців, забезпечуючи дотримання інтересів військової служби, а, отже, і державних інтересів.

Так, відповідно до Законів України «Про Збройні Сили України» [59, ст. 1] та «Про основи національної безпеки України» [155, ст. 1, 4] боєготовність, боєздатність ЗСУ є головною передумовою виконання покладених на них завдань з оборони нашої держави, забезпечення ними надійного стану національної безпеки.

При цьому слід звернути увагу на вимоги статті 19 Конституції України, згідно з якою ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством [64]. Частина ж 1 статті 8 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» забороняє використання військовослужбовців для виконання завдань, не пов'язаних з військовою службою та встановлює, що військовослужбовці можуть залучатися тільки до участі у ліквідації наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха та в інших окремих випадках лише за рішенням ВРУ [156].

Зміст завдань (заходів) військової служби розкривається у Законах України «Про Збройні Сили України», «Про військовий обов'язок та військову службу», Положенні про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затвердженому Указом Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008, та низці інших нормативно-правових актів.

Системний аналіз законодавства з цього питання дозволяє виокремити зміст заходів військової служби. Це: виконання військовослужбовцями своїх функціональних обов'язків (за посадою, під час чергування); присвоєння та позбавлення військових звань, пониження та поновлення у військових званнях; призначення на військові посади і переміщення по службі, звільнення з військової служби; направлення військовослужбовців у відрядження (в межах України: до інших військових частин, державних органів влади, за кордон,);

підготовка, підвищення кваліфікації; проведення атестування; надання відпусток; інші заходи, пов'язані з особливостями військової служби (при оголошенні мобілізації, у воєнний час, протягом навчальних, тренувальних або перевірочних зборів тощо).

Тобто можливість залучення військовослужбовців до виконання робіт, пов'язаних з господарською діяльністю, нормативними актами, які регулюють порядок проходження військової служби, прямо не передбачена, тільки якщо посадові (функціональні) обов'язки закріплюють такі вимоги. Однак жоден законодавчий акт не містить приписів про обов'язок командирів (начальників), інших посадових осіб ЗСУ здійснювати заходи господарської діяльності по відшукуванню додаткових джерел фінансування військ. Але ж, як уже зазначалося, така діяльність була притаманна національним збройним силам упродовж багатьох століть. І при виваженому, розумно організованому підході до врегулювання (передовсім, правового) цього виду діяльності у військах, можна бути впевненим у позитивному результаті як економічного характеру, так і з точки зору дотримання інтересів військової служби.

Під **інтересами військової служби** розуміється забезпечення військовими формуваннями України військової безпеки держави на рівні, який гарантує захист потреб суспільства і громадянина, матеріальних, інтелектуальних і духовних цінностей Українського народу. При цьому додержання інтересів військової служби передбачає **не лише дотримання інтересів держави, а й закріплених законодавством прав військовослужбовців, цивільних осіб, зокрема й тих, які не причетні до ЗСУ** [157, с. 10, 12]. З такою думкою важко не погодитися.

У самому ж Законі України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» (абзац 2 статті 1) закріплена регулююча норма, що господарська діяльність у ЗСУ не повинна негативно позначатися на їх боєготовності та боєздатності. Зокрема, не допускається залучення військовослужбовців до виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг, *не передбачених цим Законом* (курсив мій – Е.Б.). Тобто вказаним

законодавчим актом усе-таки допускається можливість залучення військовиків до господарської діяльності, що приносить доход. Водночас це виявляється дуже проблематичним з точки зору суті, змісту та інтересів військової служби, викладених у вищенаведених нормативно-правових актах.

У будь-якому разі сучасні реалії потребують провадження Збройними Силами власної господарської діяльності, спрямованої на отримання додаткових джерел забезпечення їх повсякденного життя. Тож командири (начальники), інші посадові особи військових частин у випадку отримання належного дозволу (свідоцтво, ліцензія тощо) мають організовувати та керувати заходами як з управління військовим господарством, так і з ведення некомерційної господарської діяльності підпорядкованими підрозділами, незалежно від цивільного чи військового статусу підлеглого особового складу. І не можна погодитися з думкою окремих дослідників про те, що запровадження військового господарства у військах призвело до покладення додаткових обов'язків на командирів, виконання яких відволікає їх від основних завдань, поставлених перед ЗСУ [158, с. 42]. Адже військове господарство, управління ним, а так само здійснення господарської діяльності, що приносить доход, є безумовною та суттєвою економічною складовою успішного виконання завдань зі всебічного і безперервного забезпеченню бойової підготовки та мобілізаційної готовності військових частин, створення умов для швидкого переходу їх з мирного на воєнний стан.

Тому пропонується внести відповідні доповнення до загальних обов'язків командирів (начальників), закріплених статтею 59 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України [159], у зв'язку з чим статтю 59 вказаного Статуту доповнити новим абзацом такого змісту:

«керувати військовим (корабельним) господарством та організовувати заходи, пов'язані з веденням господарської діяльності, що приносить доход».

З урахуванням пріоритетності державних інтересів у високій боєздатності та мобілізаційній готовності армії до виконання основних завдань за призначенням, що не допускає відволікання особового складу військових

частин на виконання завдань, не притаманних Збройним Силам (за рахунок обмеження заходів з бойової підготовки, вивчення, експлуатації та обслуговування бойової техніки та зброї тощо), доволі чіткої та однозначної позиції з цього приводу чинного законодавства, уявляється більш доцільним замість запропонованих О.Р. Зельдіною змін до статті 3 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» щодо визначення переліку тих видів господарської діяльності, до яких можуть залучатися військовослужбовці, внести зміни іншого характеру. А саме: встановити вимоги щодо розмежування військових частин, закладів, установ та органів військового управління ЗСУ відповідно до їх завдань щодо оборони держави та можливостей негативного впливу на стан їх бойової та мобілізаційної готовності внаслідок здійснення ними господарської діяльності на три категорії: 1) мають право займатися такою діяльністю (з чітко визначеними обмеженнями) з метою самостійного забезпечення життєдіяльності з місцевих ресурсів, 2) можуть і повинні займатися такою діяльністю (за встановленими видами) з метою наповнення додатковими коштами оборонний бюджет держави; 3) зайняття подібною діяльністю взагалі заборонено [160, с. 412].

У зв'язку з цим пропонується статтю 3 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» доповнити абзацом 2 такого змісту:

«Кабінет Міністрів України за поданням Міністерства оборони України визначає перелік військових частин, які за наявною матеріально-технічною базою та об'єктами військового господарства можуть здійснювати господарську діяльність за встановленими видами без впливу на стан їх бойової та мобілізаційної готовності».

Відповідно абзаци 2 та 3 статті 3 цього Закону вважатимуться абзацами 3 та 4.

Четвертим елементом, що характеризує специфіку господарської діяльності у ЗСУ, виступає можливість передавати в оренду юридичним і

фізичним особам закріплене за військовими частинами рухоме і нерухоме майно (крім озброєння, боєприпасів, бойової та спеціальної техніки).

Незважаючи на те, що законодавець визначив цю форму господарської діяльності в одному переліку з іншими (ведення підсобного господарства, виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг), цілком справедливим вважаємо її виокремлення. Дійсно, передача майна військових частин в оренду здійснюється з урахуванням значної кількості правових аспектів, що дозволяють розглядати цю форму діяльності як самостійну, несхожу за своєю правовою природою та засобами регулювання на інші, а також відмінну від процедури передачі майна в оренду, встановлену загальними законодавчими актами.

Це й окремий порядок надання дозволу військовим частинам на передачу закріпленого за ними рухомого та нерухомого майна в оренду, і особливості організації та умов проведення конкурсів на передачу військового майна в оренду, його оцінки тощо. Суттєвим регулюючим засобом являється закріплена у Законі України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» заборона надавати в оренду озброєння, боєприпаси, бойову і спеціальну техніку [36, ст. 7].

Порівняльний аналіз господарсько-правового поняття «оренда» та цивільно-правового поняття «найм (оренда)», проведений Ю.О. Серебряковою, дав підстави дослідниці стверджувати, що головною їх відмінністю є те, що у випадку найму наймач має право користуватися предметом найму для задоволення особистих потреб. Так само споживчий характер має цивільно-правова оренда, а в разі оренди у господарській сфері орендар має право користуватися орендованим майном для здійснення господарської діяльності, що свідчить про існування двох самостійних правових інститутів [161, с. 7].

Отже, оренда майна військових частин Збройних Сил може відбуватися тільки у господарсько-правовому сенсі, а правове регулювання цих відносин повинно здійснюватися нормативно-правовими актами, що можна об'єднати під узагальнюючою назвою «господарське законодавство».

Крім Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України», особливості правового регулювання передачі майна, закріпленого за військовими частинами, в оренду визначаються: двома постановами КМУ ([105], [162]), двома спільними наказами Міноборони та Фонду державного майна України ([163], [164]), а також двома внутрівідомчими актами МОУ ([165], [166]). Звичайно, нормативно-правові акти спеціального характеру не можуть застосовуватися без урахування загально-організаційних вимог у сфері відносин, пов'язаних з передачею в оренду державного майна, його господарського використання, тому до нормативно-правового масиву, який тією чи іншою мірою «причетний» до правового регулювання орендних відносин стосовно майна, закріпленого за ЗСУ, окрім ГК України, належать Закони України «Про оренду державного та комунального майна» (від 10.04.1992 року № 2269-XII), «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» (від 12.07.2001 року № 2658-III), а також низка підзаконних нормативно-правових актів уряду та інших центральних органів виконавчої влади.

Варто відзначити, що правові процедури передачу в оренду та укладання договорів оренди як рухомого, так і нерухомого державного майна, що знаходиться у військових частинах ЗСУ, регламентовані досить детально, тому немає потреби їх повного відтворення. Однак вважаємо за доцільне на підставі аналізу вищевказаних спеціальних нормативних актів звернути увагу лише на окремі прогалини у правовому регулюванні цього питання, які необхідно заповнити.

Так, під час етапу організації та проведення конкурсів на право укладення договорів оренди рухомого та нерухомого майна, закріпленого за військовими частинами Збройних Сил, конкурсні комісії (створюються наказами командирів військових частин, за якими закріплене майно, що передається в оренду, або – щодо нерухомого майна – наказами керівників квартирно-експлуатаційних органів Збройних Сил України [166, п. 1.2; 167]) за наявності двох або більше заяв про бажання взяти участь в конкурсі (отримати майно в оренду) проводять

такі конкурси, в ході яких розглядають пропозиції учасників конкурсу та визначають переможця. На практиці ж часто мають місце випадки надходження тільки однієї заяви на участь у конкурсі. Однак існуючі правила не дозволяють передавати в оренду майно Збройних Сил за таких обставин. Тому виникає ситуація, коли майно пропонується в оренду, але не може бути передане в оренду, внаслідок чого Державний бюджет не отримує додаткових надходжень. На наш погляд, така ситуація є проявом господарської недалекоглядності. Не зовсім правомірно ця проблема розв'язується шляхом зобов'язання (звичайно, що неофіційного) єдиного претендента на оренду майна знайти «колегу» – іншого суб'єкта господарювання, який формально «відіграє роль» другого учасника конкурсу із заздалегідь гіршими ціновими пропозиціями. Безумовно, що таке ускладнення непотрібне ані кандидатам на оренду майна у військового відомства, ані конкурсним комісіям, ані самій державі як власниці майна, що може отримати додаткові кошти за його оренду, однак не отримує їх.

Усунути таку правову «незручність» без заподіяння шкоди державним інтересам та без створення передумов для зловживань, на нашу думку, можна за допомогою доповнень до пунктів 1.4. та 3.1. Порядку та умов проведення конкурсів на право укладення договорів оренди військового майна, затвердженого спільним наказом Міністерства оборони та Фонду державного майна України [163], якими необхідно дозволити конкурсній комісії проводити конкурсне засідання навіть за наявності заяви від одного кандидата на участь в конкурсі, а рішення приймати відповідно до критеріїв, встановлених розділом 3 зазначеного Порядку, серед яких одним з визначальних показників буде розмір запропонованої орендної плати, що має бути не меншим від визначеного при оцінці вартості майна, що пропонується в оренду, розрахунку стартової плати за перший (базовий) місяць оренди цього майна.

На етапі організації передачі в оренду рухомого чи нерухомого майна Збройних Сил здійснюється отримання дозволу на підписання підготовлених проектів договорів оренди на визначених умовах.

Дозволи на укладання договорів оренди рухомого майна оформлюються у вигляді письмового наказу МОУ чи іншого уповноваженого керівника одного з органів військового управління центрального апарату військового відомства. Щодо нерухомого майна, то форма такого дозволу не визначена. Така прогалина виникла у наказі МОУ №46 від 02.02.2010 року [166] не випадково, адже вона відтворила прогалину урядової постанови № 778 від 11.05.2000 року щодо Порядку надання дозволу військовим частинам Збройних Сил на передачу закріпленого за ними рухомого та нерухомого майна в оренду [105]. Так, у пункті 14 цього Порядку вказано, що дозволи на передачу рухомого військового майна в оренду оформлюються відповідними наказами Міноборони або керівників уповноважених ним органів військового управління. При цьому щодо нерухомого майна такої норми не міститься. Аналогічною є прогалина й у пункті 11 цього ж Порядку. Це, безумовно, потребує виправлення. Причому такий дозвіл не обов'язково має оформлюватися наказом, але й іншим за формою письмовим документом відповідного змісту, підписаним МОУ або, за його довіреністю, начальником Головного КЕУ ЗСУ.

Слід підкреслити, що військові частини ЗСУ можуть бути учасниками господарських відносин з передачі закріпленого за ними рухомого та нерухомого майна в оренду тільки за умови їх реєстрації у встановленому порядку як суб'єктів господарської діяльності у Збройних Силах та за наявності дозволених до провадження видів господарської діяльності щодо передачі в оренду такого майна [165, п. 1.1; 166, п. 1.1.].

У визначенні наступних елементів специфіки правового режиму господарювання у ЗСУ думки науковців не співпадають.

Так, О.Р. Зельдіна п'ятим (і останнім) змістовним елементом називає спеціальний порядок реєстрації військової частини Збройних Сил для здійснення господарської діяльності [138, с. 16]. О.М. Вінник таким відзначає можливість обмеження або припинення господарської діяльності військових частин за рішенням Міноборони у встановленому КМУ порядку [137, с. 715].

Дійсно, відповідно до статті 4 та 10 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» КМУ постановою від 03.05.2000 року № 749 було затверджено Порядок реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності у Збройних Силах [65]. Відповідно до цієї Постанови реєстрації підлягають військові частини, які здійснюють господарську діяльність з метою одержання додаткових джерел фінансування життєдіяльності військ (сил) для підтримання на належному рівні їх бойової та мобілізаційної готовності, шляхом включення до реєстру військових частин як суб'єктів господарської діяльності.

Однак цією Постановою № 749 встановлено не тільки механізм реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності у Збройних Силах, а й *виключення з відповідного реєстру* таких військових частин у разі *припинення* (курсив мій – Е.Б.) ними в установленому порядку господарської діяльності (пункт 1). При цьому у пункті 8 Постанови № 749 прямо вказується на право Міноборони власним рішенням припинити господарську діяльність військової частини.

Тут, найперше, необхідно звернути увагу на семантику слова «припинення» в контексті змісту Порядку реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності у Збройних Силах. Словник синонімів Л. Полюги розуміє слово «припиняти» як (зупиняти рух), переривати, пересікати, (щось робити, діяти) переставати, кидати, залишати, (раптово) обривати [168]. Словник української мови Б.Грінченка тлумачить це слово як зупиняти, утримувати [169].

Тлумачний словник українсько-російської мови зміст «припинення» розкриває за допомогою таких його синонімів як зупиняти, переривати, пересікати, призупиняти (розвиток чого-небудь, в тому числі тимчасово) [170].

Юридична енциклопедія містить роз'яснення цього слова з точки зору трудового законодавства. Так, на думку авторів енциклопедії, припинення трудового договору означає закінчення його дії незалежно від підстав і причин. Зміст терміну «припинення» відрізняється від понять «звільнення» чи

«розірвання» трудового договору, які теж використовуються у чинному законодавстві, зокрема статтях 38, 40, 41 Кодексу законів про працю України [171], і є ширшим від них [145, с. 130].

Наука господарського та цивільного права розглядає припинення господарської діяльності крізь призму правового регулювання припинення діяльності суб'єктів господарювання. Однак доведено, що цивільне законодавство України визначає лише окремі питання припинення діяльності юридичної особи, а основним актом законодавства, що регулює підприємницьку і некомерційну діяльність та припинення суб'єктів господарювання, є ГК України [172, с. 7], який разом з іншими відповідними актами законодавства містить правила регулювання господарської діяльності.

Так, О.М. Зубатенко вважає, що припинення діяльності суб'єкта господарювання кладе кінець його існуванню і, як наслідок, позбавляє права здійснювати будь-яку діяльність, у тому числі і господарську; припинення ж юридичної особи слід розглядати як похідне явище від припинення діяльності суб'єкта господарювання [172, с. 7]. Однак у науковій літературі, а так само і в правових нормах, в одних випадках вказується на припинення самого суб'єкта господарювання, в інших – йдеться про припинення його діяльності. У зв'язку з цим уявляється справедливим зауваження проф. В.С. Щербини про необхідність розрізняти поняття «припинення підприємницької діяльності» і «припинення суб'єкта підприємництва», хоча при цьому він відносить тимчасове нездійснення (призупинення (уточнення моє – *Е.Б.*)) такої діяльності до її припинення [173, с. 141]. Це уможливорює висновок про те, що тимчасове нездійснення господарської діяльності суб'єктом господарювання є окремим випадком її повного припинення.

З таким уточненням не погоджуються О.С. Янкова та В.В. Хахулін, які ставлять під сумнів правомірність ототожнення припинення і призупинення підприємницької діяльності, оскільки їм властиві різні правові наслідки. Вони вважають, що тимчасове нездійснення підприємницької діяльності є її призупиненням, а не припиненням, і тому не повинно тягнути за собою

здійснення процедур, притаманних припиненню суб'єкта господарювання (принаймні упродовж певного періоду часу, якщо такий встановлений законом) [131, с. 404]. Таку думку ми вважаємо більш виваженою.

З викладеного так само стає зрозумілим, що припинення господарської діяльності військової частини за рішенням Міноборони не означає припинення існування такої військової частини. І це правильно з точки зору об'єктивно зумовленої гарантії, наданої військовим частинам з боку держави, як суб'єктам, на яких не можуть бути поширені загальні правила про ліквідацію юридичних осіб, через специфіку тих функцій, які виконують ЗСУ.

Щодо права Міноборони на обмеження господарської діяльності військової частини, регламентованого статтею 6 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України», треба зауважити, що КМУ у затвердженому Порядку реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності у Збройних Силах безпідставно не визначив можливість обмеження ведення господарської діяльності військовими частинами, а так само й орієнтовний перелік причин її обмеження або припинення. При цьому, вважаю, що норма, закріплена в статті 6 вказаного Закону щодо можливості обмеження господарської діяльності військової частини, якраз означає її призупинення, тобто тимчасове нездійснення. Припинення ж такої діяльності означало би повне її закінчення, яке, однак, не має своїм правовим наслідком припинення існування (ліквідацію) військової частини.

Такий висновок також знаходить своє підтвердження і в Положенні про порядок ведення реєстру військових частин як суб'єктів господарської діяльності, затвердженому наказом МОУ від 12.11.2007 року № 635 (зі змінами та доповненнями), де пунктами 2.10, 2.11 та 2.12 закріплена можливість обмеження або припинення господарської діяльності військової частини за рішенням МОУ, та визначені підстави як припинення, так і призупинення її ведення [174]. При цьому, з огляду на визначені у пункті 2.12. Положення підстави призупинення такої діяльності, можна зробити висновок, що йдеться

саме про тимчасове обмеження такої діяльності (усіх її видів, раніше дозволених військовій частині) вказаними органами військового управління до прийняття Міноборони рішення про повне припинення господарської діяльності такої військової частини.

Для приведення акта КМУ у відповідність до вимог чинного законодавства необхідно обов'язково усунути ці прогалини і внести корективи до Порядку реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності у Збройних Силах [65], виклавши перше речення пункту 8 вказаного Порядку у такій редакції: «За рішенням Міністерства оборони України господарська діяльність військової частини може бути обмежена або припинена в порядку, встановленому Міністерством оборони України».

Ще одним важливим аспектом реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності є необхідність розгляду критеріїв оцінювання спроможності виконання військовою частиною господарської діяльності та строків щодо прийняття відповідних рішень дозвільними органами Міноборони.

Проблемною у ході встановленого порядку реєстрації вже на ініціативному етапі виглядає необхідність подання військовою частиною, серед низки інших документів, довідки забезпечуючого фінансового органу про наявність у військової частини всіх ознак суб'єкта господарської діяльності [174, п. 2.1]. Це дуже сумнівна з точки зору доцільності та юридичної обґрунтованості вимога оборонного відомства. Міноборони такими ознаками конкретно зазначає: утримання за рахунок коштів Державного бюджету України, ведення відокремленого господарства, наявність кошторису, номерів рахунків в Державному казначействі, печатки із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням. Але, по-перше, всі ці дані так чи інакше у попередніх документах, що готує частина, вже зазначені; по-друге, довідка ЄДРПОУ також містить відповідні дані про військову частину (військовий підрозділ), включаючи навіть запис про те чи має вона статус юридичної особи або ж без надання такого статусу; по-третє, ознаки суб'єкта господарювання

дещо відмінні від тих, що зазначені Міноборони, серед яких найважливішими господарське законодавство визначає наявність у такого суб'єкта певної матеріальної бази та майнової відокремленості, державної реєстрації (зокрема в ЄДРПОУ) та в окремих випадках – наявність відповідної ліцензії або патенту, та, врешті-решт – наявність господарської компетенції щодо виготовлення, реалізації продукції, виконання робіт тощо. А право (дозвіл) на здійснення певних видів господарської діяльності у військової частини якраз і виникає тільки після реєстрації її у МОУ як суб'єкта господарської діяльності з видачею відповідного Свідоцтва.

Також доволі розпливчатий характер має вимога щодо наступного оцінювання вищими за підпорядкованістю військово-управлінськими структурами (другий етап розгляду документів) «можливого впливу господарської діяльності на стан системи матеріально-технічного забезпечення» [174, п. 2.2]. Бо не зовсім зрозуміло, як господарсько-дохідна діяльність може вплинути (чи навіть суттєво вплинути) на систему матеріально-технічного забезпечення військової частини, яка в принципі залежить від стану економіки держави, а не від вказаного виду діяльності військової частини. При цьому, на наш погляд, тут безпідставно відсутні вимоги про необхідність оцінювання чинників ризику можливого впливу господарсько-дохідної діяльності військової частини на найбільш важливі показники (найперше – на рівень мобілізаційної та бойової готовності частини), а також наявність технічних спроможностей частини для здійснення тих чи інших видів господарської діяльності без залучення військовослужбовців до виконання робіт, не пов'язаних з військовою службою (в т.ч. за межами військової частини), економічний ефект від цієї діяльності.

Крім того, строки такої перевірки на цьому етапі не встановлені, що зумовлює при певних обставинах як безпідставне затягування розумних та об'єктивних строків розгляду військовими чиновниками поданих документів, так і швидкий, але невдумливий підхід до вивчення документів на цьому етапі.

У випадку ж відмови у включенні військової частини до реєстру суб'єктів господарської діяльності у ЗСУ, порядок (письмовий чи усний) відповідного повідомлення та строки його надсилання Міноборони не визначені. Крім того, на протипагу підставам припинення чи призупинення господарської діяльності військової частини, Положенням про порядок ведення реєстру військових частин як суб'єктів господарської діяльності підстав для відмови військовій частині у дозволі на здійснення господарської діяльності, а так само будь-яких критеріїв оцінювання впливу такої діяльності на стан мобілізаційної та бойової готовності відповідними управліннями ГШ ЗСУ не визначено. Такі обставини також не сприяють встановленню порядку у легалізації господарської діяльності військових частин, адже підходи в оцінюванні ризиків впливу господарської діяльності на боєспроможність військових частин можуть змінюватися так часто і так довільно, як часто будуть змінюватися чиновники, які виконуватимуть цю роботу, або ще частіше – залежно від визначених військовому функціонеру вищим керівництвом на оперативній нараді задач, або від зміни особистих поглядів одного й того ж чиновника на цю проблему, або від зміни його настрою. Серед негативних наслідків такої неврегульованості – відсутність персональної відповідальності за прийняті на другому та третьому етапі рішення та надані пропозиції (як позитивні, так і негативні). Крім того, можливі «бюрократичні гойдалки» не сприяють укріпленню авторитету військової влади хоча б у цьому питанні, а також створюють неефективним, з точки зору правого регулювання, способом перешкоди ініціативам військових частин, спрямованим на виконання заходів з одержання додаткових джерел фінансування власної життєдіяльності, в тому числі необхідних на підтримання їх бойової та мобілізаційної готовності.

Отже, вкрай необхідно у Положенні про порядок ведення реєстру військових частин як суб'єктів господарської діяльності, по-перше, визначити критерії оцінювання ризиків впливу господарської діяльності військових частин на стан їх мобілізаційної та/чи бойової готовності; по-друге, конкретизувати підстави відмови у включенні військової частини до реєстру

військових частин – суб'єктів господарської діяльності. Тут, на наш погляд, достатньо продублювати ті підстави, що встановлені пунктом 7 Порядку реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності у Збройних Силах [65] або зробити посилання на вказану правову норму при визначенні права Міноборони відмовити у внесенні військової частини до відповідного реєстру⁹; по-третє, встановити строки розгляду відповідних документів на другому (проміжному) етапі та при повідомленні військової частини про відмову у відповідній реєстрації; по-четверте, мінімізувати строки розгляду підготовлених військовою частиною документів шляхом виключення проміжного етапу їх перевірки або навпаки, надання відповідним органам військового управління правомочностей оцінювання не тільки достатності матеріально-технічної бази підпорядкованої військової частини для ведення певних видів господарської діяльності, а й перевірку фінансово-економічної віддачі цієї діяльності, її можливого впливу на стан мобілізаційної, бойової готовності частини, ймовірності залучення військовослужбовців до виконання таких робіт, що не пов'язані з військовою службою, особливо за межами військової частини тощо.

Не зайвим буде і закріпити у абзаці 2 пункту 6 вказаного Порядку вимоги про необхідність подання військовою частиною, яка отримала свідоцтво про реєстрацію як суб'єкта господарської діяльності, до податкового органу за своїм місцезнаходженням документальних відомостей для включення до Реєстру неприбуткових установ та організацій згідно з встановленими правилами [141].

Господарська діяльність у ЗСУ має специфічний характер, зумовлений, найперше, їх основним функціональним призначенням, превалюванням публічного інтересу в її провадженні, а тому повинна мати спеціальне

⁹ Встановлені зазначеним актом Уряду підстави відмови у реєстрації (планований вид господарської діяльності не зазначено у переліку видів господарської діяльності, здійснення якої дозволяється військовим частинам; у військовій частині відсутня відповідна матеріально-технічна база та умови для здійснення господарської діяльності; здійснення господарської діяльності знижуватиме рівень бойової та мобілізаційної готовності військової частини) є достатніми та вичерпними, однак остання потребує уточнення за критеріями визначеності.

(специфічне) правове регулювання. Однак таке регулювання не може відбуватися довільно, без урахування існуючого в державі порядку господарювання, що базується на загальних принципах господарського права та правилах здійснення господарської діяльності, ігнорування яких щонайменше призведе до неможливості досягнути тих економічно значущих цілей, які визначені ще Концепцією економічної та господарської діяльності Збройних Сил України в сучасних умовах [18], а так само до порушення приватних або публічних інтересів інших учасників господарських відносин, втягнутих у сферу господарської діяльності ЗСУ, а відтак – до порушення суспільного господарського порядку, зміцнення якого є беззаперечною передумовою забезпечення ефективності національної економіки України загалом. Наші міркування базуються на далекоглядних поглядах академіка Г.Л. Знаменського щодо проблематики господарського законодавства, який відзначав надзвичайну важливість забезпечення суспільного господарського порядку як мету і, одночасно, як засіб господарсько-правового регулювання [175, с. 286–289].

Отже, при визначенні п'ятого елементу, який характеризує специфіку господарської діяльності в ЗСУ, належить виходити з того, що він логічно поєднує в собі як особливий порядок надання дозволу військовій частині на здійснення господарської діяльності (з відповідною реєстрацією), так і особливий порядок її обмеження чи припинення.

Змістовність цього елементу полягає у встановленні КМУ спеціального порядку реєстрації військових частин ЗСУ як суб'єктів господарської діяльності та можливості обмеження або припинення господарської діяльності військових частин за рішенням Міноборони.

Важливим елементом провадження господарської діяльності військовими частинами, що характеризують її специфіку, також є визначення особливого порядку обліку та використання отриманих від такої діяльності коштів. Згідно зі статтею 8 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України», кошти, одержані від здійснення військовими частинами господарської діяльності, зараховуються до Державного бюджету України та

використовуються виключно на національну оборону відповідно до кошторису МОУ.

Отже, існує певний правовий механізм, відповідно до якого відбувається централізоване обліковування фінансових надходжень від господарської діяльності військових частин та їх перерозподіл усередині оборонного відомства з метою використання на потреби оборони за встановленими правилами. Особливості такого механізму дозволяють виокремити ще одну специфічну ознаку, притаманну господарській діяльності ЗСУ.

Джерелами формування доходів спеціального фонду Державного бюджету є, зокрема, власні надходження бюджетних установ, що утримуються за рахунок державного бюджету, у тому числі орендна плата за користування військовим майном [47, п. 10 ч. 3 ст. 29].

Загальне тлумачення власних надходжень бюджетних установ, їх склад та місце в бюджетній системі України з точки зору бюджетного законодавства, містить частина 4 статті 13 БК України та Класифікація доходів бюджету, затверджена наказом МФ України від 14.01.2011 року № 11 «Про бюджетну класифікацію» [176].

Специфіка формування спеціального фонду бюджету військовими частинами регламентується Положенням про фінансове господарство військової частини ЗСУ, затвердженим наказом МОУ від 12.11.2010 року № 590 [177], та деякими іншими відомчими нормативно-правовими актами МОУ, про які йтиметься далі.

Аналіз розділу 4 вказаного Положення, а також інших вищенаведених актів законодавства, дозволяє: 1) відзначити його загальну відповідність статтям 13, 29 БК України; 2) з'ясувати складові частини надходжень спеціального фонду військових частин ЗСУ та класифікацію власних надходжень військової частини як бюджетної установи.

Так, ураховуючи вимоги БК України, Законів України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України», «Про правовий режим майна у Збройних Силах України», «Про участь України в міжнародних операціях з

підтримання миру і безпеки» та деяких інших, **формування спеціального фонду військових частин**, установ та організацій ЗСУ, що утримуються за рахунок коштів Державного бюджету України, здійснюється за рахунок: **а) власних надходжень** та **б) інших надходжень спеціального фонду**.

До останніх, зокрема, належать: надходження коштів від реалізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, іншого майна ЗСУ; від секретаріату ООН, ОБСЄ за участь українського контингенту в миротворчих операціях; інші кошти з окремо визначених джерел. Віднесення цих надходжень до спеціального фонду МОУ здійснюється відповідно до Закону України про Державний бюджет України на відповідний рік [178, с. 20]. Наприклад, відповідно до статті 80 Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» у 2007 році до таких надходжень належали кошти від реалізації військових містечок та іншого нерухомого майна ЗСУ в розмірі 750 тисяч гривень [23].

Власні ж надходження військової частини складаються з двох груп, кожна з яких має підгрупи.

Так, **перша група власних надходжень** – це надходження від плати за послуги, що надаються військовою частиною згідно із законами та іншими нормативно-правовими актами. Такі надходження мають *постійний характер і обов'язково плануються в бюджеті* (курсив мій – Е.Б.).

У складі цієї групи виокремлюються чотири підгрупи, серед яких містяться і ті, що формують надходження від господарської діяльності військових частин, що приносить дохід.

Другу групу власних надходжень військової частини складають інші джерела: **кошти, перераховані військовій частині для виконання цільових заходів** (наприклад, інвестиції на спорудження житлових будинків чи придбання житла для військовослужбовців, оплата вартості матеріально-технічних ресурсів при виконанні програм міжнародної технічної допомоги), **а також благодійні внески, гранти та дарунки.**

Такі кошти *не мають постійного характеру* (курсив мій – Е.Б.) і плануються у бюджеті лише у випадках, що попередньо визначені рішеннями КМУ, укладеними угодами, в тому числі міжнародними, календарними планами проведення централізованих заходів тощо.

Отже, перша група власних надходжень спеціального фонду військової частини формується внаслідок самостійної та систематичної діяльності самої військової частини (включаючи господарсько-дохідну діяльність), а друга група фінансових надходжень не залежить від результатів власної самостійної діяльності військової частини, спрямованої на отримання додаткових джерел фінансування, і не може мати постійного характеру.

Тобто шостий елемент специфіки господарської діяльності ЗСУ проявляється у такому.

Кошти, які отримують військові частини ЗСУ від господарської та інших різновидів їх власної діяльності, що здійснюються на постійній основі, відносяться до першої групи власних надходжень спеціального фонду військової частини. Такі надходження в повному обсязі зараховуються військовими частинами на спеціальні реєстраційні рахунки, відкриті в органах ДКСУ, і за встановленим порядком відбувається їх зарахування до спеціального фонду Державного бюджету України за відповідними підгрупами. При цьому певна частка отриманих сум з урахуванням нормативів, визначених Положенням про облік та використання коштів спеціального фонду державного бюджету в Міністерстві оборони України [179], підлягає перерахуванню військовими частинами на спеціальні реєстраційні рахунки головного розпорядника бюджетних коштів через відповідні відділення ДКСУ. Визначення конкретних номерів таких рахунків, кодів програмної класифікації видатків, на які мають бути перераховані кошти спеціального фонду, та від яких видів діяльності, за якими утворились дані надходження, відбувається окремими письмовими вказівками керівника відповідного забезпечувального фінансового органу.

Використання коштів спеціального фонду Державного бюджету України, сформованого за рахунок власних надходжень військових частин ЗСУ, здійснюється виключно на потреби національної оборони України, але з обов'язковим їх попереднім плануванням за правилами, встановленими бюджетним законодавством України. При цьому до процесу планування видатків коштів з бюджету спеціального фонду залучаються військові частини, які складають відповідні фінансово-планові документи, включаючи письмове детальне обґрунтування необхідності та доцільності використання певних сум цього фонду упродовж бюджетного періоду. Обґрунтуванню підлягають також розрахунки необхідних коштів, а також їх прогнозований розподіл за економічним та іншими видами (відомчим, функціональним) бюджетної класифікації видатків. Забезпечувальні фінансові органи під час розгляду отриманих від військової частини фінансово-планових документів корегують їх, після чого визначають суми, які потрібно включити до зведених кошторисів для отримання видатків із спеціального фонду оборонного бюджету. Після затвердження розпису доходів та видатків спеціального фонду МОУ на бюджетний рік відбувається затвердження кошторисів спеціального фонду для кожної військової частини відповідним розпорядником бюджетних коштів Міноборони.

Упродовж бюджетного періоду цілком можливе коригування як розмірів, так і цілеспрямованості кошторисних призначень з бюджету спеціального фонду військової частини, яке відбувається шляхом внесення забезпечувальним фінансовим органом (в особі розпорядника бюджетних коштів відповідного рівня) змін до кошторису за власними надходженнями військової частини.

Військова частина має право використовувати кошти спеціального фонду лише на цільові видатки та у межах сум (бюджетних призначень) за спеціальним фондом, визначених забезпечувальним фінансовим органом у відповідному кошторисі [178, п. 4.2.6].

Отже, можна стверджувати, що особливий порядок обліку та використання коштів, отриманих внаслідок господарської діяльності

військових частин, що приносить доход, пов'язаний з їх централізованим (по суті, дискреційним) перерозподілом виключно уповноваженими розпорядниками бюджетних коштів оборонного відомства, є специфічним моментом (змістовним елементом), притаманним господарській діяльності ЗСУ.

Ще однією особливістю у правовому регулюванні господарської діяльності Збройних Сил, яка потребує уваги, є закріплена законом специфіка господарсько-правової відповідальності військової частини.

Йдеться про встановлений статтею 5 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» обов'язок МОУ як центрального органу державного управління нести субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями військової частини, які виникли в останньої при здійсненні господарювання у випадку недостатності в неї коштів на відповідних статтях кошторису.

Як уже було встановлено у попередніх підрозділах роботи, господарсько-правова відповідальність військових організацій, безумовно, має свої відмінності від загальних правил, встановлених законодавством для суб'єктів господарювання. Тому тут можна констатувати наявність ще одного (сьомого) важливого і суттєвого елементу правового режиму господарювання військових частин ЗСУ, що характеризує специфіку їх господарської діяльності.

Висновки до другого розділу

1. Незважаючи на відсутність законодавчого закріплення статусу військових частин ЗСУ як юридичних осіб, військовим частинам притаманні усі характерні ознаки суб'єктів господарювання. Особливість функціонального призначення військових підрозділів потребує визнання таких їх особливих організаційно-правових форм: військова частина, військовий заклад, військова установа, орган військового управління.

2. Як особливий суб'єкт господарювання, військова частина виступає у господарському обороті під своїм дійсним або умовним найменуваннями,

використання яких залежить від сукупності таких факторів: її належності до бойових чи забезпечувальних підрозділів ЗСУ, необхідності забезпечення встановленого режиму секретності, потреби в інформуванні населення про сферу та специфікацію своєї діяльності.

3. Господарська правосуб'єктність військових частин характеризується їх спеціальною господарською правоздатністю, зміст якої полягає в нормативно визначеній здатності військових частин мати такі права і нести обов'язки, котрі забезпечують можливість їх участі у господарських правовідносинах з метою залучення додаткових механізмів матеріального забезпечення їх публічно-правової діяльності та діяльності ЗСУ загалом.

4. Господарські права військових частин поділяються на права з використання державного майна, що складає її військове господарство, в межах, встановлених законодавством, та права, що виникають з укладених господарських договорів. До господарських обов'язків військової частини належать обов'язки, пов'язані з належним управлінням військовим господарством, та обов'язки, що випливають із зобов'язань за укладеними нею господарськими угодами.

5. Господарська відповідальність військових частин має певні особливості, які характеризуються: обмеженістю примусового стягнення за зобов'язаннями військових частин коштів, що рахуються в органах ДКСУ, їх кількістю та цільовим призначенням відповідно до класифікації видатків, що визначаються у кошторисах військових частин; здійсненням виплат коштів за зобов'язаннями військової частини органами ДКСУ лише у випадках позитивного висновку останньої щодо правомірності та відповідності бюджетному цільовому призначенню таких виплат; встановленням субсидіарної відповідальності МОУ за зобов'язаннями військової частини-суб'єкта господарської діяльності.

6. Майно ЗСУ, а також особливості його використання, відображені в нормативно-правових актах, є інструментом забезпечення боєздатності та мобілізаційної готовності військ (сил), що зумовлює особливості його

правового режиму. Усе державне майно (в тому числі земельні ділянки, а також майно та кошти, отримані від господарсько-дохідної діяльності) закріплене за військовими частинами ЗСУ на правовому титулі оперативного управління.

7. Правовий режим майна військових частин ЗСУ належить розглядати як попереджувально-правовий захід, що проводиться державою в інтересах забезпечення життєдіяльності та високої боєздатності національних Збройних Сил. Його особливості як правового інституту покликані врегулювати участь військових частин в майновому (передовсім – господарському) обороті, гарантувати стійкість матеріального забезпечення повсякденної життєдіяльності військ, збереження усіх видів майна, яким наділені військові частини Збройних Сил.

8. Особливості правового режиму майна Збройних Сил виявляються:

у визначених законом повноваженнях щодо володіння, користування та розпорядження закріпленим за військовими частинами ЗСУ державним майном. Найбільшою повнотою таких правомочностей наділений КМУ;

у спеціальних порядках здійснення його обліку, зберігання, використання, інвентаризації, списання, а також передачі в оренду, відчуження (на платних чи безоплатних умовах) та утилізації;

у «балансовому» вигляді закріплення майна за військовими частинами незалежно від його призначення та джерел його надходження. Це правило поширюється і на грошові кошти, отримані внаслідок провадження військовими частинами ЗСУ дозволеної господарської діяльності, і матеріальних засобів, придбаних на ці кошти. Військові частини наділені обмеженими правами щодо розпорядження цими грошовими засобами шляхом опосередкованого впливу на формування видаткової частини кошторису спеціального фонду військової частини;

у встановленні субсидіарної відповідальності Міноборони за господарськими та похідними від них зобов'язаннями військових частин ЗСУ.

9. Господарська діяльність ЗСУ відповідно до встановлених правових засобів регулювання належить до відомчо-постійного обмежувального

різновиду спеціального режиму господарювання. Аналіз чинної нормативно-правової бази, а також існуючих наукових досліджень дозволяють виділити сім змістовних елементів специфіки правового режиму господарювання, що здійснюється військовими частинами ЗСУ:

господарська діяльність Збройних Сил має некомерційну природу. Провадження певних видів діяльності, що підлягають ліцензуванню, здійснюється без плати військовими частинами за отримання необхідних ліцензій;

метою такої діяльності є одержання додаткових джерел фінансування ЗСУ для підтримання на належному рівні їх бойової та мобілізаційної готовності;

конкретизованість форм та видів господарської діяльності, здійснення яких дозволяється ЗСУ, та застереження, що така діяльність не повинна негативно позначатися на стані боєготовності та боєздатності військ;

існування особливостей передачі військовими частинами в оренду закріпленого за ними рухомого та нерухомого майна;

наявність спеціального порядку реєстрації військових частин ЗСУ як суб'єктів господарської діяльності та можливість обмеження або припинення такої діяльності військових частин за рішенням МОУ;

встановлення особливого порядку обліку та використання коштів, отриманих за результатами господарської діяльності військових частин ЗСУ;

обов'язок Міноборони нести субсидіарну відповідальність за господарськими зобов'язаннями військової частини – суб'єкта господарювання у разі недостатності в останньої коштів на відповідних статтях кошторису.

10. Військові частини ЗСУ підлягають розмежуванню відповідно до їх завдань щодо оборони держави та можливостей негативного впливу на стан їх бойової і мобілізаційної готовності внаслідок здійснення ними господарської діяльності, що приносить доход, на три категорії: 1) мають право займатися такою діяльністю (з чітко визначеними обмеженнями), 2) можуть і повинні займатися такою діяльністю, 3) зайняття такою діяльністю взагалі заборонено.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ОБЛІКУ ОКРЕМИХ ВИДІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

3.1. Правова характеристика видів господарської діяльності, здійснення яких дозволяється військовим частинам Збройних Сил України

Як уже зазначалося, за порядком формування спеціального фонду військових частин ЗСУ власні надходження військової частини складаються з двох груп, кожна з яких має підгрупи. Особливий інтерес становить **правова природа тих коштів, що отримують військові частини внаслідок власної господарської діяльності, і які утворюють першу групу надходжень спеціального фонду бюджету ЗС держави.**

У складі цієї групи виділяються чотири підгрупи.

Підгрупа 1. Плата за послуги, що надаються військовою частиною згідно з її основною діяльністю. Тобто це кошти, які надійшли як плата **за послуги, надання яких пов'язане з виконанням основних функцій та завдань військової частини як бюджетної установи.**

Тут необхідно зауважити, що до середини 2008 року такий вид власних надходжень оборонне відомство не визнавало, а відповідні надходження за вказаним кодом бюджетної класифікації доходів у доходній частині кошторису Міноборони не обліковувалися. У керівних та роз'яснювально-довідкових документах МОУ вказувалося, що бюджетними установами цього відомства такі послуги не надаються, надходжень немає [179, с. 17; 181, с.69]. Однак 15 серпня 2008 року змінами, внесеними до Положення про порядок обліку та використання коштів спеціального фонду в Міністерстві оборони України [181], було закріплено необхідність обліку плати за послуги, що надаються бюджетними установами Міноборони відповідно до законодавства згідно з їх основною діяльністю (підгрупа 1), а зауваження про те, що такі послуги МОУ

не надаються та відповідних надходжень немає – видалено [182, с. 4]. Крім того, розширено перелік таких послуг, що надаються за плату установами та закладами МОУ, та відносяться до їх основної діяльності.

Нині (з урахуванням Положення про облік та використання коштів спеціального фонду державного бюджету в Міністерстві оборони України [179] (далі, якщо не зазначено інакше, – наказ МОУ від 10.10.2013 року № 689)) перелік таких послуг містить 12 видів, а саме:

послуги з навчання курсантів вищих військових навчальних закладів. Зазначимо, що плата такі послуги надходить як відшкодування від курсантів та осіб офіцерського складу у разі дострокового розірвання контракту на проходження військової служби (навчання) у зв'язку з небажанням продовжувати навчання або через недисциплінованість, та в разі відмови від подальшого проходження служби на посадах осіб офіцерського складу після закінчення вищого навчального закладу, а також звільнення з військової служби упродовж п'яти років після закінчення вищого військового навчального закладу, як компенсація витрат, пов'язаних з їх навчанням та утриманням у вищому військовому навчальному закладі (зокрема: харчування, проживання, користування комунальними послугами тощо);

послуги, пов'язані з призовом громадян на строкову військову службу, що надаються військовими комісаріатами. Кошти за такі послуги надходять від центральних або місцевих органів виконавчої влади (зокрема силових відомств, що не належать до МОУ, до яких направляються призовники) і пов'язані з компенсацією понесених витрат на: організацію харчування гарячою їжею на призовних дільницях, розміщення у разі очікування відправки до військових частин, перевезення призовників до пунктів збору та до військових частин, забезпечення продовольчим пайком в дорозі, закупівлю канцелярського приладдя та інших витратних матеріалів, тощо;

послуги з проведення авіаційних пошуково-рятувальних робіт, що провадяться за договорами згідно з Порядком залучення пошуково-рятувальних сил і засобів до проведення робіт з пошуку і рятування, відшкодування витрат,

пов'язаних з їх проведенням, затвердженого постановою КМУ від 14.11.2012 року №1037;

послуги із санаторно-курортного лікування, що надаються на пільгових умовах військовослужбовцям ЗСУ, ветеранам війни і ветеранам військової служби, членам їх сімей та працівникам ЗСУ санаторно-курортними закладами МОУ, як частина оплати вартості путівки;

послуги з медичної допомоги військовослужбовцям інших військових формувань (не ЗСУ) та пенсіонерам з числа колишніх військовослужбовців, що надаються у військово-медичних закладах МОУ;

послуги, що надаються метрологічними службами, військовими метрологічними і вимірювальними лабораторіями у сфері метрологічної діяльності підприємствам, установам та організаціям, які не належать до сфери управління МОУ, та громадянам;

послуги з копіювання або друку документів, що надаються установами МОУ за запитами на інформацію (у разі якщо задоволення запиту на інформацію передбачає виготовлення документів обсягом більше 10 сторінок);

послуги, що надаються закладами культури оборонного відомства згідно з Переліком платних послуг, які можуть надаватися закладами культури, заснованими на державній та комунальній формі власності, затвердженим постановою КМУ від 12.12.2011 року № 1271;

надання військовими навчальними підрозділами вищих навчальних закладів та вищими військовими навчальними закладами платних послуг щодо підготовки студентів вищих навчальних закладів за програмою підготовки офіцерів запасу;

послуги, що надаються спортивними клубами та навчально-спортивними закладами МОУ, відповідно до Переліку, передбаченого постановою КМУ від 14.04.2009 року № 356;

послуги архівних установ МОУ відповідно до Переліку платних послуг, які можуть надаватися архівними установами, що утримуються за рахунок бюджетних коштів (в ред. постанови КМУ від 30.11.2004 року № 1608);

послуги, що надаються військовими представництвами МОУ з контролю якості та приймання продукції оборонного призначення на договірній основі іншим центральним органам виконавчої влади та вітчизняним суб'єктам господарської діяльності.

При цьому спостерігається тенденція до розширення цього переліку, про що свідчать періодичні його доповнення МОУ.

Підгрупа 2 має назву: «Надходження бюджетних установ від додаткової (господарської) діяльності».

По суті, ця підгрупа, як і попередня, передбачає отримання коштів військовими частинами, установами, закладами ЗСУ від провадження тих видів господарської діяльності, здійснення яких дозволяється на підставі чинного законодавства [36; 45], але відокремлюється від неї, оскільки охоплює надходження від тих видів послуг та робіт, що надаються та здійснюються військовими частинами **без відношення до їх вузькопрофільного призначення** (наприклад, профільність військово-архівних установ пов'язана з наданням саме архівних послуг та відображена в їх назві). Хоча, як буде встановлено далі, таке розмежування має не зовсім чіткий та певною мірою умовний характер.

Як уже зазначалося, зараз у переліку дозволених військовим частинам, закладам, установам та закладам ЗСУ видів господарської діяльності налічується 166 видів. **Загалом, це господарсько-виробнича діяльність допоміжних, навчально-допоміжних підприємств, господарств, майстерень військових частин, справляння плати за проживання у гуртожитках, готелях, за надання комунально-побутових послуг тощо.**

Для спрощення системи фінансового планування, обліку та витрачання надходжень від господарської діяльності ці види господарської діяльності об'єднані за їх спорідненістю у 24 групи. Вважаємо за доцільне проаналізувати ці види діяльності за визначеними групами, грошові надходження (доходи) від провадження яких зараховуються до спеціального фонду державного бюджету України за кошторисом Міноборони.

1. Транспортне оброблення вантажів та складського господарства.

Уявляється, що до цього виду, серед іншого, належать надходження від зберігання нафтопродуктів складами і базами пального МОУ¹⁰.

2. Діяльність санаторно-курортних закладів МОУ, у тому числі реалізація санаторних путівок за договірними цінами. Однак сюди не відносяться надходження від санаторно-курортного обслуговування військовослужбовців і членів їх сімей, інших осіб, які мають право на пільгове обслуговування та лікування, що, згідно з наказами МОУ [179; 184], віднесено до послуг, що надаються такими закладами згідно з їх основною діяльністю.

3. Діяльність лікувальних закладів МОУ, медична, стоматологічна практика та ветеринарна діяльність.

Тут потрібно врахувати, що за КВЕД-2010¹¹ останній вид діяльності – ветеринарна – входить до складу секції М «Професійна, наукова та технічна діяльність». І це уявляється вірним, адже лікування тварин і контроль за їх станом, що здійснюється у ветеринарних лікарнях, на фермах, псарнях або розплідниках жодного відношення до діяльності лікувальних закладів з охорони здоров'я людини немає. Отже, спорідненість доходів від цих різних видів послуг є дуже сумнівною. Тим більш, що ветеринарна практика, на противагу медичним послугам, що надаються фахівцями військово-медичних закладів, у Збройних Силах значного поширення не має.

4. Виробництво виробів із деревини. Ця група має включати: виробництво дерев'яної тари та інших виробів з деревини; лісопильне та

¹⁰ Зауважимо, що Перелік видів господарської діяльності, здійснення якої дозволяється військовим частинам Збройних Сил, затверджений у 2000 році, останніх змін зазнавав у квітні 2009 року, а Національний класифікатор видів економічної діяльності був оновлений у 2010 році та набрав чинності з 1 січня 2012 року [183]. Оновлена структура КВЕД і досі не врахована у вказаному Переліку, а тому не співпадає з тими кодами (а іноді – і назвами) видів економічної (господарської) діяльності, які зазначені у постанові Кабміну України від 25.07.2000 р. №1171 (зі змінами та доповненнями) [45].

Однак ми не маємо метою порівняння чинної структури КВЕД з колишньою (бо подібні порівняльні таблиці вже давно складені економістами та іншими фахівцями), чи спробу більш логічного з економіко-правової точки зору групування видів господарської діяльності, дозволених Збройним Силам, за їх спорідненістю (хоча така потреба давно назріла). Головним завданням цього підрозділу є вивчення правової природи господарської діяльності у ЗСУ шляхом характеристики її видів, щоб визначити її місце та значення серед інших видів діяльності, що здійснюються військовим частинам для наповнення спеціального фонду бюджету України.

¹¹ Тут і далі використовуватиметься електронний ресурс для з'ясування змісту видів економічної (господарської) діяльності за Національним класифікатором 2010 року (далі – КВЕД-2010), на який зроблено єдине посилання у списку використаних джерел [185].

стругальне виробництво; просочування деревини; виробництво дерев'яних будівельних конструкцій та столярних виробів.

5. Діяльність у сфері телебачення та радіомовлення. Оскільки будь-якої деталізації цього рідкісного для військових частин виду діяльності¹² Перелік видів господарської діяльності, здійснення якої дозволяється військовим частинам Збройних Сил (далі – Перелік № 1171), не надає, маємо використати пояснення цього виду економічної діяльності, що містяться, зокрема, в КВЕД-2010. Так, цей вид, зокрема, включає: діяльність зі створення радіо- і телевізійних програм або придбання прав на поширення контенту на наступну трансляцію цих матеріалів, таких як розважальні програми, а також новини, ток-шоу, спортивні, навчальні, молодіжні програми тощо. Однак телекомунікаційні послуги до цього виду діяльності не відносяться. Також від цього виду діяльності слід відрізняти ті, що формують групу 16;

6. Діяльність у сфері вищої освіти (у тому числі навчання іноземних фахівців та фахівців інших міністерств у військових навчальних закладах МОУ).

Цей вид діяльності, за встановленими Міноборони правилами обліку та використання надходжень до спеціального фонду бюджету, відрізняється від надання вищими військовими навчальними закладами (чи військовими підрозділами інших вищих навчальних закладів) послуг з підготовки студентів за програмою підготовки офіцерів запасу. Останній вид послуг оборонне відомство відносить до таких, що надаються бюджетними установами Міноборони згідно з їх основною діяльністю. Виникає питання: чому ж вища військова освіта як громадян України, так і громадян іноземних держав, зараховується не до основної (підгрупа 1), а до додаткової (господарської) діяльності (підгрупа 2)? Адже вища освіта є вищою за складністю порівняно з

¹² Обмежена розповсюдженість, передусім, пов'язана з відсутністю у функціях переважної кількості військових частин завдань щодо створення телевізійних чи радіопрограм при виконанні завдань бойового та мобілізаційного характеру, а відтак – і з відсутністю відповідного штатного персоналу, і належного технічного устаткування.

повною загальною середньою освітою¹³ [187, п. 5 ст. 1], а вищий військовий навчальний заклад здійснює на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах офіцерського (сержантського, старшинського) або начальницького складу [187, п. 6 ст. 1]. З точки зору господарсько-правового регулювання така диференціація грошових надходжень не є обгрунтованою та зрозумілою. Тим паче, що зараз нормативно-правовим актом Уряду держави [45] виокремлюється лише один вид господарської діяльності у сфері вищої освіти, провадження якого дозволяється військовим частинам Збройних Сил з метою отримання додаткового фінансування, який має ідентичну назву – «Вища освіта»¹⁴;

7. Діяльність автомобільного транспорту. Здебільшого це вантажні та пасажирські автомобільні перевезення. Розрахунок вартості таких перевезень здійснюється військовими частинами на основі відповідних методик, що періодично видаються у оборонному відомстві різними органами вищого військового управління;

8. Діяльність кафе та їдалень, послуги з постачання готової їжі. Як уявляється, до цієї групи слід віднести також і такі дозволені Збройним Силам види господарської діяльності як діяльність барів та ресторанів. При цьому варто зауважити, що надходження від таких видів діяльності було б логічніше

¹³ Згідно з Законом України «Про військовий обов'язок та військову службу» первинне військове звання офіцера запасу присвоюється тільки тим громадянам України, які крім успішного проходження повного курсу військової підготовки за програмою підготовки офіцерів запасу, мають вищу освіту за освітньо-кваліфікаційним рівнем не нижче бакалавра [186, ст. 11].

¹⁴ Необхідно зазначити, що подібні нечіткості та розбіжності у підході оборонного відомства до відокремлення видів надходжень від основних та додаткових видів діяльності (останні мають рівнозначну назву – господарська діяльність) військових частин, мають місце і в деяких інших випадках. Наприклад, при розрізненні походження коштів від реалізації путівок на санаторно-курортне лікування у медично-оздоровчих закладах Міноборони на пільгових умовах та за повну плату (на т. зв. договірних умовах). Адже, власно кажучи, вид діяльності та спосіб надання послуг при цьому не змінюються, отримані кошти однаково зараховуються до спеціального фонду бюджету як додаткові джерела фінансування Збройних Сил і використовуються за однаковою формулою (пункт 7 Положення про облік та використання коштів спеціального фонду державного бюджету в Міністерстві оборони України [179]). І головне – ми вважаємо (і це уже зазначалося вище), що уся діяльність військових частин, пов'язана з наповненням спеціального фонду державного бюджету, не може визнаватися основною діяльністю Збройних Сил. Отже й господарська діяльність Збройних Сил, що приносить дохід, є явищем економічно необхідним та вимушеним, але все ж таки має визнаватися додатковою, незалежно від специфіки (особливостей) основних завдань, що покладаються на військову частину, заклад, установу, у сфері забезпечення обороноздатності держави.

об'єднати з надходженнями від діяльності гуртожитків, готелів, місць для проживання, які утворюють 23 групу надходжень, оскільки відповідні види послуг надаються, як правило, в комплексі. Ці міркування підтверджуються також і поєднанням цих послуг у секції І «Тимчасове розміщення й організація харчування» КВЕД-2010.

Крім того, з цією групою послуг також органічно пов'язані дозволені до здійснення Збройними Силами послуги з виробництва хліба та хлібобулочних виробів, печива, пирогів і тістечок, перероблення та консервування овочів та фруктів, які хоча і складають один з розділів переробної промисловості («виробництво харчових продуктів»), але цілком можуть бути віднесені до 8 групи господарських послуг.

9. Рекламна діяльність. Згідно з КВЕД-2010 рекламна діяльність включає забезпечення повного набору рекламних послуг (за допомогою власних можливостей або на договірній основі), у т.ч. консультування, послуги з художнього оформлення реклами, виготовлення рекламних матеріалів, їх купівлю. Однак цей вид діяльності не включає публікацію рекламної продукції, виробництво реклами для радіо, телебачення та кіно, рекламну фотозйомку тощо (16 група).

10. Діяльність зв'язку. Тут існує суттєва проблема щодо чіткого розуміння тих конкретних послуг чи робіт, що можуть охоплюватися вказаним видом діяльності. Річ у тім, що Перелік № 1171 не містить деталізованого опису цього виду діяльності, а КВЕД-2010, своєю чергою, завдяки бурхливому розвитку техніки зв'язку і, відповідно, суттєвому збільшенню та специфікації послуг, що надаються у цій сфері, не дає можливості чітко визначити види господарсько-економічної діяльності, які складають цю групу.

Так, до неї може бути віднесена діяльність з виробництва обладнання зв'язку. Але ця група послуг належить до розділу «Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції» секції С («Переробна промисловість»). Сюди також можуть бути віднесені і поштові послуги. Однак згідно з КВЕД-2010 останні входять до розділу «Поштова та кур'єрська діяльність» (секція Н –

«Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність»). Найбільш вірогідною уявляється належність цього виду діяльності до сфери послуг електрозв'язку, однак ця група послуг вже настільки розширилась, що потребувала її виокремлення, і за КВЕД-2010 складає окремий розділ під назвою «Телекомунікації (електрозв'язок)» у секції J – «Інформація та телекомунікації» [185].

При цьому вказану групу послуг, що можуть надаватися військовими частинами, слід відрізняти від послуг, які надаються ними, з розміщення та зберігання обладнання сторонніх операторів мобільного зв'язку на територіях та об'єктах цих військових частин. Хоча ці послуги і мають відношення до сфери зв'язку та інформаційних систем, однак надаються не військовими частинами. Останні лише сприяють їх наданню шляхом розміщення на своїй території і забезпечують їх збереження. Перегляд інформації щодо змісту господарських договорів з надання вказаних послуг військовими частинами Збройних Сил дозволяє дійти висновку про поєднання в ньому двох різних видів діяльності: оренда рухомого (наприклад, наземного устаткування) або ж частини нерухомого (будівлі, чи споруди, технічного майданчику, частки іншої території) майна військової частини та надання охоронних послуг зі збереження телекомунікаційного обладнання [188, с. 1]. Однак останній вид діяльності до Переліку № 1171 взагалі не включено.

Це слугує додатковим доказом існування прогалин у правовому регулюванні багатьох аспектів господарської діяльності, дозволеної до здійснення ЗСУ.

11. Постачання пари та гарячої води, збирання, очищення та розподілення води. Об'єднання надходжень від цих видів діяльності не відповідає логіці КВЕД-2010, згідно з яким виробництво, збирання та розподілення пари, гарячої води для центрального опалення, виробництва енергії та інших цілей віднесено до секції D, а забір, очищення та розподілення води для побутових і виробничих потреб включені до секції E.

Зрозуміло, що КВЕД не може бути єдиним та принципово визначальним чинником для формування груп чи підгруп надходжень від певних видів господарської діяльності того чи іншого відомства, оскільки завжди існують і мають бути враховані особливості провадження окремих її видів різними суб'єктами господарювання, в т.ч. суб'єктами господарювання, що діють у складі Збройних Сил. Однак необхідно також і чітко усвідомлювати, що ця класифікація створена з метою забезпечення системи державного управління економікою обліково-статистичною інформацією, яка задовольняє потреби учасників господарських відносин в об'єктивних даних про стан і тенденції соціально-економічного розвитку, господарські та фінансові взаємозв'язки [58, ст. 259] тощо. Тому існуюча класифікаційна система техніко-економічного характеру має слугувати чітким орієнтиром при здійсненні правового регулювання господарських відносин в державі, включаючи і правове регулювання господарської діяльності військових частин ЗСУ.

12. Виконання земляних та будівельно-монтажних робіт, розбирання будівель та споруд. Ця група узагальнює доволі значний перелік господарських робіт, які за КВЕД-2010 належать до секції F («Будівництво»), і стисло можуть бути охарактеризовані як комплекс загальних та спеціалізованих робіт з будівництва будівель і споруд. Перелік дозволених військовим частинам Збройних Сил видів господарської діяльності містить 17 таких видів (зокрема, знесення будівель та споруд, будівництво доріг, аеродромів, електромонтажні, штукатурні, столярні та теслярські роботи, водо- та газопровідні, а також протипожежні роботи, тощо).

Звичайно, що конкретні назви цих видів діяльності мають бути переглянуті з метою приведення у відповідність до єдиного розуміння їх техніко-економічного змісту згідно з чинною класифікацією КВЕД. Але основною у цьому процесі правового врегулювання уявляється необхідність більш виваженого підходу до визначення тих видів робіт, що дозволені для провадження військовим частинам як їх додаткової (господарської) діяльності, з урахуванням наявності тих реальних матеріально-технічних ресурсів

(особливо – робочої сили), що дозволять їм виконувати такі складні з організаційної, технологічної та інших точок зору роботи, пов'язані, зокрема, з процесами будівництва, монтажу, оздоблення складних споруд та конструкцій.

Адже господарські можливості військових частин суттєво відрізняються від потужностей державних підприємств оборонно-промислового комплексу України. І це цілком зрозуміло, оскільки їх завдання у сфері забезпечення обороноздатності держави, а тому – й усі процеси їх життєдіяльності, принципово відмінні.

13. Авіаційні перевезення, що здійснюються військово-повітряними суднами МОУ. Це нерегулярні пасажирські та вантажні перевезення авіаційним транспортом, що здійснюються за плату.

14. Функціонування інфраструктури авіаційного, водного та автомобільного транспорту. Включає діяльність усіх інших об'єктів транспортних систем Міноборони, що забезпечує виконання перевезень відповідними видами транспорту, а також їх різноманітне обслуговування (діяльність військових аеродромів, морських баз тощо).

Так, наприклад, у Повітряних Силах ЗСУ практикується укладання господарських договорів про спільне використання аеродромів, за якими військові частини надають платні послуги іншим учасникам договірних відносин по забезпеченню злітно-посадкових смуг, місць руління та місць стоянки повітряних суден, інформаційне метеозабезпечення та оформлення метеодокументації у відповідності з вимогами керівних документів Міноборони та ін. [189, пункти 1.1, 3.2]. Правова регламентація загального порядку надання таких послуг здійснюється на рівні наказів командувачів видів військ ЗСУ, якими, зокрема надаються методичні рекомендації щодо укладення таких договорів, їх типові тексти тощо.

15. Виробництво будівельних матеріалів та конструкцій. Чітке розуміння тих видів діяльності, що складають цю групу, ускладнене різноманіттям робіт, що можуть бути віднесені до цієї групи.

Так, зрозуміло, що ці види робіт як за КВЕД-2010, так і за попередніми класифікаціями видів економічної діяльності, з якими був пов'язаний Перелік № 1171, відносяться до робіт, що узагальнюються назвою «Переробна діяльність». Це кількісно найбільша група видів діяльності, що ускладнює розуміння логіки нормотворців у формуванні досліджуваних груп надходжень коштів від господарської діяльності військових частин. Спроба логічно пов'язати ті види діяльності, що містяться у Переліку № 1171 і належать до цієї групи, дозволяє більш-менш чітко визначити, що сюди входять роботи з виробництва будівельних металевих конструкцій та виробництва готових для використання бетонних сумішей. Щодо таких видів діяльності, які містяться у Переліку № 1171, як, наприклад, виробництво виробів з бетону (гіпсу, цементу) для будівництва, то їх вже складно віднести до цієї групи, оскільки їх результатом буде не виробництво будівельних матеріалів, а виготовлення виробів для будівництва, що відрізнятимуться від простіших будівельних матеріалів (глина, пісок, деревина, гравій, цемент тощо) за формою, структурою та властивостями.

Ще більше ускладнює розуміння змісту видів діяльності, що належать до цієї групи, штучно створене подвоєння: **віднесення одних і тих самих видів робіт до різних облікових груп**. Зокрема, надходження від таких дозволених військовим частинам до здійснення видів господарської діяльності як лісопильне та стругальне виробництво, просочування деревини, виробництво дерев'яних будівельних конструкцій та столярних виробів, можна віднести не тільки до групи діяльності, що складають надходження по групі 4 («виробництво виробів із деревини»), але і до тієї групи діяльності, що формують 15 групу («виробництво будівельних матеріалів та конструкцій»). Адже вказані види господарсько-економічної діяльності за КВЕД-2010 складають один розділ і включають: оброблення деревини та виробництво дерев'яних виробів, таких як пиломатеріали (будівельний ліс), панелі, фанера, дерев'яна тара, дерев'яні покриття для підлоги, будівельні конструкції (ферми тощо) та збірні споруди [185].

Ще більш незрозумілим є **невключення** до жодного зі встановлених Додатком до наказу МОУ від 10.10.2013 року № 689 [179] виду грошових надходжень від таких видів господарської діяльності військових частин як: **виробництво робочого одягу; виробництво фармацевтичних препаратів і матеріалів; будування та ремонт суден; виробництво літальних апаратів, включаючи космічні; діяльність з охорони громадського порядку та безпеки; пожежної охорони.**

16. Видавництво газет, журналів, книг, поліграфічної діяльності та інших видів видавничої діяльності. До таких, зокрема, належить віднести і брошурувально-палітурну та оздоблювальну діяльність, виготовлення друкованих форм тощо. Уявляється, що сюди також, за спорідненістю, слід зарахувати передбачені Переліком № 1171 такі види діяльності як видання та тиражування звукозаписів, тиражування відеозаписів, виробництво, розповсюдження та демонстрація фільмів.

Нині Українська армія має доволі обмежений перелік власних друкованих видань, серед яких основне місце займають журнали «Військо України», «Наука і оборона», газети «Народна армія», «Крила України», «Флот України» та деякі інші, засновниками яких є Міноборони як центральний орган виконавчої влади. Видання окружного, корпусного, навіть дивізійного рівня, що як радянська спадщина продовжували деякий час працювати в українських Збройних Силах, поступово занепали через відсутність бюджетного фінансування та невдалі спроби перебудувати свою діяльність відповідно до умов ринкової економіки в Україні.

Але **прагнення до кращого є великим стимулом розвитку виробництва.** Показовим прикладом кращого слугують дані про розвиток **військово-видавничої діяльності у провідних країнах світу.** Зокрема, у **Сполучених Штатах Америки** нині видається більше 1400 періодичних військових видань загальним тиражем більше 12 мільйонів примірників [190, с. 86]. Причому видавниками є не тільки центральні органи військового управління (Департамент оборони США, Об'єднаний комітет начальників штабів), а й

командування окремих видів Збройних Сил США (міністерства Військово-морських сил, Військово-повітряних сил, Сухопутних військ), об'єднані командування Збройних Сил США у зонах (сферах) їх відповідальності, штаби військових з'єднань і, навіть, окремі військові частини до бригади (військового корабля) включно [190, с. 87]. Фінансування здійснюється за рахунок військового бюджету, а також надходжень від реклами та передплати.

Звичайно, належить враховувати обставини сьогодення українського війська, однак використання старих військово-типографських фондів при належному господарському підході та фінансової підтримки з боку військового відомства могло б відродити та розвинути відповідний вид господарської діяльності у національних Збройних Силах до гідного рівня.

17. Очищення та прибирання приміщень та територій включає: прибирання виробничих та житлових приміщень, устаткування та транспортних засобів, прибирання сміття, боротьбу із забрудненнями та інші види діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування, що не потребує наявності спеціалізованих знань.

18. Ремонт техніки, устаткування, побутових виробів та предметів особистого вжитку. До цієї різноманітної групи слід віднести не тільки ремонт, а й технічне обслуговування і монтаж двигунів та турбін, насосів, компресорів та гідравлічних систем, підймально-транспортного устаткування, а так само ремонт і технічне обслуговування медичної техніки, контрольно-вимірювальних приладів, автомобілів, офісної та електронно-обчислювальної техніки. ремонт аудіо- та відеоапаратури, інших побутових електроприладів, годинників, взуття, одягу тощо.

Як бачимо, ця група об'єднує, хоча й подібні за назвою, але за складністю технологічного процесу – різні види діяльності, що ставить під сумнів доречність їх об'єднання в одну групу. Такі сумніви підтверджуються і нормативною класифікацією перелічених видів діяльності, за якою вони належать до різних секторів господарсько-економічної діяльності, а саме: до секції С (розділ 33 – «ремонт і монтаж машин і устаткування»), секції G (розділ

45, група 45.2 – «технічне обслуговування та ремонт автотранспортних засобів»), та секції S (розділ 95 – «ремонт комп'ютерів, побутових виробів і предметів особистого вжитку»).

19. Оброблення брухту та відходів. Згідно з Переліком № 1171, ця група включає оброблення металевих та неметалевих брухту та відходів.

Тут необхідно звернути увагу на низку обставин. По-перше, поняття брухту КВЕД-2010 містить лише при позначенні такого виду діяльності як «Оптова торгівля відходами та брухтом» (секція G, клас 47.77), розуміючи під брухтом як металеві, так і неметалеві брухт та відходи. Щодо господарської діяльності, пов'язаної зі збиранням, обробленням та розміщенням будь-яких відходів (поводження з відходами), то остання віднесена до розділу 38 («Збирання, оброблення й видалення відходів; відновлення матеріалів») секції E («Водопостачання; каналізація, поводження з відходами»). Ця діяльність, зокрема, включає: збирання безпечних (побутових і промислових, будівельних у місцях їх накопичення, сміттєвих контейнерах тощо) та небезпечних (відпрацьовані елементи живлення, відпрацьовані технічні та моторні олії, займисті, токсичні, їдкі та ін. речовини) відходів, їх ідентифікацію, відсортування, пакування, етикетування та подальше транспортування у місця їх перероблення (утилізації), знищення чи захоронення. По-друге, утилізацією (знищенням, захороненням) як безпечних так, і особливо, небезпечних відходів можуть займатися уповноважені на це державою суб'єкти підприємницької діяльності, які мають відповідні ліцензії, обладнання, ресурси, спеціально підготовлений персонал тощо. Тобто військові частини можуть здійснювати лише певну підготовчу роботу щодо збору та первинної обробки відходів (в тому числі й на умовах оплати такої роботи вищевказаними суб'єктами підприємництва).

Крім того, необхідно мати на увазі, що підготовча діяльність при поводженні з такими небезпечними відходами як, наприклад, боєприпаси, ракети, вибухові речовини, небезпечні компоненти іншого військового майна (акумуляторні батареї, елементи живлення засобів зв'язку, відходи

нафтопродуктів тощо) покладається на спеціалізовані військові частини – арсенали, бази, склади Збройних Сил [92, п. 5; 104, п. 11]. Такі роботи, зокрема, можуть включати: розконсервацію, демілітаризацію (тобто приведення у неостаточно споряджений вид або розбирання на елементи), пакування, підготовку переліків складових частин, які підлягають подальшій експлуатації, що містять дорогоцінні метали та дорогоцінне каміння, проведення вантажно-розвантажувальних робіт, перевезення майна до місць утилізації та ін.

20. Інші види додаткової (господарської) діяльності, здійснення якої дозволяється військовим частинам ЗСУ. На нашу думку, тлумачення слова «інші», що міститься у наказі МОУ № 689 від 10.10.2013 року, слід шукати не у розпливчастій логіці відомчих актів, а в чинному КВЕД України.

Так, за КВЕД-2010, секція S («Надання інших видів послуг») містить ті види послуг та робіт, що не увійшли до будь-якої іншої секції класифікованих видів економічної діяльності. При цьому переважно ці види робіт та послуг не входять до Переліку дозволених ЗСУ видів господарської діяльності. Лише останній розділ цієї секції (розділ 96) об'єднує ті конкретні види господарських послуг, що містяться у Переліку № 1171 і можуть правомірно бути віднесені до тих, які формують вид надходжень спецфонду оборонного бюджету від інших видів господарської діяльності військових частин. Серед них: прання, оброблення білизни та інших виробів, надання послуг перукарнями та салонами краси, організація поховань та надання пов'язаних з ними послуг, діяльність із забезпечення фізичного комфорту.

Викликає щонайменше здивування логіка нормотворців, які вважають можливим надання військовими частинами Збройних Сил таких видів послуг, як, наприклад, перукарські або послуги салонів краси, чи із забезпечення фізичного комфорту (що включає діяльність турецьких лазень, саун і парових бань, соляріїв, салонів для зменшення ваги тіла та схуднення, масажних салонів), або ж організацію поховань та пов'язаних з ними послуг (зокрема, підготовку тіла для поховання або кремації, бальзамування тощо). Звідки у військових частин, навіть і тих, що не повною мірою займаються повсякденною

бойовою підготовкою, можуть бути відповіді приміщення, належне устаткування, технологічні засоби, і зрештою – штатний персонал для надання таких послуг, ще й на платній основі?

При цьому поза увагою, а тому – і поза межами Переліку дозволених видів господарської діяльності, залишаються такі види послуг, що дійсно можуть бути надані практично усіма військовими частинами без будь-якого впливу на стан їх боєздатності, наявності спеціальних знань чи складного обладнання і приносити реальний дохід. Наприклад, послуги з паркування автомобілів (розділ 96, клас 96.09), догляд і обслуговування цвинтарів, узбіч доріг, водних шляхів, портів, промислових будівель (розділ 81, клас 81.30), діяльність таборів зі спортивного навчання, навчання плаванню, бойовим мистецтвам тощо (розділ 85, клас 85.51), надання транспортних засобів, наприклад човнів, для розважальних цілей (розділ 93, клас 93.29), діяльність військових оркестрів та ансамблів (розділ 90, клас 90.01), діяльність з організації та проведення туристичних турів (розділ 79, клас 79.12), що включає низку допоміжних послуг, суміжних із послугами, що можуть надаватися у сфері спорту відпочинку та розваг (розділ 93). Не останню статтю доходів у цьому переліку складатимуть послуги з військового туризму (більш детально про це мова йтиме далі).

21. Дослідження та розробки (у тому числі виконання договірних робіт науково-дослідними установами (підрозділами) Міноборони) в галузі природничих, технічних, гуманітарних, суспільних наук. Це також діяльність у сфері інжинірингу, геодезії, гідрографії та гідрометеорології. Як уявляється, до цієї групи також треба включати зазначені у Переліку №1171 послуги у сфері фотографії, послуги з перекладу, оскільки згідно з КВЕД-2010 ці види послуг також віднесені до секції М, яка об'єднує спеціалізовану професійну, наукову і технічну діяльність, що потребує високого рівня підготовки та робить доступними для користувачів спеціальні знання та навички.

22. Різні видовищні заходи та інша діяльність у сфері відпочинку та розваг.

Перелік дозволених Збройним Силам видів господарської діяльності, що утворює цю групу, як уявляється, включає: театральну та іншу мистецьку діяльність, діяльність концертних та театральних залів, бібліотек, архівів, музеїв, спортивних об'єктів, іншу видовищно-розважальну діяльність. Переважно такою діяльністю займаються спеціалізовані військово-спортивні заклади, військові архіви, заклади культури ЗСУ, до яких належать гарнізонні будинки офіцерів та військові музеї, головні функції яких спрямовані на забезпечення життєдіяльності військ (сил), задоволення потреб у фізичному розвитку, обслуговуванні духовних, культурних, інформаційних потреб військовослужбовців, працівників Збройних Сил, ветеранів військової служби, членів їхніх сімей, інших мешканців території військових гарнізонів.

Однак послуги цих закладів, включаючи й послуги архівних установ, а також спортивних (спортивно-навчальних) закладів оборонного відомства, за логікою наказу МОУ від 10.10.2013 року № 689 віднесені до тих, що надаються згідно з їх основною діяльністю, а не додатковою (господарською), як її раніше визначало Міноборони. Відповідно, надходження від усього спектру вказаних послуг враховуються за першою, а не за другою підгрупою першої групи надходжень до спеціального фонду бюджету військових частин. І ця обставина вносить плутанину в розуміння правової природи господарської діяльності військових частин, закладів та установ у сфері відпочинку та розваг.

Так, з одного боку, вказані послуги є функціонально основними для цих закладів щодо їх обов'язкового та безкоштовного надання всередині оборонного відомства для співробітників останнього та інших пільгових категорій громадян. З іншого ж боку, ці самі послуги можуть бути надані на оплатній основі стороннім фізичним особам або організаціям.

У такому разі надходження вважатимуться такими, що отримані від господарської діяльності, але за основним (профільюючим) функціональним призначенням відповідної військової частини (закладу, установи). При цьому профільність військової частини, з господарсько-правової точки зору, може визначатися за кількома критеріями: залежно від специфіки штатно-посадового

розпису (штату) частини, від кількісного співвідношення зайнятого у цій діяльності персоналу частини, від питомої ваги у загальному обсязі послуг (робіт та/або продукції), наданих (виконаних та/або виготовленої) військовою частиною тощо.

Але наявність профілюючих військових частин з того чи іншого виду діяльності не виключає можливості надання подібних послуг у сфері спорту, творчості, мистецтва та розваг і тими військовими частинами, для яких подібна діяльність за будь-яким обраним критерієм є часткою меншою від тієї частки основного виду діяльності, яку здійснює ця військова частина. Так, доволі перспективним саме для бойових військових частин, військових полігонів у цій сфері діяльності є розвиток воєнного туризму. Цей напрям набув суттєвого значення (включаючи і фінансово-економічний аспект) за кордоном. Наприклад, у 2006 році в Ізраїлі доходи від воєнного туризму становили більше 115 мільйонів доларів на рік; у Німеччині воєнний туризм додав до державного бюджету 256 мільйонів євро; у США лише один з підвидів воєнного туризму у 2006 році «приніс» понад 60 мільйонів доларів [191]. В Російській Федерації туроператорами організовуються польоти на реактивних винищувачах Міг-29, вартість 25-хвилинного польоту на якому становить 13,5 тисяч доларів США. Проводяться також більш тривалі та вартісні польоти до стратосфери. Від півгодини до години вищого пілотажу на Л-39 коштують від 2,1 до 3,2 тисяч доларів. Бажаючим також пропонуються фото- та відеорепортажі (300 та 800 доларів США відповідно). Попри вказані ціни такі послуги користуються попитом [191].

Не є новою ця ідея і для українського війська. Так, з повідомлення Департаменту економічної діяльності МОУ від 30 квітня 2010 року випливає, що певна програма заходів воєнного туризму в рамках відвідування громадянами окремих полігонів ЗСУ на комерційній основі раніше вже опрацьовувалася державним підприємством «Укроборонсервіс» і була

підтримана Міноборони [192]¹⁵. Пропозиції щодо взаємодії Збройних Сил і суб'єктів туристичної діяльності у сфері воєнного туризму також надходили до Міноборони і від Вченої ради географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка по науковій програмі «Стратегія і програма посилення конкурентних позицій вітчизняного військового туризму на ринку туристських послуг (на умовах господарського договору)» у березні 2010 року [192], і від Голови Державної служби туризму і курортів Міністерства культури і туризму України у травні 2010 року [194].

Серед цілком вірогідних підвидів цього напрямку спільної діяльності можна виділити такі: екскурсії до військових частин (в тому числі відвідування бойових кораблів, ознайомлення з сухопутною та авіаційною військовою технікою як старовинною, так і сучасною); проходження короткотривалої (кількаденної) строкової служби на території військового містечка або в польових умовах; діяльність мілітарі-готелів; ознайомлювальні та тренувальні польоти на навчально-бойових літаках та гелікоптерах; водіння бронетанкової техніки та навчальні стрільби з неї; здійснення військово-топографічних подорожей та змагань, відвідування військових некрополів; проведення воєнно-історичних реконструкцій та ін.

Щодо позитивних наслідків цієї діяльності не тільки для Збройних Сил, а й для українського суспільства загалом, то вони не підлягають сумніву. Це, крім явної фінансової вигоди, і можливість підтримання на достатньому рівні професійних навичок військовослужбовців, які залучатимуться до забезпечення заходів воєнного туризму (льотчик-інструктор, механік-водій, стрілок-оператор та ін.), і демонстрація могутності військових формувань України, професійної майстерності кадрових військовиків, і воєнно-патріотичне виховання молоді, і відновлення позитивного ставлення чоловічого населення України до виконання військового обов'язку, і формування почуття поваги до України у

¹⁵ Згідно з листом Туристичного оператора «Кримвоєнтур» Міністру оборони України, питання організації воєнного туризму розроблялося ще у 2000-2002 роках на Яворівському полігоні Сухопутних військ ЗСУ (Львівська область) та на Кіровському аеродромі (Автономна Республіка Крим), але так і не було завершено [193, с. 1].

громадян інших держав, і додаткова можливість працевлаштування осіб, які звільнилися з військової служби тощо.

І це вже не кажучи про можливості широкого залучення інших дозволених військовим частинам видів господарської діяльності, суміжних з воєнно-туристичними послугами: надання місць для тимчасового проживання, діяльність кафе, барів, їдалень тощо. До того ж, варто відзначити, що така діяльність фактичних загроз бойовій та мобілізаційній готовності військових частин, задіяних в її провадженні, не створює.

Однак ці пропозиції, на жаль, реалізовані не були. І проблема не в юридичних перепонах, яких, власно кажучи, і немає¹⁶, а скоріше, в інертності окремих чиновників оборонного відомства, нерозумінні і незацікавленості в отриманні економічного, професійного, духовного ефектів від такого напряму господарсько-дохідної діяльності Збройних Сил.

23. Надання місць для короткотермінового проживання, у тому числі від діяльності гуртожитків і готелів, що знаходяться на балансі військових частин, закладів та установ Міноборони. По суті, це види діяльності загалом передбачаються у розділі 55 «Тимчасове розміщування» секції I чинного КВЕД, і включають також діяльність дитячих оздоровчих закладів (таборів), турбаз, гірських таборів, кемпінгів, наметових містечок, що знаходяться (можуть знаходитися) на балансі військових частин, закладів та установ оборонного відомства. Надані послуги включають щоденне прибирання та заміну постільної білизни. Крім вказаних, при провадженні цього виду діяльності також можливе надання військовими частинами і широкого переліку додаткових послуг, таких як забезпечення харчуванням і напоями, паркування,

¹⁶ Чинний Перелік дозволяє військовим частинам здійснення таких видів господарської діяльності як авіаційні нерегулярні пасажирські перевезення, діяльність нерегулярного пасажирського транспорту, діяльність музеїв та охорона історичних місць і будівель, інша видовищно-розважальна, а також рекреаційна діяльність, діяльність у сфері фотографії тощо. Відповідно до спільного наказу Державної туристичної адміністрації та Державного комітету статистики України від 12.11.2003 р. № 142/394 [195, пункт 2.7.] зазначені види економічної діяльності за своїми ознаками відповідають туристичній діяльності. При цьому військові частини не виконують безпосередньо та не ліцензують таку діяльність, а згідно зі ст. 5 Закону України «Про туризм» та на підставі окремих договорів про співробітництво залучаються до забезпечення заходів, які організовуються турпідприємствами, як інші суб'єкти, що надають тимчасово інші туристичні послуги [196].

послуги пралень, басейнів і тренажерних залів, місць для відпочинку та розваг, а також конференц-залів і місць для проведення нарад.

Важливо відрізнити ці види діяльності від тих, що є подібними, але мають тривалий характер, наприклад, такі як надання в оренду будинків, упоряджених або неупоряджених квартир чи апартаментів для постійного проживання зазвичай на строк більше одного місяця. Економіко-правова природа такої діяльності є іншою за характером, а кошти від неї мають обліковуватися та розподілятися за дещо іншими правилами (підгрупа 3 власних надходжень військової частини – плата за оренду майна).

24. Вирощування та виробництво сільськогосподарської продукції. Аналіз КВЕД-2010 дозволяє дійти висновку, що цю групу має складати діяльність не тільки з вирощування зернових, технічних культур, фруктів, ягід тощо, але й розведення худоби та інших тварин, рибальство і різні послуги у риболовстві, а також виробництво м'яса, консервування овочів та фруктів, виробництво борошна, тощо (тобто види діяльності, частково закріплених у секціях А та С вказаного класифікатора). Хоча за певних обставин, як уже зазначалося, надходження від останніх двох видів додаткової (господарської) діяльності можуть входити до 8 групи власної господарської діяльності військових частин, що приносить дохід.

Господарсько-правовий інтерес тут складають інші обставини. Вище уже розглядалися проблеми нормативного визначення правового режиму земель оборони, наданих для забезпечення потреб Збройних Сил, а зараз необхідно звернути увагу на існуючу різноплановість у розумінні правової природи, власно кажучи, самого процесу виробництва сільськогосподарської продукції у Збройних Силах: хто є конкретним суб'єктом виконання цього комплексу робіт, за рахунок яких фондів здійснюватиметься ця діяльність, як будуть враховуватися та використовуватися надходження, на якій правовій основі здійснювати відшкодування збитків, вірогідність яких доволі значна у цих видах діяльності, і головне – в якій формі вона буде здійснюватися: як підсобне господарство військової частини для забезпечення власних потреб або ж як

господарські послуги, що надаватиме військова частина стороннім особам за плату?

Останнє відразу виключаємо, оскільки в такому разі військові частини перетворюються на аграрні підприємства, що неприпустимо і в практичному, і в теоретичному сенсі. Тим паче, що військові радгоспи перестали існувати ще в середині 2000-х років.

Але що ж містить у собі ця діяльність з точки зору виробничого процесу, як не самостійне, тобто власними силами, знаннями, коштом, з певною долею ризику провадження фізичною особою (чи персоналом юридичної особи) комплексу заходів із забезпечення повного циклу робіт з вирощування сільськогосподарської продукції (зерна, овочів, фруктів, худоби, тощо)? У межах ведення військовою частиною власного підсобного господарства це уявити можливо, особливо враховуючи досвід радянських часів. Однак в сучасних умовах, за відсутності навіть штатних посад у складі військової частини, які б відповідально могли займатися цією роботою і надавати відповідні якісні послуги стороннім особам, така діяльність не уявляється можливою хоча б тому, що вона може стати на заваді бойовій та мобілізаційній готовності особового складу військової частини.

Звичайно, така діяльність може провадитися лише на великих земельних та водних ділянках. У ЗСУ на таких ділянках розташовуються, як правило, військові полігони – військові частини з відповідною організаційно-штатною структурою, призначені для забезпечення проведення заходів оперативної та бойової підготовки військ (сил), бойового застосування засобів ураження (озброєння та військової техніки), польового, повітряного, морського вишколу особового складу військових підрозділів, кораблів тощо [197, п. 1.1.]. При цьому можливість використання земельних ділянок військових полігонів для потреб або в цілях господарської діяльності, дозволеної до провадження Збройним Силам, виключена. Так, відповідно до вимог «Положення про полігони Збройних Сил України» від 03.05.2008 року на території полігонів забороняється спорудження та утримання не пов'язаних з бойовою підготовкою

об'єктів (парки, склади, сховища тощо), а також використання земельних ділянок полігонів не за призначенням та передача їх у користування іншим землекористувачам [198, п.п. 2.2, 2.5].

Отже, відомчий нормативний акт ніяк не враховує ані чинне законодавство України, яке дозволяє займатися господарською діяльністю, в тому числі з використанням земель, на яких розміщені військові формування, ані реальні потреби самого оборонного відомства у наповненні спеціального фонду бюджету.

І це ще не все. Закон України «Про використання земель оборони» закріпив можливість використання земель оборони в господарських цілях шляхом надання військовими частинами (за погодженням з органами місцевого самоврядування або місцевими органами виконавчої влади) дозволів фізичним і юридичним особам вирощувати сільськогосподарські культури, випасати худобу та заготовляти сіно на землях, наданих їм у постійне користування [109, ст. 4]. Однак відповідний механізм і порядок надання такого дозволу мав визначатися Урядом країни.

Такий порядок (хоча із значним запізненням) був розроблений Державним комітетом України із земельних ресурсів і у липні 2010 року мав вигляд проекту постанови КМУ [110]. Серед іншого, порядок передбачав з метою раціонального використання земель, що не використовуються військовими частинами, але перебувають у їх постійному користуванні, надання дозволів фізичними і юридичними особами на вирощування сільськогосподарських культур, випасання худоби та заготівлю сіна *на безоплатній основі* (курсив мій – Е.Б.). Напевно, що ця обставина не влаштувала військове відомство, і тому постанова не вийшла у світ.

При цьому військові землі й далі використовуються в сільськогосподарських цілях на не зовсім легальних засадах. Наприклад, на засіданні комісії Міноборони [198, с. 2] відзначалось незаконне використання земельної ділянки Тарутинського загальновійськового полігону (Одеська область) для вирощування сільськогосподарської продукції фізичними та

юридичними особами на підставі неправомірних рішень Тарутинської районної державної адміністрації¹⁷, а також наголошувалося на необхідності підготовки проекту постанови Уряду країни щодо порядку надання дозволів військовими частинами фізичним та юридичним особам вирощувати сільськогосподарські культури, випасати худобу та заготовляти сіно на землях, наданих їм у постійне користування.

Так, військові частини, бажаючи отримувати кошти від земель, які знаходяться в їх юрисдикції, укладають сумнівні, з погляду їх законності, господарські угоди з аграрними фірмами про т.зв. співробітництво у використанні земель військового відомства в сільськогосподарських цілях. Наприклад, військові частини А1571, А1890 (Миколаївська область) упродовж 2011, 2012, 2013 років уклали з деякими сільськогосподарськими підприємствами низку договорів «Про спільний обробіток землі», за якими військові частини на тривалий період (до 5 років) виділяють земельні ділянки полігонів (177,6 га, 180 га, 1020 га та 1059 га), на яких ці аграрні підприємства «...зобов'язуються власними силами та коштами проводити увесь необхідний комплекс заходів по забезпеченню повного сільськогосподарського циклу вирощування продукції..., а саме: вирощування зернових та технічних та решти культур, не віднесених до інших класів рослинництва, збирання, зберігання та їх подальша реалізація» [200, п. 1.1, 1.2; 201, п. 1.1, 1.2; 202, п. 1; 203, п. 1].

Тобто згідно з цими договорами про спільну діяльність, аграрії вносять власні кошти та працю, пов'язані з придбанням насіння, пально-мастильних матеріалів, обробкою ґрунтів, сівбою, внесенням добрив, вирощуванням та збором врожаю, його транспортуванням, зберіганням тощо, а також власні ділові зв'язки, репутацію, професійні знання, навички та вміння. При цьому

¹⁷ Йдеться про розпорядження Тарутинської райдержадміністрації 2006 року, прийняте з порушенням ст. 77 Земельного кодексу України без погодження з Міноборони щодо вилучення близько 24 тисяч гектарів земельних ділянок Тарутинського військового полігону, переведення їх з земель оборони до земель запасу, і надання їх в обробку місцевим аграріям. Лише у 2012 році за рішенням Одеського апеляційного суду ці землі були повернуті МОУ [199, с. 5]. Однак варто зазначити, що представники самого військового відомства ставляться до норми, закріпленої ст. 4 Закону України «Про використання земель оборони», як до можливості отримання додаткових грошей в оборонний бюджет, за орієнтовним розрахунком 400 гривень за обробку 1 га землі [199].

навіть приблизна вартість цього внеску договорами не обумовлюється. Натомість внесками військових частин вважаються «вартість права обробки» тих земельних ділянок полігонів, що знаходяться згідно з ч. 1 ст. 2 Закону України «Про використання земель оборони» у їх постійному користуванні, та виділені ними для вирощування сільськогосподарської продукції, а також «...ділова репутація та ділові зв'язки...» [200-201, п.п. 6.1, 6.2; 202-203, п.п. 3]. При цьому такий внесок військових частин має конкретний грошовий вираз (наприклад, за Договором про спільну обробку земельної ділянки площею 180 га вартість такого «внеску» військової частини А1571 визначена у розмірі 28 тисяч 807 гривень [201, п. 6.1]), який, до речі, ніяк не обґрунтований. Сумнівність такого внеску полягає не тільки в неправомірності дій військової частини саме у такий спосіб розпоряджатися землями оборони, що знаходяться у державній власності, але й у незрозумілій природі відповідних розцінок за «надання права на обробку» земельної ділянки, а також у сумнівній наявності, а відтак – і цінності, – ділової репутації та ділових зв'язків військових частин у сфері сільськогосподарського виробництва, трейдингу тощо.

Окрім цього, на агрофірми також покладаються обов'язки ведення бухгалтерського та податкового обліку, надання статистичної звітності та інших відомостей до відповідних органів, сплата будь-яких видів податків та зборів до місцевого або державного бюджетів, в т.ч. податку на прибуток, та ін. [200-201, п.п. 5.4, 5.5, 8.7]. Понад те, умовами цих договорів передбачено, що аграрні підприємства – учасники договірних відносин як частину «...*достроково розподіленого прибутку від спільного обробку землі*...» (курсив мій – Е.Б.) перераховують військовій частині, тобто іншій стороні договору про так звану спільну діяльність, грошові кошти у сумі, що повністю дорівнює тому самому «внеску» військової частини, який встановлено договором у конкретному розмірі. При цьому здійснюється це в два-три етапи, остаточний термін яких закінчується 1 червня року збору сільськогосподарського врожаю [200-201, п. 8.6; 202-203, п. 4]. І, як правило, договорами також передбачені

штрафні санкції за невиконання сторонами своїх зобов'язань, зокрема за порушення строків вказаних розрахунків з військовими частинами.

На нашу думку, сумнівна законність таких господарських угод проявляється в тому, що за документально оформленими відносинами по спільну діяльність (право на укладання такого виду договорів, згідно з принципом свободи договірної діяльності, у військових частин справді існує) криється договір оренди земельних ділянок, які знаходяться в користуванні військових частин, у сільськогосподарських цілях. А це вже зовсім інша сфера правовідносин, нормативно-правове регулювання яких здійснюється за іншими правилами. Це і проблема визначення сторони такого договору – орендодавця, оскільки за встановленими Міноборони правилами, балансоутримувачами усіх земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомості Збройних Сил, є не військові частини, а квартирно-експлуатаційні органи. Це й інші правила розрахунку орендної плати, порядку її отримання та перерозподілу, і проблеми податкового характеру, і виникнення конфлікту інтересів з приводу існуючих у земельному законодавстві обмежень стосовно цільового виористання землі тощо.

До того ж, чинне законодавство не містить норм, які б дозволяли використання земель оборони в сільськогосподарських цілях шляхом передачі цих земель в оренду, відсутня і пряма вказівка у законі на право військових частин дозволяти фізичним і юридичним особам вирощувати сільськогосподарські культури, випасати худобу та заготовляти сіно на землях, наданих їм у постійне користування, на платній основі [109, ст. 4]. Нині порядок використання земель оборони в сільськогосподарських цілях Урядом країни не регламентований, на чому наголошувалося вище.

Згідно з Переліком № 1171, вирощування сільськогосподарської продукції, розведення худоби тощо має здійснюватися власними силами військових частин. Це й породжує найбільші проблеми, оскільки штатний персонал, техніка та інше військове майно, що знаходиться у військових частинах, тобто усі виробничі і невиробничі фонди ЗСУ, мають призначення

дуже далеке від аграрної спрямованості, що, безумовно, пов'язано з їх основним призначенням відповідно до ст. 17 Конституції України. Ці ж обставини, по суті, й унеможливлюють ведення військовими частинами підсобного господарства, яке хоча і дозволено їм на законодавчому рівні як різновид господарської діяльності, але не є популярним через значну трудомісткість, несуттєву економічну вигоду (а подекуди – і відсутність її взагалі) та інші суб'єктивні та об'єктивні причини.

Однак пошук військовими частинами способів вступу у господарські відносини для отримання додаткових надходжень від використання земель оборони в сільськогосподарських цілях (наведені приклади не є поодинокими) потребує невідкладного нормативного врегулювання щонайменше на урядовому рівні, оскільки йдеться про ефективність і законність використання землі – одного з найважливіших ресурсів держави.

Не можуть залишатися поза увагою і постійна стурбованість цією проблемою з боку керівництва МОУ, а також зрозуміле прагнення цього відомства до отримання економічної користі від земель, що знаходяться в його юрисдикції.

Так, в черговий раз, на нараді з керівним складом органів військового управління МОУ та ГШ ЗСУ з питань використання земель оборони у сільськогосподарських цілях, що відбулася 24 вересня 2013 року, Міністр оборони наголосив на необхідності залучення коштів до спеціального фонду бюджету Міноборони з різноманітних джерел, у тому числі за рахунок надходжень від надання послуг з вирощування сільськогосподарської продукції на землях полігонів (діючих та колишніх) ЗСУ [204, с. 2]. Зміст наради та прийняті рішення лише підкреслюють значущість проблем, що існують у нормативно-правовому врегулюванні цього питання, а також у розумінні (баченні) вищими очільниками військового відомства шляхів розв'язання проблеми використання земель оборони в сільськогосподарських цілях. З'ясувалося, що інвентаризація земель оборони, на яких є можливість вирощувати сільськогосподарську продукцію, не проводилася; порядок

зарахування коштів, отриманих від надання послуг з вирощування сільськогосподарської продукції, та їх розподілу, не розроблений; методика розрахунків вартості надання таких послуг відсутня; нормативно-правове регулювання можливості надання послуг військовими частинами з вирощування сільськогосподарської продукції недосконале тощо [204, с. 2–6].

Дивно, але замість вдумливої та наполегливої нормотворчої роботи із заповнення юридичних прогалин, принаймні у цьому питанні, що є компетенцією та прямим завданням Міноборони як центрального органу виконавчої влади [82, п.п. 3, 4], прийняті з цього приводу рішення відображають нерозуміння чи навіть ігнорування положень чинного законодавства керівним складом МОУ та ГШ ЗСУ.

Серед іншого, Міністром оборони було визначено: «військовим частинам, у яких можливо укладання договорів щодо надання послуг з вирощування сільськогосподарської продукції, отримати свідоцтва про реєстрацію військової частини як суб'єкта господарської діяльності...» (курсив мій – Е.Б.). Що означає вислів «у яких можливо укладання договорів...»? Чому не «які можуть надавати послуги...», якщо це завдання пов'язано з прискоренням процесу отримання військовими частинами відповідного свідоцтва з дозволом безпосередньо займатися вирощуванням сільськогосподарських культур, худоби та ін. згідно з Переліком тих видів господарської діяльності, які дозволені КМУ для Збройних Сил? Уявляється, що за цільовим змістом на вказаній нараді йшлося якраз про можливість використання земель військових полігонів на підставі ч. 1 ст. 4 Закону України «Про використання земель оборони» шляхом надання дозволів фізичним та юридичним особам вирощувати сільськогосподарські культури, випасати худобу та заготовляти сіно на землях полігонів. Але чому при цьому ігноруються прямі приписи, що містяться у цій правовій нормі, про обов'язковість погодження таких дозволів військових частин з органами місцевого самоврядування або місцевими органами виконавчої влади та ще й в порядку, що має визначатися КМУ? А такого порядку й досі Урядом не встановлено.

У правильності висловленого припущення можна було б сумніватися, якби не визначення завдань, наступних за вищенаведеним: «договори щодо надання послуг укладати терміном на один рік, за умови щомісячної оплати коштів; оплату наданих послуг проводити виключно в грошовій формі; кошти, отримані від надання послуг розподіляти наступним чином, а саме: 20% залишати на рахунку військової частини, 80% використовувати для наповнення спеціального фонду Міністерства оборони України...». Виникають питання: хто, кому і за що має виплачувати кошти? Що означає жорстка щомісячна періодизація таких виплат і обов'язковість їх проведення тільки в грошовій формі? Вочевидь, йдеться про виплати, які мають здійснювати контрагенти за договорами, згідно з якими їм надаватимуться землі полігонів для провадження сільськогосподарської діяльності, тобто аграрними підприємствами. Інакше просто безглуздо ставити завдання (та ще й в імперативній формі) військовим частинам надавати сільськогосподарські послуги, за які їх споживачі мають розраховуватись безумовно, в грошовій формі і не рідше одного разу на місяць. Вказане дуже нагадує періодичність внесення платежів в орендних відносинах, зокрема при оренді державного майна. Але ж це є неприпустимим, позаяк орендодавцем земель, що знаходяться у державній власності, є не військові частини, а органи виконавчої влади, які відповідно до закону передають земельні ділянки у власність або користування [205, ч. 4 ст. 4].

З урахуванням стану організаційно-штатної структури військових частин останнього десятиріччя (і військових полігонів зокрема), вони просто не в змозі були б надавати сільськогосподарські послуги стороннім особам, та й такого виду послуг військових структур, тим паче платних, ніхто б не потребував. Відсутність хоча б незначної конкурентоспроможності на цьому ринку послуг, які все ж таки могли б надавати військові радгоспи, призвела до остаточної ліквідації останніх.

Однак згідно з вимогами статті 19 Конституції України, яка зобов'язує кожну посадову особу органу державної влади діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України,

така ситуація існувати аж ніяк не може, оскільки є протиправною. Вихід єдиний – невідкладне правове врегулювання проблеми, причому у такий спосіб, який зміг би задовільнити усі зацікавлені сторони.

Для цього вважаємо за доцільне, по-перше, невідкладно розробити та затвердити Кабміном України порядок надання дозволів фізичним і юридичним особам вирощувати сільськогосподарські культури, випасати худобу та заготовляти сіно на землях, виділених для потреб оборони. Щоб забезпечити баланс між інтересами Збройних Сил та інтересами фермерів, такий дозвіл повинен оформлятися на короткострокових (до одного року) договірних умовах, в т.ч. і на умовах договорів оренди землі. При цьому визначити особливий порядок оплати за користування землями оборони у розмірі, меншому від звичайного розміру орендної плати відповідної земельної ділянки, встановленого Податковим кодексом України. Гроші, отримані від такого використання оборонних земель, зараховувати до спеціального фонду бюджету МОУ. Як уявляється, ініціатором розробки, погодження та подання на розгляд Уряду держави такого порядку має бути саме військове відомство.

По-друге, внести зміни та доповнення до відповідних наказів МОУ, якими нормативно удосконалити: правила надання окремих земельних ділянок у користування стороннім особам у сільськогосподарських цілях; порядок зарахування та розподілу в оборонному відомстві грошових надходжень від використання оборонних земель, виділених для користування стороннім особам у сільськогосподарських цілях; вимоги щодо функціонування військових полігонів, зокрема, стосовно можливості використання окремих земельних ділянок полігону в сільськогосподарських цілях.

При цьому оборонному відомству необхідно чітко визначити, що дозволена військовим частинам Збройних Сил господарська діяльність з вирощування та виробництва сільськогосподарської продукції означає лише те, що такі види діяльності військова частина має здійснювати безпосередньо, власними силами та засобами, у повному обсязі необхідних циклічних заходів, пов'язаних з вирощуванням зернових, технічних культур, овочівництвом,

розведенням худоби, виробництвом м'яса, напоїв, прянощів тощо. А це складає той різновид господарської діяльності Збройних Сил, що визначений Законом України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» як ведення підсобного господарства, яке сьогодні, через низку об'єктивних та суб'єктивних причин, знаходиться в занепаді.

Насамкінець варто зауважити, що оборонним відомством взагалі не приділено уваги значній кількості видів господарської діяльності, які також дозволені до здійснення Збройним Силам згідно з Переліком № 1171, але не знайшли відповідного відображення у керівних документах оборонного відомства, в тому числі пов'язаних з фінансовим плануванням надходжень від цих видів діяльності.

Йдеться, наприклад, про діяльність військових частин з оптової та роздрібної торгівлі, що включає в себе 10 різновидів (груп) товарів, що можуть бути предметами торгівлі, виробництво фармацевтичних препаратів і матеріалів, виробництво робочого одягу, виробництво літальних апаратів, будівництво суден, об'єктів нерухомості, діяльність з охорони громадського порядку та безпеки, проведення розслідувань, оброблення даних, діяльність шкіл з підготовки водіїв транспортних засобів тощо.

Аргументація щодо віднесення коштів від цих видів діяльності до інших видів додаткової (господарської) діяльності, здійснення якої дозволяється військовим частинам ЗСУ (група 20) не може вважатися прийнятною, оскільки такий підхід суперечить як КВЕД-2010, так і попереднім Національним КВЕД, на що вже вказувалося вище.

Безпідставним буде також твердження про можливість врахування коштів від видів господарської діяльності, пов'язаних з торгівлею, за четвертою групою надходжень (про них йтиметься далі), оскільки відповідно до чітких приписів постанови КМУ від 25.07.2000 року № 1171 «Військові частини, що займаються оптовою та роздрібною торгівлею, реалізують тільки ту продукцію, що виробляється ними безпосередньо». Ці військові частини не

можуть реалізовувати закріплене за ними військове майно та займатися посередницькою діяльністю» [45, прим. 2].

Отже, маємо ще одну прогалину у нормативно-правовому регулюванні господарської діяльності ЗСУ, зокрема в питанні здійснення обліку та використання коштів, отриманих від результатів власної господарської діяльності військових частин, що потребує невідкладного усунення шляхом системного внесення відповідних доповнень до наказу МОУ України від 10.10.2013 року № 689 та інших керівних документів цього відомства.

Підгрупа 3. Ця підгрупа об'єднує ті види послуг, що формують доходи спеціального фонду МОУ у вигляді плати за оренду майна ЗСУ, а саме: оренда нерухомого та оренда рухомого військового майна.

Серед усього Переліку видів господарської діяльності, дозволених Збройним Силам, лише один з них – «Здавання в оренду власного нерухомого майна» передбачає право військових частин у спеціально встановленому порядку, здавати об'єкти військової нерухомості в оренду. Проте цей вид діяльності формує чи не найбільшу частку доходів спеціального фонду оборонного бюджету (нагадаємо, що переважно балансоутримувачами військових об'єктів нерухомості є квартирно-експлуатаційні органи ЗСУ, які, як правило, і виступають стороною у відповідних договірних відносинах).

Так, за інформацією начальника ГШ ЗСУ, тільки за 2000 рік від передачі в оренду військового майна, що знаходилося на балансі Збройних Сил (тобто без урахування доходів від зданої в оренду нерухомості, яка знаходилась у віданні підприємств та госпрозрахункових організацій Міноборони), Державний бюджет отримав 3,5 млн. гривень [206, с. 2]. При цьому вказана сума могла би бути більшою (на суму понад 1,5 млн. гривень), якби не порушення та недоліки при нарахуванні орендної плати, виявлені контрольно-ревізійними органами Міноборони [206, с. 2].

Загалом у 2000 році частка доходів від здачі в оренду військового майна складала 64% усіх доходів від господарської діяльності ЗСУ [207, с. 27].

Останніми роками спостерігалася тенденція до незначного зменшення загальної кількості договорів оренди нерухомого майна Збройних Сил, що фахівці квартирно-експлуатаційних органів пояснюють затяжною економічною кризою, що почалась у 2008 році. При цьому показники грошових надходжень від цього виду діяльності залишаються на достатньо високому рівні, про що свідчать дані Південно-Східного територіального КЕУ ЗСУ¹⁸ за період 2011-2014 років включно [208]. Загальні показники наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

	Кількість укладених (продовжених) договорів оренди	Площа, надана в оренду, кв.м	Розмір орендної плати згідно укладених договорів, грн.	Розмір нарахованих експлуатаційних та комунальних послуг, грн.	Розмір нарахованого земельного податку, грн.
Станом на 01.01.2012	260	154 467	6 910 017	615 891	828 521
Станом на 01.01.2013	258	128 481	9 091 251	1 168 580	673 325
Станом на 01.01.2014	240	122 718	8 764 936	1 170 742	786 881
Станом на 01.01.2015	219	113 483	9 304 158	765 977	853 180
Усього:	977	519 149	34 070 362	3 721 190	3 141 907

Щодо видів господарської діяльності, пов'язаної з передачею в оренду рухомого майна, закріпленого за військовими частинами, то серед включених до Переліку № 1171 виокремимо такі: оренда автомобілів та інших наземних, а також водних, повітряних транспортних засобів та устаткування, оренда будівельних, офісних, інших машин та устаткування, прокат побутових виробів та предметів особистого вжитку.

Розглядаючи цю підгрупу видів господарської діяльності за критерієм активності в отриманні військовими частинами додаткових джерел фінансування, можна охарактеризувати її як пасивну діяльність, на противагу тим видам діяльності, що умовно віднесені до підгрупи 2, грошові надходження від яких потребують самостійних активних дій військових частин виробничого

¹⁸ Юрисдикція Південно-Східного територіального КЕУ поширюється на 10 областей країни.

характеру. Така активність, навіть ініціативність, пов'язана з необхідністю власними силами надавати послуги та виконувати роботи, створюючи не стільки додатковий, скільки необхідний продукт в економічному сенсі цього слова (див., зокрема [209]). Хоча господарська діяльність некомерційних організацій і не спрямована на отримання прибутку, але не виключає можливість такого. У цьому військові частини значно більше зазнають тиску економічної конкуренції у відповідних сферах діяльності з боку інших господарюючих суб'єктів).

Оренда ж, навпаки, часто створює конкурентні умови для кандидатів в орендарі військового майна (особливо нерухомого, в містах обласного та районного рівнів, місця розташування якого, як правило, дуже привабливі для здійснення підприємницької діяльності), але не для військових частин, які за встановленими правилами, за наявності дозволів вищих органів військового управління, укладають типові договори оренди того державного майна, що знаходиться в їх оперативному управлінні.

За критерієм активності Збройних Сил з наповнення ними спеціального фонду оборонного бюджету при здійсненні дозволених видів господарської діяльності, ті види діяльності, що зумовлюють грошові надходження, віднесені до першої підгрупи, можна охарактеризувати як стримано-активну (або умовно-активну) господарську діяльність військових частин, закладів, установ. Така характеристика зумовлена, передовсім, тим способом отримання додаткових коштів, який значною мірою органічно пов'язаний з повсякденною життєдіяльністю цих військових частин, закладів чи установ та/або їх головними функціональними завданнями (основним, профілюючим призначенням).

Вважаємо за необхідне ще раз наголосити, що запропонована Міноборони класифікація за підгрупами видів господарської діяльності, що приносить доход, які утворюють першу групу надходжень до спецфонду бюджету, не є досконалою з урахуванням їх господарсько-правової природи і підлягає переробці.

Підгрупа 4 об'єднує надходження від реалізації в установленому порядку майна (крім нерухомого майна). До цієї підгрупи відносяться кошти, які отримують військові частини від реалізації необоротних активів (крім будівель і споруд) та інших матеріальних цінностей, у тому числі списаних, за здані як брухт і відходи чорні, кольорові, дорогоцінні метали, дорогоцінне каміння [179].

Вивчення видів діяльності, що формують власні надходження бюджетних установ МОУ за цією підгрупою, дозволяє з'ясувати, що до підгрупи 4 включені надходження, що отримуються від осіб, які пошкодили військове майно, як відшкодування заподіяної ними майнової шкоди (в т.ч. в порядку застосування матеріальної відповідальності військовослужбовців [106]), а також від осіб, які достроково звільнені з військової служби за негативних обставин (за службовою невідповідністю тощо) та зобов'язані повернути вартість виданих їм предметів речового майна, строки носіння яких не закінчилися ([210, п. 29]).

Такі утримання здійснюються, як правило, примусово – за виконавчими листами на підставі відповідних рішень судів, або на підставі виконавчих написів нотаріусів (див., зокрема, [211, п. 7]). Але ж правова природа таких грошових надходжень безпосередньо пов'язана із застосуванням певних видів юридичної відповідальності до винних осіб (військовослужбовців на дійсній військовій службі або звільнених з неї, військовозобов'язаних у період зборів чи після їх закінчення) і будь-якого відношення до власної господарської діяльності військової частини чи її наслідків *не має*.

Понад те, й інші зазначені у підгрупі 4 види власних надходжень до спеціального фонду навряд чи можуть бути віднесені за природою свого походження та способом отримання до тих, що отримані внаслідок саме господарської діяльності військової частини. Такий висновок можна зробити, виходячи з системного аналізу юридичних норм.

По-перше, реалізація металобрухту, утвореного у військових частинах, військового майна Збройних Сил, а так само утилізація озброєння, військової

техніки, боєприпасів, вибухових речовин, здійснюється не військовими частинами, а уповноваженими підприємствами (організаціями), які відповідно є суб'єктами підприємницької діяльності, і яким у встановленому порядку рішенням КМУ надані повноваження на реалізацію військового майна на внутрішньому та/або зовнішньому ринку, реалізацію металобрухту чи утилізацію озброєння, військової техніки, ракет, боєприпасів, тощо, а в подальшому – і реалізацію продуктів утилізації військового майна [92; 101; 103; 104].

Понад те, як уже зазначалося, примітка 2 до Переліку № 1171 встановлює, що військові частини мають право реалізовувати тільки ту продукцію, що виробляється ними безпосередньо.

По-друге, необхідно відзначити, що згідно з вимогами пункту 9 Положення про облік та використання коштів спеціального фонду державного бюджету в МОУ [179], кошти, отримані військовими частинами за підгрупою 4, на протипагу надходженням за першою, другою та третьою підгрупами, зараховуються на спеціальні реєстраційні рахунки Міноборони у повному обсязі. І це уявляється справедливим, оскільки реалізоване майно, брухт тощо не є результатом послуг чи робіт, наданих або виконаних військовою частиною в процесі її власної господарської діяльності, що приносить доход.

З урахуванням викладеного, вважаємо за необхідне з Переліку видів господарської діяльності, здійснення якої дозволяється військовим частинам Збройних Сил, затвердженого постановою КМУ від 25.07.2000 року № 1171 (зі змінами), вид діяльності «Оптова торгівля відходами та брухтом» виключити як такий, що суперечить примітці 2 до цього ж Переліку і Положенню про порядок реалізації металобрухту, утвореного у військових формуваннях [103].

Інша річ – підготовка персоналом військової частини такого майна, брухту, відходів (їх оброблення) до подальшої реалізації, що дійсно складає сферу господарських відносин військової частини і в контексті господарського законодавства загалом, і в спеціальному нормативному масиві, що стосується господарської діяльності військових частин ЗСУ, яка приносить доход. Але

кошти від такого виду діяльності вже мають враховуватись як надходження від додаткової (господарської) діяльності військової частини, зокрема, за таким її видом як оброблення брухту та відходів.

3.2. Особливості обліку та використання коштів, отриманих від результатів власної господарської діяльності військової частини

Порядок обліку коштів, одержаних від господарської діяльності ЗСУ, спочатку визначався наказом МФ України від 26.03.1999 року № 81 [212], а надалі – кількома відомчими нормативними актами МОУ, що періодично зазнавали змін та доповнень [182; 184 та ін.]. Зумовлено це було як змінами у правилах регулювання обліку та використання коштів спеціального фонду, які регламентувались бюджетним законодавством України, численними актами МФ України та ДКСУ, так і поступовим розвитком сфери некомерційного господарювання бюджетних установ Міноборони.

Як уже зазначалося, грошові надходження від господарської діяльності військових частин, разом з доходами, отриманими від інших видів діяльності (оренда, реалізація майна, послуги, пов'язані з основною діяльністю військової частини), утворюють першу групу власних надходжень спеціального фонду військової частини.

Щодо кошторису Міноборони, то диференціація обліку коштів, отриманих від власних надходжень військових частин, здійснюється за видами, що мають нумероване позначення відповідно до визначеного наказом МОУ від 10.10.2013 року № 689 [179] переліку видів таких послуг, та відображаються на відповідних субрахунках надходжень спеціального фонду як доходи (плата) від наданих послуг, виконаних робіт, реалізованого майна та іншої діяльності військової частини, пов'язаної із наповненням спеціального фонду.

За видами такі надходження обліковуються номерними позначеннями (від 1.1.1 до 1.1.12), де перша цифра означає належність коштів до першої

групи власних надходжень військової частини, друга цифра – їх належність до першої підгрупи в цій групі надходжень, а третя цифра – порядковий номер у переліку таких послуг, визначених у наказі МОУ від 10.10.2013 року № 689.

Усі надходження за цією підгрупою, відповідно до приписів, закріплених у пунктах 5 та 7 зазначеного нормативного акта, використовуються військовими частинами, закладами та установами, що надають відповідні послуги, згідно з затвердженими кошторисами за спеціальним фондом на покриття витрат, пов'язаних з організацією та наданням таких послуг.

У разі перевищення доходів від надання послуг над витратами, пов'язаними з організацією та наданням цих послуг військовою частиною, остання щомісяця перераховує на спеціальний реєстраційний рахунок МОУ 50 відсотків таких коштів для фінансування видатків з будівництва (придбання) житла для військовослужбовців ЗСУ.

Надходження від додаткової (господарської) діяльності військових частин ЗСУ (підгрупа 2), об'єднані за родовими ознаками їх спорідненості, обліковуються за 24 видами та відображуються на відповідних субрахунках надходжень спеціального фонду військової частини.

Важливим у контексті нашого дослідження є те, що у 70-ті та 80-ті (та частково 90-ті роки) роки минулого століття військові частини РА та ВМФ мали дуже широкі повноваження з розпорядження коштами, отриманими від господарської (як додаткової) діяльності, включаючи можливість їх витрачання на покращення харчування особового складу частини, придбання спецодягу, преміювання військовослужбовців тощо [14, с. 142]. Початок 21 сторіччя охарактеризувався широкою легалізацією господарської діяльності військових частин ЗСУ, пов'язаною, передовсім, з наявними економічними проблемами держави, з одночасним поступовим збільшенням запланованих надходжень до державного бюджету від такої діяльності із року в рік, та встановленням певних нормативів (у конкретних відсотках до зароблених військовими частинами внаслідок господарської діяльності коштів), що підлягають обов'язковому перерахуванню забезпечувальним фінансовим органам для використання на

власні потреби. Такі нормативи, зокрема, були встановлені Порядком обліку та використання коштів спеціального фонду в Міністерстві оборони України [181, с. 6–15], який був чинним до жовтня 2013 року.

При цьому аналіз цього Порядку дозволяє дійти висновку, що мова йде не тільки і не стільки про порядок чи напрями використання отриманих коштів, скільки, найперше, про їх поділ між власне військовими частинами, які провадять господарську діяльність, та структурними підрозділами Міноборони вищої ланки, керівники яких є розпорядниками бюджетних коштів, за відповідними нормативами обов'язкових відрахувань.

З виданням нового Положення про облік та використання коштів спеціального фонду державного бюджету в Міністерстві оборони України (наказ МОУ від 10.10.2013 року № 689) цей підхід дещо змінився.

Відтепер розрахунок суми коштів, отриманих військовими частинами внаслідок господарської діяльності, а так само плата за послуги, що надаються військовими частинами згідно з їх основною діяльністю, які підлягають обов'язковому перерахуванню МОУ, здійснюється за формулою: $\text{Спер.} = (\text{Сд} - \text{Св} - \text{Сп}) \times 0,5$, де

Спер. – кошти, які підлягають обов'язковому перерахуванню забезпечувальному фінансовому органу Міноборони;

Сд – кошти, отримані за минулий місяць від надання військовою частиною послуг за основною або здійснення додаткової господарської діяльності;

Св – кошти, які необхідно військовій частині спрямувати на оплату (відшкодування) витрат, понесених під час надання послуг за основною діяльністю або при здійсненні додаткової господарської діяльності;

Сп – сума податків (зборів), яку необхідно сплатити військовій частині, виходячи з доходів, отриманих за минулий місяць від надання послуг за основною діяльністю або від здійснення додаткової господарської діяльності;

0,5 – 50 відсотків коштів, що перевищують покриття усіх витрат, пов'язаних за організацією та здійсненням основної та додаткової господарської діяльності.

Звідси випливає, що, по-перше, обов'язковому перерахуванню підлягатиме тільки частка залишку коштів, яка складатиме позитивне сальдо між витратами на організацію та надання господарських послуг (виконаних робіт) і доходами, отриманими внаслідок такої діяльності. Раніше, як було виявлено, обов'язковому перерахуванню підлягали суми за встановленими нормативами без урахування понесених військовою частиною витрат.

По-друге, вказана частка складатиме 50 відсотків. Це певною мірою спрощує бухгалтерську діяльність посадових осіб військової частини з обчислення сум, що підлягають передачі забезпечувальному органу, ведення іншої обліково-звітної документації. Логіку економічного обґрунтування встановлення розміру цієї частки з'ясувати не уявляється можливим, оскільки жодних пояснень з цього приводу розробники проекту наказу не давали. Однак, з точки зору достатньо чіткого визначення напряму використання цих коштів (на противагу попередньому наказу щодо порядку обліку та використання коштів, отриманих від господарської діяльності військових частин), а саме: для фінансування видатків з будівництва (придбання) житла для військовослужбовців ЗСУ, – така частка уявляється розумною та справедливою.

При цьому знову залишаються не зовсім чітко визначеними права самих військових частин розпоряджатися рештою 50 відсотків тих доходів від господарської діяльності, які перевищують витрати.

Так, Положення про облік та використання коштів спеціального фонду державного бюджету в МОУ, встановлюють, що кошти, отримані як плата за надання господарських послуг, військові частини використовують «на покриття витрат, пов'язаних з організацією та наданням послуг» (частина 1 пункту 5) або ж «для організації додаткової (господарської) діяльності» (частина 1 пункту 6 Положення). Але ці витрати вже враховані у наведеній формулі під позначкою «Св». А розуміння того, що необхідно для організації додаткової

(господарської) діяльності у керівництва військової частини та забезпечувального фінансового органу, який у зв'язку з належністю до вищого органу військового управління розташований, як правило, далеко від місця дислокації військової частини, та має власні завдання, децю відмінні від завдань військової частини, дуже часто можуть бути несумірними.

Тому необхідно уточнити повноваження військових частин самим розпоряджатися доходами від їх основної та додаткової господарської діяльності в тій частині, що залишається від покриття понесених витрат та відрахування 50-відсоткової частки забезпечувальному фінансовому органу МОУ. Принаймні ці кошти повинні бути використані на цілі, регламентовані законодавцем у статті 1 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України».

До того ж уявляється цілком справедливим наділення командирів військових частин (керівників бюджетних установ) ЗСУ повноваженнями щодо самостійного прийняття рішень про спрямування цих коштів на конкретні потреби підпорядкованих частин, як це, наприклад, ще з 2001 року закріплено у нормативно-правовому акті Міністерства оборони Російської Федерації, що регламентує аналогічні питання [213, п. 2]. Такий підхід цілком відповідатиме одному з основних принципів військового управління та галузевих принципів військового права – принципу єдиноначальності [214, с.16, 29–30] і забезпечить як оперативне виконання командирами цих військових частин покладених на них завдань із повсякденного забезпечення їх життєдіяльності, так і сприятиме підвищенню рівня персональної відповідальності командирів за прийняті ними рішення з використання бюджетних коштів, в тому числі й у напрямках військового господарювання. Не зайвим буде відзначити, що це повністю відповідатиме основній меті господарсько-правового регулювання, визначеній проф. Г.Л. Знаменським [215, с. 21, 25], базованій на раціональному поєднанні методів адміністративно-правового та автономних рішень, що притаманно господарському праву, з додержанням принципів забезпечення правопорядку в господарській діяльності господарюючих суб'єктів, та обмеження (певною

мірою) зайвого втручання керівних органів військового управління (вищих штабів) у ті господарські відносини, в які вступає військова частина заради наповнення спеціального фонду оборонного бюджету.

У зв'язку з цим пропонується пункти 5 та 6 Положення про облік та використання коштів спеціального фонду державного бюджету в Міністерстві оборони України, затвердженого наказом МОУ від 10.10.2013 року № 689, доповнити новими частинами такого змісту:

у пункті 5:

«Решту 50 відсотків коштів, що перевищують витрати, пов'язані з організацією та наданням послуг, **військові частини за рішенням командира частини використовують у встановленому порядку на забезпечення їх повсякденної життєдіяльності та для проведення заходів з бойової та мобілізаційної готовності в межах призначень згідно з кошторисом за спеціальним фондом**»;

у пункті 6:

«Решту 50 відсотків коштів, що перевищують витрати, пов'язані з організацією додаткової (господарської) діяльності, **військові частини за рішенням командира частини використовують на забезпечення їх повсякденної життєдіяльності та для проведення заходів з бойової та мобілізаційної готовності в межах призначень згідно з кошторисом за спеціальним фондом**».

Усі надходження по підгрупі 3 першої групи власних надходжень військових частин в доходах спеціального фонду обліковуються за двома видами: 1.3.1 – здавання в оренду нерухомого військового майна, та 1.3.2 – здавання в оренду рухомого військового майна.

За правилами, що існували до видання наказу МОУ від 10.10.2013 року № 689, на рахунки забезпечувальних фінансових органів (до Департаменту фінансів МОУ включно) підлягали спрямуванню суми у розмірі 60 відсотків від усіх коштів, що отримувались від оренди майна, без будь-якого урахування понесених військовою частиною витрат [181, с. 10]. Зараз отримані за оренду військового майна кошти, як і за попередніми підгрупами, підлягають

першочерговому спрямуванню на оплату понесених витрат, сплату встановлених податків, а залишок коштів у рівних частках перераховується на спеціальний реєстраційний рахунок МОУ для фінансування видатків з будівництва (придбання) житла для військовослужбовців ЗСУ, а також використовується військовою частиною на фінансування заходів з утримання, облаштування, ремонту та придбання майна.

Отже, розрахунок суми коштів, отриманих як плата за оренду майна, яка підлягає перерахуванню на спеціальні реєстраційні рахунки МОУ, здійснюється за формулою: $\text{Спер.} = (\text{Сд} - \text{Св} - \text{Сп}) \times 0,5$, де

Сд – кошти, отримані за минулий місяць як плата за оренду майна;

Св – кошти, які необхідно бюджетній установі спрямувати на оплату (відшкодування) понесених витрат (оплата експертної оцінки, комунальних послуг, енергоносіїв тощо);

Сп – сума податків, яку необхідно сплатити бюджетній установі, виходячи з доходів, отриманих за минулий місяць як плата за оренду майна;

0,5 – 50 відсотків коштів, що перевищують покриття усіх витрат, понесених на утримання майна, переданого в оренду, та сплачених податків.

Залишок коштів від плати за оренду майна військові частини вправі використовувати на фінансування заходів з утримання, облаштування, ремонту та придбання майна. Оскільки видавник наказу не уточнює вид такого майна, необхідно вважати, що йдеться про все майно, що знаходиться в оперативному управлінні військової частини і, на думку командування частини, потребує додаткових витрат на утримання, облаштування, ремонт або має бути придбано для забезпечення виконання покладених на військову частину завдань бойового та мобілізаційного призначення.

При цьому треба враховувати дуже важливу обставину, пов'язану з особливостями правового режиму нерухомого майна, закріпленого за військовими частинами, а саме: який військовий підрозділ або орган військового управління виступає балансоутримувачем відповідної будівлі чи споруди. Так, наприклад, одним із джерел фінансування будинків офіцерів ЗСУ

визначені кошти, що надходять від здачі в оренду (найм) рухомого та нерухомого майна [216, п. 4.4.]. При цьому обов'язок з правильної експлуатації, утримання, ремонту, організації протипожежної безпеки будівель та споруд військового закладу культури покладено на начальника будинку офіцерів [216, п. 3.5.].

Однак, оскільки балансоутримувачами будівель, де розташовані будинки офіцерів, є територіальні квартирно-експлуатаційні органи (відділи, частини) військових гарнізонів, які також входять до складу ЗСУ, то відповідні договори оренди приміщень вищевказаних військових закладів культури укладаються між орендарями та квартирно-експлуатаційними органами. Це означає, що кошти за оренду приміщень таких будівель надходять на реєстраційні рахунки саме квартирно-експлуатаційних органів, а не будинків офіцерів. Отже, комунально-експлуатаційні витрати, витрати на додаткове облаштування чи поточний або ж капітальний ремонт будівель загалом чи окремих приміщень будинків офіцерів, мають нести квартирно-експлуатаційні органи. Останні ж виконувати ці заходи не кваліються, наголошуючи на тому, що будинки офіцерів мають здійснювати ремонт за рахунок коштів, отриманих від проваджуваної ними господарської діяльності [217, с. 27]. Звичайно, така ситуація викликає багато суперечок та не сприяє задоволенню духовних та культурних потреб військовослужбовців, ветеранів військової служби, інших мешканців територій розташування військових гарнізонів, і потребує невідкладного врегулювання на внутрішньому рівні.

Підгрупу 4 складають надходження від реалізації військовими частинами Збройних Сил певних категорій (видів) майна, крім надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки та нерухомого майна. Також до цієї підгрупи віднесено облік коштів, які надходять внаслідок відшкодування винними особами матеріальних збитків, завданих державі втратою, псуванням, знищенням, нестачею, розкраданням, незаконними витратами майнових цінностей та коштів, тощо.

Усі грошові надходження по даній підгрупі підлягають зарахуванню на спеціальні реєстраційні рахунки МОУ у повному обсязі (курсив мій – Е.Б.).

Такий підхід не можна вважати цілком вірним, оскільки він не враховує матеріальні витрати, які несе військова частина при організації збирання, доставки та здачі (реалізації) брухту та інших відходів чи продуктів утилізації військового майна, а також у зв'язку з проведенням заходів для розшуку боржників, які мають відшкодувати завдані державі матеріальні збитки, пред'явленням та розглядом позовів у судах, оформленням виконавчих написів нотаріусів, здійсненням низки інших фіскальних заходів, спрямованих на виконання оформлених виконавчих документів.

Звичайно, що конкретна частка від отриманих коштів по цій підгрупі власних надходжень військової частини, яка має залишатися у неї для покриття понесених витрат, підлягає уточненню з урахуванням багатьох фінансово-економічних показників. Однак навіть з урахуванням вимог чинного законодавства щодо обов'язковості сплати судового збору за подання позову майнового характеру, перегляд рішень судів в апеляційній та/чи касаційній інстанціях [218, ст. 4], сплати державного мита за вчинення виконавчих написів нотаріусів [219, ст. 3], сплату чи авансування витрат на організацію та проведення виконавчих дій [135, ст.41, 42], тобто для виконання заходів з отримання надходжень тільки за видами 1.4.5 та 1.4.6, військова частина потребує щонайменше 5 відсотків коштів, отриманих за цією підгрупою надходжень спеціального фонду. Такі витрати мають здійснюватися військовою частиною доволі оперативно, відповідно до вимог процесуального законодавства для недопущення порушення майнових прав та інтересів держави в особі військової частини, та з уникненням зайвих процедур по їх витребуванню від достатнього фінансового органу.

Варто наголосити, що цей вид діяльності є не стільки правом, скільки обов'язком військової частини і частково складає зміст господарсько-правової роботи посадових осіб цієї військової частини. Так, лише Статутом внутрішньої служби ЗСУ закріплено низку норм щодо обов'язку командирів та начальників

вживати заходів для відшкодування матеріальних збитків, заподіяних військовій частині, забезпечувати контроль за своєчасністю і повнотою відшкодування збитків, завданих державі внаслідок втрати, недостачі, крадіжки чи незаконного витрачання коштів і матеріальних цінностей, організовувати претензійно-позовну роботу, готувати позови та скарги до суду, здійснювати інше правове забезпечення господарської діяльності військової частини [159, ст.ст. 59, 88, 100].

Організаційні заходи по отриманню надходжень за іншими видами цієї підгрупи власних надходжень військових частин відповідно до нормативно-правових приписів так само мають зобов'язальний характер для посадовців, що відають військовим господарством. Так, наприклад, начальник служби пально-мастильних матеріалів військової частини зобов'язаний організовувати збір і здавання відпрацьованих нафтопродуктів, охолоджуючих речовин, начальник продовольчої служби організовує роботи для збирання та утилізації харчових відходів, відходів у їдальні, доставки їх у підсобні господарства військової частини [159, ст.ст. 96, 97] тощо. Але ж виконання таких заходів господарського характеру потребує й відповідних витрат, які несе військова частина та має їх певною мірою компенсувати.

Напрями використання надходжень військової частини за підгрупою 4 окреслено статтею 13 БК України (ч. 4 абзаци 18 та 19), але ніяк не враховано наказом МОУ від 10.10.2013 року № 689, у зв'язку з чим пропонується пункт 9 Положення про облік та використання коштів спеціального фонду державного бюджету в Міністерстві оборони України, затвердженого наказом МОУ від 10.10.2013 року №689, викласти у такій редакції:

«9. Кошти від реалізації в установленому порядку майна (крім надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, нерухомого майна), а також які надходять від винних осіб у рахунок відшкодування завданих державі матеріальних збитків, бюджетні установи зараховують на спеціальні реєстраційні рахунки Міністерства оборони України в повному обсязі за винятком витрат, пов'язаних з організацією збирання і

транспортування відходів і брухту на приймальні пункти, реалізацією майна, а також витрат, пов'язаних з провадженням заходів зі стягнення з винних осіб матеріальних збитків, завданих державі.

Розрахунок суми коштів, отриманих як плата за реалізоване майно (крім надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, нерухомого майна) та стягнених з осіб в рахунок відшкодування завданих з їх вини державі матеріальних збитків, що підлягає перерахуванню на спеціальні реєстраційні рахунки Міністерства оборони України, здійснюється за формулою:

$$\text{Спер.} = (\text{Сд} - \text{Св} - \text{Сп}) \times 0,95, \text{ де}$$

Сд – кошти, отримані за минулий місяць як плата за реалізоване майно та кошти, стягнені в рахунок погашення винними особами завданих державі збитків;

Св – кошти, які необхідно бюджетній установі спрямувати на оплату (відшкодування) понесених витрат (збір, транспортування, здача на приймальні пункти брухту та інших відходів, оплата судового збору, державного мита, заходів виконавчого провадження тощо);

Сп – сума податків, яку необхідно сплатити бюджетній установі, виходячи з доходів, отриманих за минулий місяць як плата за реалізацію майна.

Решту коштів від плати за реалізацію майна (крім надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, нерухомого майна), а також які надходять від винних осіб у рахунок відшкодування завданих державі матеріальних збитків бюджетні установи за рішенням їх керівників використовують на фінансування власних господарських потреб, пов'язаних із проведенням заходів, необхідних для виконання основних функцій, але не забезпечених коштами загального фонду бюджету за відповідною бюджетною програмою».

Коефіцієнт 0,95 є орієнтовним. Оскільки автор дослідження не володіє належними інструментарієм та оперативною інформацією для детального фінансово-економічного обґрунтування, припускається, що цей коефіцієнт може бути змінено, але тільки в бік зменшення.

Безперечно, такі зміни по-перше, логічно зумовлюють віднесення даної групи надходжень військової частини до власних, по-друге, юридично відповідають нормам, закріпленим частиною 4 статті 13 та частиною 9 статті 51 БК України щодо загальних напрямів та порядку використання бюджетних коштів спеціального фонду, по-третє, фінансово гарантують оперативне виконання відповідними посадовими особами військової частини покладених на них завдань щодо своєчасного та повного відшкодування винними особами матеріальних збитків, завданих державі внаслідок втрати, нестачі, крадіжки чи іншого незаконного витрачання або використання коштів і матеріальних цінностей.

Ще одним позитивним аспектом запропонованої правової новації буде поєднання суто адміністративного (імперативного) з економічним (заохочувальним) методом правового впливу на посадових осіб військової частини для добросовісного виконання покладених на них обов'язків щодо ощадливого, раціонального, тобто господарського ставлення до використання матеріальних засобів та коштів, які знаходяться в управлінні військової частини і належать до державного майна. На важливості гармонійного поєднання цих методів у процесі регулювання господарських правовідносин, а також на наявності у господарюючих суб'єктів самостійних, тобто незалежних від керівних структур господарсько-економічних інтересів для ефективного виконання поставлених завдань, ще за умов радянського способу господарювання наголошували відомі науковці у галузі радянського господарського права В.В. Лаптев [220, с. 11–20] та В.К. Мамутов [221, с. 24]. У сучасних умовах господарювання у Збройних Силах ці висновки та рекомендації набули ще більшої актуальності.

Окремої уваги варті деякі аспекти фінансово-бухгалтерського підходу до обліку надходжень та використання коштів, що складають доходи спеціального фонду військової частини.

Правова регламентація бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності військових частин, установ та організацій ЗСУ базується на вимогах

не тільки бюджетного законодавства України, Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [222] та інших законів, а й на положеннях відповідних підзаконних нормативно-правових актів. Серед таких важливе місце посідають постанова Уряду країни від 28.02.2002 року № 228 [223], а також виданий на зміну нормативним актам ДКСУ наказ МФ України від 26.06.2013 року № 611, яким затверджений **Порядок застосування рахунків та типова кореспонденція субрахунків бухгалтерського обліку бюджетних установ** [224].

Певна військова специфіка цієї роботи встановлюється Положенням з бухгалтерського обліку в Збройних Силах України, затвердженого наказом МОУ від 21.06.2007 року № 363, у якому **вельми своєрідно тлумачиться правова природа доходів спеціального фонду у ЗСУ**: «це доходи, що отримують на підставі Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» військові частини від надання платних послуг, виконання робіт, реалізації продукції та інших видів господарської діяльності» [225, с. 103]. Звідси надається висновок про те, що облік таких доходів здійснюється згідно з переліком видів господарської діяльності, здійснення якої дозволяється військовим частинам ЗСУ, що затверджений постановою Кабміну України № 1171 від 25.07.2000 року [225, с. 103]. При цьому, відповідно до Порядку застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку бюджетних установ [224, Дод.1], на рахунку 71 «Доходи спеціального фонду» Міноборони зобов'язує обліковувати власні надходження військової частини, розподіляючи цей рахунок на такі субрахунки:

- 711 «Доходи за коштами, отриманими як плата за послуги»;
- 712 «Доходи за іншими джерелами власних надходжень установ»;
- 713 «Доходи за іншими надходженнями спеціального фонду»;
- 714 «Кошти батьків за надані послуги»;
- 715 «Доходи, спрямовані на покриття дефіциту загального фонду»;
- 716 «Доходи за витратами майбутніх періодів».

З подальшого роз'яснення правил використання зазначених субрахунків, випливає, що тільки на субрахунку 711 підлягають обліку надходження, отримані військовою частиною як плата за послуги, що надаються нею згідно з її основною діяльністю (функціональним призначенням); кошти від господарської діяльності (позначеної як додаткової); кошти від передачі в оренду основних фондів та іншого військового майна; а також кошти, що отримуються військовою частиною від реалізації майна. Тобто по суті, на вказаному субрахунку відбувається облік загалом усіх надходжень спеціального фонду, які формують першу групу власних надходжень військової частини.

Численні методичні видання МОУ, що надсилаються для вивчення та неухильного керівництва в повсякденній діяльності фінансовими органами бюджетних установ ЗСУ, містять такі самі роз'яснення [див.: 226, с. 95–100].

Але такий підхід містить, щонайменше, дві суперечності та незрозумілості.

Перша полягає у невірному, занадто вузькому розумінні джерел походження коштів спеціального фонду військової частини, які, за логікою Положення з бухгалтерського обліку в Збройних Силах України, надходять тільки від діяльності, передбаченої Законом України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» та постановою КМУ від 25.07.2000 року № 1171 (в редакції постанови від 15.04.2009 року № 360). А це, як було встановлено вище, не відповідає дійсності.

Друга незрозумілість викликана віднесенням доходів від реалізації виробів і продукції виробничих (навчальних) майстерень, підсобних сільських та навчально-дослідних господарств, друкованої продукції, а також реалізації науково-дослідних робіт на окремий рахунок 72 «Доходи від реалізації продукції, виробів і виконаних робіт» (субрахунки 721, 722 та 723), адже господарська діяльність військових частин, відповідно до вищезазначених Закону та постанови Уряду країни, передбачає для одержання додаткових джерел фінансування ведення військовими частинами підсобного господарства,

виробництво та реалізацію власної продукції (в тому числі майстернями), надання послуг за плату, що має враховуватись як надходження спеціального фонду військової частини, з їх подальшим використанням на додаткове фінансове утримання цих військових частин згідно з встановленим порядком кошторисного розподілу.

До того ж, у самому Переліку № 1171 (в ред. постанови КМУ від 15.04.2009 № 360) зазначені переважно ті види діяльності, які можуть провадитися за наявності у військових частинах необхідних виробничих можливостей та фондів, тобто майстерень, підсобних господарств, цехів, лабораторій тощо (зокрема, для вирощування зернових та технічних культур, фруктів, ягід, розведення великої рогатої худоби, кіз, свиней, виробництво робочого одягу, дерев'яних будівельних конструкцій та столярних виробів, видання журналів та періодичних публікацій, технічні випробування та дослідження та ін.).

Якщо така диференціація у розумінні власних надходжень військової частини з точки зору бухгалтерського обліку є певною мірою обґрунтованою (необхідність розрізняти та окремо враховувати (обліковувати) виробничі витрати, пов'язані із наданням послуг за основною діяльністю, виготовленням продукції, здійсненням дослідницьких робіт тощо, та видатки спеціального фонду на потреби військової частини згідно з затвердженим кошторисом), то з точки зору суспільного господарського порядку така заплутаність у визначенні та регулюванні господарської діяльності військових частин ЗСУ виявляється деструктивною.

Аналогічний підхід спостерігається і при регулюванні обліку видатків коштів спеціального фонду [225, с. 109–113].

Отже, наявна очевидна розбіжність у розумінні змісту (суті) господарської діяльності ЗСУ, що приносить дохід, яка виникла між засновниками цієї ідеї, законодавцем та Міноборони (виконавцями ідеї). Ця проблема має бути усунута внесенням змін до законодавчих актів (відповідні пропозиції викладені вище) та підзаконних нормативно-правових актів, що

встановлюють плани рахунків бухгалтерського обліку бюджетних установ та визначають порядок їх застосування. Останнє є напрямом подальших досліджень у суміжних з правовою наукою сферах.

Однак у цьому питанні вважаємо за необхідне визначити та запропонувати для використання на нормативно-регулятивному і практичному рівнях принципи, за якими, на нашу думку, слід розрізняти та класифікувати доходи, отримані від господарської діяльності військових частин як додаткової, та діяльності, пов'язаної з виконанням військовими частинами основних завдань та функцій, але також спрямованих на заповнення спеціального фонду оборонного бюджету. Такими принципами є:

1) **принцип спорідненості**. Цей принцип означає спорідненість спеціально-професійних функцій військової частини (установи, закладу, органу управління).

Під спеціально-професійними функціями маємо розуміти такі, що визначають професійну спрямованість (спеціалізацію) переважаючої частки персоналу військової частини, установи, закладу (наприклад, військово-медичні фахівці у військових шпиталях та поліклініках, викладачі військово-навчальних закладів та підрозділів, архіваріуси у військово-архівних установах тощо), які характеризують особливості основних¹⁹ послуг, що надаються військовою частиною, закладом, установою загалом;

2) **принцип пропорційності (або пропорційного задіяння особового складу)**. Означає, що не менше 70 відсотків штатного персоналу військової частини, закладу, установи (як військового, так і цивільного) має бути залучено на постійній основі до виконання завдань, що постають перед військовою частиною, пов'язаних саме з тими видами власної господарської діяльності, які є функціонально основними для військової частини і можуть без зміни ритму життєдіяльності військової частини та додаткової професійної підготовки

¹⁹ Тут слово «основних» треба розуміти саме в господарсько-виробничому або господарсько-організаційному сенсі, оскільки в будь-якому разі для військових частин ЗСУ основними функціями були та залишаються підготовка до збройного захисту та власно збройний захист українського суспільства від зовнішньої агресії або загрози цілісності та суверенітету держави.

персоналу, або його відволікання від основної роботи (служби), надаватися за плату іншим особам, що потребують таких послуг, але не мають права на їх безкоштовне отримання;

3) **принцип постійності**, що означає виконання військовою частиною, закладом, установою робіт чи надання послуг, за які можуть отримуватись кошти для спеціального фонду, на систематичній основі.

Систематичність при цьому має визначатися не кількістю послуг на певну одиницю часу, а цільовою спрямованістю, яка ставилась при створенні (сформуванні) військової частини. Така спрямованість може відображатися як у назві військової частини, закладу, установи (наприклад, база зберігання нафтопродуктів, військовий шпиталь, спортивний клуб армії тощо), так і у положенні²⁰ про відповідну військову частину (заклад, установу), а так само у свідоцтві про її реєстрацію як суб'єкта господарської діяльності, а також логічно впливати зі штату та/або штатного розпису військової частини, закладу, установи;

4) **принцип забезпеченості**. Означає наявність матеріально-технічної бази (обладнання, інвентар, техніка, технічні пристрої, спеціальна документація, бланки тощо) у складі військового господарства військової частини, закладу, установи, яка дозволяє та спеціально призначена для забезпечення виконання тих робіт або послуг, що характеризують функціональне призначення військової частини, закладу, установи. Тобто наявність специфічно належних основних та оборотних фондів у військової частини для провадження нею діяльності, пов'язаної з наповненням спеціального фонду (наприклад, порох, тара, медичне устаткування тощо).

Названі принципи взаємопов'язані та певною мірою уніфіковані, що надає можливість їх використання і при удосконаленні (оптимізації) видів

²⁰ Відповідно до Інструкції з діловодства в Збройних Силах України, затвердженої наказом начальника Генерального штабу – Головнокомандувача ЗСУ від 16.09.2013 року №200, положенням є нормативно-правовий акт, в якому визначаються структура, функції, обов'язки, права і організація роботи військової частини [227, п. 2.1.6.].

діяльності військових частин, пов'язаних з отриманням надходжень до спеціального фонду військових частин ЗСУ.

Існує ще один аспект, пов'язаний з використанням військовими частинами коштів спеціального фонду, отриманих від їх господарської діяльності, який потребує уваги. Йдеться про проблему правового регулювання використання залишку коштів від господарської діяльності військової частини на економічне стимулювання осіб, задіяних у наданні послуг чи виконанні робіт, доходи від яких наповнюють спеціальний фонд.

Річ у тім, що неможливо уявити ефективне господарювання при відсутності заохочувальних засобів, що застосовуються до персоналу, який виконує ці роботи чи надає відповідні послуги. Це аксіома економічної науки, яка повною мірою стосується і некомерційного виду господарської діяльності бюджетних установ, до яких відносяться також і військові частини ЗСУ.

Аналіз внутрішньо-нормативних документів оборонного відомства виявив, що такі заохочувальні засоби існують і в певному сенсі нормативно регламентовані. Спочатку у вигляді телеграм, листів, роз'яснень різних посадових осіб керівних органів центрального військового управління, а згодом – у вигляді рекомендацій, затверджених керівником оборонного відомства.

Так, наприклад, у 2007 році при складанні розрахунку витрат військових частин на виконання робіт з передпродажної підготовки військового майна для його подальшого відчуження згідно з постановою Уряду країни [101], рекомендаціями Головного управління логістики Командування сил підтримки ЗСУ [228] та Департаменту фінансів МОУ [229] відзначалася необхідність врахування при складанні калькуляції рахунків військових частин (крім витрат на закупівлю матеріалів, необхідних для здійснення передпродажної підготовки військового майна, пально-мастильних матеріалів, витрат на тарування, завантаження, транспортування, охорону цього майна тощо) витрат на оплату праці працівників, що утримуються за штатними розписами та залучаються до виконання робіт з передпродажної підготовки майна, витрат на відрядження тощо.

Як уявляється, під такими додатковими витратами мали розумітися також витрати на оплату послуг особового складу частини і понад робочий час (за нормами не меншими, ніж встановлено трудовим законодавством), і виплату різноманітних надбавок, в тому числі премій.

У вірному розумінні такого підходу до правомірності використання коштів спеціального фонду бюджету переконують, зокрема, роз'яснення МФ України, надані у листі від 14.09.2011 року [230], з якого випливає, що частка надходжень від плати за послуги, що надаються бюджетними установами згідно з їх функціональними повноваженнями, може використовуватись як оплата праці працівників, що утримуються не за основним штатом (тобто повністю за рахунок спеціального фонду), так і у вигляді надбавок за складність та напруженість, а також на преміювання штатних працівників, які утримуються за рахунок загального фонду. При цьому мають бути враховані вимоги щодо послідовності планування видатків спеціального фонду, встановлені Порядком складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ [223, п. 23].

Хоча ці роз'яснення і стосувалися окремого випадку оплати роботи та преміювання медичних працівників поліклініки, бюджетної установи, враховуючи статус вказаного органу державного управління, за аналогією права уявляється цілком можливим їх застосування до правил використання коштів, отриманих від власної господарської діяльності й інших бюджетних установ, включаючи військові частини, заклади та установи ЗСУ.

Необхідно звернути увагу і на той факт, що нормативна практика не тільки часів Радянської армії, а й початкового етапу реалізації сучасним українським військом Концепції економічної та господарської діяльності ЗСУ в сучасних умовах та Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України», підтверджує допустимість використання частки коштів, отриманих військовою частиною за надані стороннім організаціям господарські послуги чи виконані роботи, на матеріальне заохочення особового складу

військової частини, в тому числі і військовослужбовців²¹. При цьому цілком розумним і правомірним, на наш погляд, є те, що кошти на матеріальне заохочення персоналу військової частини за надані послуги нараховуються окремим рядком витрат, що несуть сторонні суб'єкти господарювання, які уклали з військовою частиною відповідні господарські угоди.

Але треба зазначити, що надалі в діях оборонного відомства спостерігається різноплановість у прийнятті рішень з цього питання. Так, наприклад, у листі заступника Міністра оборони України В.Терещенка на ім'я першого заступника начальника ГШ ЗСУ від 25.08.2007 року № 282/688 [233] вказувалось на неправомірність включення військовими частинами (зокрема, військовими арсеналами) до вартості розвантажувально-завантажувальних робіт, пов'язаних з підготовкою надлишкових ракет, боєприпасів, вибухових речовин до утилізації, нарахувань на основну та додаткову заробітну плату вантажників, прибуток від собівартості робіт тощо, оскільки до виконання розвантажувально-завантажувальних робіт залучається особовий склад військових частин. При цьому пропонувалося керуватись нормами прямих витрат на підготовку боєприпасів та їх елементів до утилізації.

Такий підхід не можна вважати вірним, оскільки подібні роботи здійснюються і оплачуються на підставі господарських угод, а сенс господарської, навіть і некомерційної, діяльності полягає в отриманні доходів, які спрямовуються, зокрема, на додаткове фінансове забезпечення життєдіяльності військ. Звичайно, що калькуляція здійснюваних військовою частиною робіт не повинна бути нижчою від їх собівартості та встановлених норм, але обмеження адміністративними методами права військової частини як

²¹ Наприклад, у лютому 1998 року МОУ був виданий наказ, яким дозволялось здійснювати преміювання військовослужбовців та працівників ЗСУ за збір, облік, зберігання, переробку, транспортування і здачу металобрухту у розмірі до 80% посадового окладу військовослужбовця або тарифної ставки працівника військової частини, задіяного у цьому процесі, залежно від рівня виконання відповідного плану збору та здачі брухту [231, п. 7]. Також, пунктами 18 та 19 Положення про надання послуг базами і складами пального Збройних Сил України з приймання, зберігання та відвантаження нафтопродуктів стороннім організаціям [232, с. 5-6] визначалось, що кошти, отримані військовою частиною за надані послуги, використовуються згідно з затвердженим кошторисом по спеціальному фонду, здебільшого, на придбання пально-мастильних матеріалів. При цьому з цих коштів дозволялося здійснювати виплату матеріального заохочення військовослужбовцям, працівникам та службовцям військової із розрахунку не менше 0,2% вартості нафтопродуктів, прийнятих військовою частиною на зберігання [232].

суб'єкта господарювання на отримання доходів спеціального фонду для їх подальшого використання, в тому числі і для матеріального стимулювання власного персоналу, обґрунтованим визнати не можна.

Уявляється, що не останнім чинником такої боротьби проти начебто необґрунтованого завищення цін на виконувані військовими частинами роботи, була діяльність лобістів інтересів підприємств – суб'єктів підприємництва, з якими укладені комерційні контракти на утилізацію ракет, боєприпасів, вибухових речовин, та реалізацію продуктів їх переробки.

Позитивним зрушенням до нормативного врегулювання зазначеної проблеми стали затверджені МОУ наприкінці 2013 року Методичні рекомендації щодо розподілу та використання коштів, отриманих військовими частинами від надання платних послуг [234]. Окремо були затверджені також Методичні рекомендації щодо розподілу та використання коштів, одержаних військовими музеями [235] та військовими представництвами [236] від надання платних послуг. Суть їх ідентична вищевказаним рекомендаціям, відмінність полягає лише у розмірах відсотків надходжень, що розподіляються на преміювання працівників та забезпечення діяльності цих установ.

Відповідно до цих рекомендацій частина коштів, які залишились після встановлених відрахувань, спрямовується на преміювання працівників військових частин, що надавали платні послуги. При цьому розмір коштів на таке преміювання встановлюється диференційовано у конкретних відсоткових значеннях до загального залишку коштів (від 10 до 20 відсотків). Такі відсоткові значення залежать від виду (сфери) діяльності військової частини та конкретизовані Переліком розподілу коштів на преміювання працівників військових частин²², що додається до зазначених Методичних рекомендацій.

Треба відзначити, що рекомендації доволі просто і зрозуміло встановлюють загальний порядок, розміри та умови преміювання, наділяючи

²² Цікаво, що повна назва цього додатку: «Перелік розподілу коштів на преміювання працівників закладів, організацій та військових частин за сферами господарської діяльності» (курсив мій – Е.Б.) в котрий раз свідчить про цілковиту плутанину серед посадових осіб Міноборони щодо розуміння правової природи тієї діяльності військових частин, що пов'язана з наповненням спеціального фонду Державного бюджету.

командирів військових частин належною компетенцією щодо конкретизації категорії працівників, що підлягають преміюванню, періодичності виплати премій, показників преміювання тощо, та правом збільшувати, зменшувати чи скасовувати преміювання. Такі умови мають визначатися у відповідному положенні, що затверджується командиром військової частини за погодженням з профспілковим комітетом частини.

Однак, зазначені заохочувальні заходи встановлені для особового складу військових частин, задіяного у виконанні робіт та наданні послуг, які прямо не належать до додаткової господарської діяльності військових частин, а по суті відносяться до послуг, надання яких пов'язане з виконанням основних функцій та завдань військової частини, та послуг, пов'язаних з платною реалізацією військового майна (підгрупи 1 та 4 першої групи надходжень до спеціального фонду). А як же бути з персоналом, задіяним у виконанні заходів, що відносяться власно до господарської діяльності (підгрупа 2 першої групи надходжень до спеціального фонду), включаючи і діяльність підсобних господарств, і виробничих майстерень військових частин тощо?

Вважаємо, що тут знову має місце недбалість та неуважність посадовців, що готують, візують та затверджують відповідні документи, не заглиблюючись у сутність тієї діяльності військових частин, установ та закладів, яка пов'язана із отриманням додаткових джерел фінансування оборонного бюджету держави. Невже особовий склад, задіяний, наприклад, у виконанні робіт з вирощування сільськогосподарської продукції, виробництва одягу, будівельних конструкцій, наданні послуг з технічного обслуговування та ремонту, перевезень тощо, тобто у власно господарській (додатковій) діяльності бюджетних установ Міноборони, не потребує чи не може потребувати матеріального заохочення?

Тому правила, викладені у формі рекомендацій щодо матеріального заохочення (преміювання) персоналу військових частин ЗСУ, який здійснює платні послуги, кошти від яких зараховуються до спеціального фонду оборонного бюджету, повною мірою мають поширюватися і на той персонал, що виконує роботи, надає послуги та здійснює інші заходи, що відносяться до

господарської діяльності військових частин у розумінні абзацу першого статті 1 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України».

Залишені поза увагою вказаних Методичних рекомендацій військовослужбовці, які тією чи іншою мірою залучаються до організації та здійснення заходів господарської діяльності військової частини (в т.ч. і командир частини), мають бути заохочені за правилами розділу 31 «Преміювання військовослужбовців» Інструкції про порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам від 11.06.2008 року (зі змінами та доповненнями) [237].

Однак уявляється необхідним при визначенні загальних підстав преміювання військовослужбовців деталізувати право командирів частин преміювати підлеглих військовослужбовців і за їх особисту участь в організації та/чи виконанні заходів, пов'язаних з отриманням додаткових надходжень до спеціального фонду військової частини.

З цією метою пропонується абзац перший пункту 31.1 Інструкції про порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам, затвердженої наказом МОУ від 11.06.2008 року № 260, після слів «за їх особистий внесок у загальні результати служби» доповнити фразою «в тому числі у результати господарської діяльності військової частини».

Запропоноване уточнення виглядає доречним, оскільки, наприклад, затверджені МОУ у лютому 2014 року Методичні рекомендації стосовно преміювання посадових осіб окремих центральних органів військового управління та військових частин ЗСУ, які виконують завдання з відчуження та реалізації надлишкового військового майна [238], поширюються як на працівників ЗСУ, так і на відповідних військовослужбовців. І це при тому, що їх діяльність, хоча і пов'язана з наповненням спеціального фонду оборонного бюджету, але відношення до створення додаткового продукту, як це має місце при виконанні заходів господарської діяльності, не має. Преміювання ж їх здійснюється в межах затвердженого в кошторисі МОУ фонду оплати праці

загального фонду державного бюджету (курсів мій – Е.Б.), в розмірі 0,15% суми коштів, зарахованих до державного бюджету від реалізації надлишкового військового майна, відчуження земельних ділянок за відповідний плановий період. А це є суми значною мірою більші тих, що можна отримати від підсобних господарств, інших видів господарської діяльності військової частини.

Висновки до третього розділу

1. Усі види господарської діяльності, дозволені до здійснення військовими частинами, є додатковими до їх основної діяльності – оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Отже, господарсько-дохідна діяльність Збройних Сил у будь-якому разі є додатковою до їх основної діяльності, **однак її господарсько-правовий характер різниться за інтенсивністю провадження, наявністю та специфікацією основних та оборотних фондів (засобів) військової частини, завантаженістю персоналу військової частини, залученого до надання господарських послуг** тощо.

Існуючу багатогранність та специфічність цього виду діяльності у Збройних Силах виявляє її класифікація за такими основними критеріями:

за критерієм інтенсивності (або систематичності) здійснення – на обмежено систематичну та несистематичну. **Обмежена систематичність** об'єднує ті види господарських послуг, що користуються попитом і військова частина надає їх регулярно. **Несистематичність** господарської діяльності означає наявність у військової частини дозволу на її провадження (за конкретними видами), але через різноманітні причини (висока конкуренція, низька якість, постійна зайнятість у забезпеченні бойової підготовки військ, проведення організаційно-штатних заходів тощо) надання послуг чи виконання господарських робіт здійснюється рідко (одноразово або безсистемно);

за критерієм питомої ваги у загальному обсязі послуг (робіт), що надаються (виконуються) військовою частиною згідно з її функціональним

призначенням – на **основну (профільюючу) господарську діяльність**, що провадиться військовою частиною згідно з її функціональною специфікацією (здебільшого, це **види діяльності, надходження від яких об'єднані підгрупою 1** першої групи власних надходжень оборонного відомства); **на другорядну** (тобто таку, частка якої є значно меншою від тієї частки основного виду діяльності, яку здійснює ця військова частина. Визначення цієї частки (питомої ваги) є, певною мірою, умовним, але, на нашу думку, вона **не повинна перевищувати 25-30% зайнятого в її провадженні персоналу частини, службового чи робочого часу, техніки чи іншого майна**, що знаходиться в оперативному управлінні військової частини, тощо); та **на допоміжну** господарську діяльність, здійснення якої пов'язано, передовсім, з **веденням підсобного господарства для забезпечення потреб самої військової частини, її особового складу та членів їх сімей**;

за критерієм активності в пошуку військовими частинами додаткових джерел фінансування – на **активну, стримано-активну** (або умовно-активну) та **пасивну** господарську діяльність. **Перша** пов'язана з активним підходом військової частини до отримання доходів від господарських послуг та робіт, що надаються (виконуються) власними силами особового складу з використанням (чи без використання) військового майна, при тому, що ця діяльність безпосередньо не поєднана з основними функціями у сфері оборони, покладеними на цю військову частину. **Другий різновид** господарської діяльності, на противагу першому, означає той спосіб отримання додаткових коштів, який сумірний з головними функціональними завданнями військової частини у сфері оборони (цільовою спрямованістю створення цієї військової частини в оборонному відомстві держави), і **органічно пов'язаний з ритмом її повсякденної життєдіяльності**. **Пасивна** господарська діяльність характеризується наданням військового майна (переважно рухомого) в оренду та зведена, по суті, до того, що військова частина виконує роль посередника між вищими органами військового управління та іншими суб'єктами господарювання – орендарями військового майна по оформленню належної

документації за чітко регламентованими процедурами, а надалі здійснює поточний нагляд за виконанням умов договору оренди цими суб'єктами господарювання;

за критерієм відношення до виробничого процесу, залучення до сфери матеріального виробництва – на виробничу (виконання робіт, надання послуг виробничого характеру, створення нових технологій тощо) та невиробничу господарську діяльність (діяльність у сфері торгівлі, охорони здоров'я, культури, надання інших послуг невиробничого характеру).

2. Надходження від господарської діяльності військових частин, що приносить дохід, входять до складу власних надходжень ЗСУ, призначених для наповнення спеціального фонду оборонного бюджету, є додатковими до коштів загального фонду Держбюджету країни і використовуються на конкретні цілі за відповідними кодами економічної класифікації видатків бюджетних коштів.

3. У складі всіх власних надходжень спеціального фонду військових частин ЗСУ (дві групи, сім підгруп) лише надходження за 1, 2 та 3 підгрупами першої групи є такими, що отримані від провадження тих видів господарської діяльності, здійснення яких дозволяється на підставі Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» та постанови КМУ від 25.07.2000 року № 1171 (зі змінами).

4. Права військових частин самостійно розпоряджатися частиною доходів, отриманих від їхньої господарської діяльності, чітко не визначені, що певною мірою нівелює саму ідею цієї діяльності, спрямованої на забезпечення повсякденної життєдіяльності військових частин ЗСУ. Порядок отримання дозволу на використання цих коштів військовою частиною залишається доволі ускладненим та загалом залежить від рішення достатнього органу, що не сприяє оперативному вирішенню нагальних проблем військової частини, пов'язаних з виконанням покладених на неї завдань та інших заходів повсякденної діяльності.

5. Поряд з особливостями обліку та використання коштів, отриманих від результатів власної господарської діяльності військової частини, існує

проблема розбіжностей та неточностей у розумінні природи походження доходів спеціального фонду ЗСУ, порядку їх обліку та використання, що потребує уваги, передовсім, фахівців фінансово-бухгалтерської сфери діяльності. При цьому слід додержуватись таких принципів у підході до нормативного розмежування доходів військових частин, отриманих від господарської та іншої діяльності, спрямованої на заповнення спеціального фонду оборонного бюджету: спорідненість, пропорційність, постійність, забезпеченість.

6. Можливість застосування матеріальних стимулів до особового складу військових частин, задіяного у виконанні заходів господарської діяльності ЗСУ, що приносить доход, регламентована відомчими актами Міноборони, однак правове регулювання цієї проблеми потребує удосконалення.

7. Окрім незначної кількості законодавчих актів і постанов Уряду країни, багато правових аспектів у сфері господарської діяльності Збройних Сил регламентовано на відомчому рівні. Загалом вони утворюють обширну правову базу для регулювання процесів, пов'язаних з організацією та здійсненням у військах господарської діяльності. Водночас у ній спостерігаються суттєві розбіжності та прогалини, що так само потребують усунення.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено розв'язання наукового завдання, що полягало у визначенні особливостей господарської діяльності військових частин ЗСУ, формулювання пропозицій щодо удосконалення законодавства в цій сфері. Результати дослідження містяться у таких висновках:

1. Державна організація військового господарювання збройних утворень на теренах нашої країни завжди виступала об'єктивною потребою їх існування і залежала від переважаючих у державі способів утримання війська на п'ятьох основних етапах: періоді княжої доби, періоді Запорізької Січі, періоді російсько-імперського царату, радянському періоді та сучасному періоді розбудови українських Збройних Сил. При цьому самостійне господарювання військ, спрямоване на отримання додаткових джерел матеріального забезпечення, було особливо поширеним у скрутні, в економічному сенсі, роки для державної влади, зокрема у воєнні періоди. Розвиток способів та видів військово-господарської діяльності зумовлював і зміну способів правового регулювання цих питань – від звичаю до державно-адміністративного й правового втручання, переважно на відомчому рівні.

2. Господарська діяльність військових частин сучасних ЗСУ як предмет правового регулювання має два рівня: 1) організація та ведення військового господарства, спрямованого на ощадливе і доцільне використання матеріальних засобів і коштів, що постачаються централізовано, 2) діяльність з отримання додаткових джерел фінансування повсякденних потреб військ для виконання покладених на них обов'язків з бойової та мобілізаційної готовності. Ці рівні, хоч і пов'язані між собою, мають різну правову природу, належать до суміжних, але різних інститутів права. Якщо ведення військового господарства складається з господарських відносин, які формуються переважно у вертикальній площині, мають обов'язковий та повсякденний характер («господарсько-забезпечувальна діяльність»), то господарська діяльність військових частин, пов'язана з отриманням додаткового фінансування,

здійснюється на добровільних засадах, в якій превалюють горизонтальні господарські правовідносини («господарсько-дохідна діяльність»). При цьому господарсько-дохідна діяльність військових частин ЗСУ має некомерційну природу, вона не може бути віднесена до підприємницької діяльності, хоча й має деякі спільні риси з останньою.

3. Військовим частинам, яким дозволена господарсько-дохідна діяльність, притаманні усі характерні ознаки суб'єктів господарювання. Однак існуючий порядок легалізації військових частин при їх створенні, реорганізації та ліквідації потребує удосконалення, найперше, шляхом законодавчого врегулювання, з обов'язковим урахуванням принципу необхідної достатності відомостей при здійсненні державної реєстрації, зокрема шляхом внесення відповідних змін до ст.3 Закону України «Про Збройні Сили України» або прийняття окремого закону про особливості реєстрації військових частин як юридичних осіб.

4. Специфічність функціонального призначення військових підрозділів потребує визнання таких їх особливих організаційно-правових форм, як: військова частина, військовий заклад, військова установа, орган військового управління. Як особливий суб'єкт господарювання, військова частина виступає у господарському обороті під своїм дійсним або умовним найменуванням, використання якого залежить від сукупності таких факторів: її належності до бойових чи забезпечувальних підрозділів ЗСУ, необхідності забезпечення встановленого режиму секретності, потреби в інформуванні населення щодо сфери та специфікації своєї діяльності.

5. Господарська правосуб'єктність військових частин характеризується їх спеціальною господарською правоздатністю, зміст якої полягає в нормативно визначеній здатності військових частин мати такі права і нести обов'язки, котрі забезпечують можливість їх участі у господарському обороті для залучення додаткових механізмів матеріального забезпечення публічно-правової діяльності ЗСУ (динамічна сторона господарської правосуб'єктності). При цьому господарська компетенція військових частин значно виходить за межі

виключно споживчих правочинів, що здійснюються за участю військових частин (відносно статична сторона), і реалізується через їх власну виробничу та іншу діяльність, спрямовану на досягнення господарсько-економічного ефекту у вигляді наповнення Державного бюджету країни коштами, які використовуються на забезпечення обороноздатності держави. Особливістю господарської відповідальності військових частин є обмеженість примусового стягнення за зобов'язаннями військових частин коштів їх кількістю та цільовим призначенням.

6. Законодавчі положення щодо закріплення майна за військовими частинами на правовому титулі оперативного управління мають тлумачитися як такі, що поширюються на усе державне майно, надане ЗСУ, в т.ч. земельні та водні ділянки, на кошти, отримані військовими частинами від їх власної господарської діяльності, та матеріальні цінності, придбані за ці кошти. Особливості правового режиму майна ЗСУ покликані врегулювати участь військових частин у майновому обороті, гарантувати стійкість матеріального забезпечення повсякденної життєдіяльності військ, збереження усіх видів майна, яким наділені Збройні Сили, і виявляються: в окреслених законом повноваженнях щодо володіння, користування та розпорядження цим майном; у спеціальних порядках здійснення його обліку, зберігання, використання, інвентаризації, списання, а також передачі в оренду, відчуження та утилізації; у «балансовому» вигляді закріплення майна незалежно від його призначення та джерел надходження; у встановленні субсидіарної відповідальності МОУ за господарськими та похідними від них зобов'язаннями військових частин ЗСУ. Визначення майна, закріпленого за військовими частинами, потребує уточнення у Законі України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» з його чітким поділом на військове майно та майно ЗСУ за критерієм його здатності бути залученим до господарського обороту (оборотоздатності).

7. Господарська діяльність ЗСУ відповідно до встановлених правових засобів регулювання належить до відомчо-постійного різновиду обмежувального спеціального режиму господарювання та конструктивно

складається з семи елементів, що характеризують специфічний зміст такої діяльності: 1) некомерційний характер цієї діяльності; 2) її здійснення з метою одержання додаткових джерел фінансування для підтримання на належному рівні бойової та мобілізаційної готовності військ; 3) конкретизованість форм та видів цієї діяльності; 4) встановлення спеціального порядку та особливостей передачі військовими частинами в оренду закріпленого за ними державного майна; 5) обов'язковість проходження спеціальної процедури реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності та можливість обмеження або припинення такої діяльності військових частин за рішенням МОУ; 6) особливий порядок обліку та використання коштів, отриманих внаслідок господарської діяльності військових частин ЗСУ; 7) обов'язок МОУ нести субсидіарну відповідальність за господарськими зобов'язаннями військової частини у разі недостатності в останньої коштів на відповідних статтях кошторису.

8. Необхідно нормативно встановити вимоги для розмежування військових частин ЗСУ за їх функціональними завданнями щодо оборони держави та можливістю негативного впливу здійснення ними господарсько-дохідної діяльності на стан їх бойової та мобілізаційної готовності, а також наявною матеріально-технічною базою на три категорії: 1) мають право займатися такою діяльністю (з чітко визначеними обмеженнями) для самостійного забезпечення життєдіяльності з місцевих ресурсів, 2) можуть і повинні займатися такою діяльністю для наповнення додатковими коштами оборонного бюджету держави, 3) зайняття такою діяльністю взагалі заборонено.

9. Право військових частин самостійно розпоряджатися частиною доходів, отриманих від власної господарської діяльності, суттєво обмежено, що не сприяє оперативному розв'язанню нагальних проблем військової частини, пов'язаних з виконанням покладених на неї завдань й інших заходів повсякденної діяльності, та потребує удосконалення шляхом запровадження

матеріально стимулюючих нормативів, гармонійно поєднаних з адміністративними методами правового регулювання.

10. З метою єдиного підходу до нормативного розмежування надходжень військових частин, отриманих від господарської та іншої діяльності, спрямованої на заповнення спеціального фонду оборонного бюджету, запропоновано використання чотирьох основних принципів класифікації таких надходжень: спорідненості, пропорційності, постійності, забезпеченості.

11. Усі види господарсько-дохідної діяльності Збройних Сил є додатковими до їх основного призначення – оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності. Однак, господарсько-правовий характер цих видів діяльності, який є багатограним та специфічним, дозволяє здійснити їх розрізнення (класифікацію) за чотирма основними критеріями: 1) інтенсивності (або систематичності) здійснення; 2) питомої ваги у загальному обсязі послуг (робіт), що надаються (виконуються) військовою частиною згідно з її функціональним призначенням; 3) активності в пошуку додаткових джерел фінансування; 4) відношення до виробничого процесу. Зазначене сприятиме удосконаленню переліку видів господарської діяльності, дозволеної військовим частинам, та вимог до її легалізації.

За результатами дослідження розроблені пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Господарського кодексу України, Земельного кодексу України, законів України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України», «Про правовий режим майна у Збройних Силах України», «Про використання земель оборони», «Про Збройні Сили України», «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» та деяких підзаконних актів (всього більше 30 пропозицій).

Обґрунтовані наукові висновки та практичні рекомендації можуть бути використані в процесі подальшого вдосконалення господарського та військового законодавства, у правозастосовній практиці, науковій та викладацькій діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Крип'якевич І. П. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів [та ін.]; упорядник Б. Якимович. – 4-те вид., змін. і доп. – Львів : Світ, 1992. – 702 с.
2. Козюк В. В. Історія економіки та економічної думки від ранніх цивілізацій до початку ХХ ст. : навч. посібник [Електронний ресурс] / В.В. Козюк, Л.П. Родіонова. – Знання, 2011. – [Цит. 2013, 20 серпня]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1079012841162/politekonomiya/gospodarstvo_zaporizkoyi_sic hi. – Назва з титул. екрану.
3. Кашенко А. Ф. Оповідання про славне військо запорозьке низове. [Електронний ресурс]: web-версія книги / А. Кашенко. – Київ : Веселка, 1992. – [Цит. 2013, 18 серпня]. – Режим доступу: <http://kaschenko.uaweb.org/opovidannia/r01a.html>. – Назва з титул. екрану.
4. Історичне краєзнавство. [Електронний ресурс] // Бібліотека Українських підручників. – 2008. – [Цит. 2013, 18 серпня]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/10611207/kulturologiya/gospodarstvo_zaporozkoyi_sichi. – Назва з титул. екрану.
5. Гаврилов С. В. Развитие материального снабжения русской армии в XIX веке [Електронний ресурс]: автореф. дис... д-ра историч. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история» / С.В. Гаврилов. – СПб, 2010. – [Цит. 2013, 22 серпня]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/razvitie-materialnogo-snabzheniya-russkoi-armii-v-xix-veke>. – Назва з титул. екрану.
6. Вещиков П. И. Продовольственный вопрос в Отечественную войну 1812 года / П.И. Вещиков // Армейский сборник. – 2008. – № 6. – С. 51–52.
7. Аранович А. В. Интендантство Русской армии во второй половине XIX – начале XX века / А.В. Аранович // Военно-исторический журнал. – 2006. – № 10. – С. 15–17.
8. Вещиков П. И. Содержание офицеров нищенское... / П.И. Вещиков // Военно-исторический журнал. – 2002. – №4. – С. 35–37.

9. Братющенко Ю. В. Кооперация в армии? Почему бы и нет! / Ю.В. Братющенко // Тыл Вооруженных Сил. – 1991. – № 1. – С. 34–35.
10. Венедиктов А. В. Правовая природа государственных предприятий [Электронный ресурс] / А.В. Венедиктов // Избранные труды по гражданскому праву : в 2-х т. Т. 1. – М. : «Статут», 2004. – [Цит. 2013, 29 серпня]. – Режим доступа: http://library.brstu.ru/static/bd/klassika_ros_civilizac/Elib/1635.html. – Назва з титул. екрану.
11. Братющенко Ю. В. Кооперирование не ограничивается комсоставом, но распространяется на красноармейскую массу... / Ю.В. Братющенко// Военно-исторический журнал. – 2002. – № 4. – С. 38–40.
12. Состояние военно-хозяйственного обеспечения войск к маю 1940 г. (из справки-доклада начальника снабжения Красной армии о состоянии военно-хозяйственного обеспечения войск № 2/205639 от 15 мая 1940 г.). [Электронный ресурс] // Обозник. Информационно-тематический портал. – 2011. – [Цит. 2013, 20 серпня]. – Режим доступа: <http://www.oboznik.ru/?p=9023>. – Назва з екрану.
13. Вещиков П. И. Продовольственный вопрос в годы Великой отечественной войны / П.И.Вещиков // Армейский сборник. – 2008. – № 10. – С. 38–40.
14. Положение о финансовом хозяйстве воинской части Советской Армии и Военно-Морского Флота: приложение №1 к приказу Министра обороны СССР от 30.03.1973 р. №80 // Центральная типография МО СССР. – 1973. – 463 с.
15. Гурак С. Бюджетний пайок армії / С. Гурак // Атлантична панорама. – 2011. – № 5. – С. 17–20.
16. Вагапов В. До питання фінансування Збройних Сил України / В. Вагапов // Наука і оборона. – 2012. – № 2. – С. 61–65.
17. Кивлюк В. С. До питання матеріально-технічного та медичного забезпечення Збройних Сил України / В.С. Кивлюк // Наука і оборона. – 2007. – № 2. – С. 33–37.
18. Концепція економічної та господарської діяльності Збройних Сил України в сучасних умовах: схвалена Указом Президента України № 353/97 від 19.04.1997 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 4. – Ст. 157.

19. Мунтіян В. І. Механізм забезпечення економічної безпеки України / В.І. Мунтіян // Наука і оборона. – 2000. – № 1. – С. 12–15.
20. Марко І. Ю. Про сучасну структуру військових фінансів / І.Ю. Марко // Наука і оборона. – 2000. – № 3. – С. 20–22.
21. Мунтіян В. І. Проблемні питання оборонного планування / В.І. Мунтіян // Військо України. – 2002. – № 9–10. – С. 5–8.
22. Про Державний бюджет України на 2006 рік: Закон України № 3235-IV від 20.12.2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – №№ 9–11. – Ст. 96.
23. Про Державний бюджет України на 2007 рік: Закон України № 489-V від 19.12.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – №№ 7–8. – Ст. 66.
24. Про Державний бюджет України на 2008 рік: Закон України № 107-VI від 28.12.2007 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – №№ 5–8. – Ст. 78.
25. Про Державний бюджет України на 2009 рік: Закон України № 835-VI від 26.12.2008 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – №№ 20–22. – Ст. 269.
26. Про Державний бюджет України на 2010 рік: Закон України № 2154-VI від 27.04.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – №№ 22–25. – Ст. 263.
27. Про Державний бюджет України на 2011 рік: Закон України № 2857-VI від 23.12.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № №7–8. – Ст. 52.
28. Про Державний бюджет України на 2012 рік: Закон України № 4282-VI від 22.12.2011р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012.– №№ 34–35. – Ст. 414.
29. Про Державний бюджет України на 2013 рік: Закон України № 5515-VI від 06.12.2012 р. // Відомості Верховної Ради України.– 2013. – №№ 5–6. – Ст. 60.
30. Про Державний бюджет України на 2014 рік: Закон України № 719-VII від 16.01.2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 9. – Ст. 93.
31. Про Державний бюджет України на 2015 рік. [Електронний ресурс]: проект Закону України. – [Цит. 2014, 23 грудня]. – Режим доступу: http://www.taxadvisers.org.ua/anonc_151_12_2014.html

32. Військовий бюджет-2009: назустріч деградації. [Електронний ресурс]: за матеріалами електронного видання «Українська правда» від 27.02.2009 р. – [Цит. 2015, 14 січня]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ua/analitika/viiskovii-byudzheth-2009-nazustrich-degradatsiyi.html>. – Назва з екрану.
33. Міноборони попередило про швидке руйнування армії (повідомлення прес-служби Міноборони). [Електронний ресурс]: за матеріалами електронного видання «Кореспондент» від 19.02.2009 р. – [Цит. 2015, 14 січня]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/748098-minoboroni-poperedilo-pro-shvidke-rujnuvannya-armiyi>. – Назва з екрану.
34. Черняк А. Бюджет 2012: курс на розвиток / А.Черняк // Військо України. – 2011. – № 9. – С. 18–20.
35. Про Державний бюджет України на 2015 рік: Закон України № 80-VIII від 28.12.2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 5. – Ст. 37.
36. Про господарську діяльність у Збройних Силах України: Закон України від 21.09.1999 р. № 1076-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 48. – Ст. 408.
37. Про правовий режим майна у Збройних Силах України: Закон України від 21.09.1999 р. № 1075-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 48. – Ст. 407.
38. Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України: затв. наказом Міністра оборони України від 16.07.1997 р. № 300 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 52. – Ст. 202.
39. Воєнна економіка [Електронний ресурс]: підручник /за ред. В.І. Мірненка, І.М. Ткача, В.Л.Рихтюка; Нац. ун-т оборони України.– К., 2011. – [Цит. 2015, 6 січня].– Режим доступу: <http://lektsiopedia.org/ukr/lek-15921.html>. – Назва з екрану.
40. Кондик П. М. Правове регулювання економічної та господарської діяльності Збройних Сил України / П.М. Кондик // Право України. – 2003. – №4. – С. 37–41.

41. Господарське право : підручник / О.П. Подцерковний, О.О. Квасніцька, А.В. Смітюх [та ін.]; за ред. О.П. Подцерковного. – Х. : Одіссей, 2010. – 640 с.
42. Поніматченко Ю. А. Правове регулювання діяльності Збройних Сил України : підручник / Ю.А. Поніматченко. – Вінниця : Нова Книга, 2002. – 256 с.
43. Богуцький П. П. Військове право України: джерела, структура та розвиток : монографія / П.П. Богуцький. – О. : Фенікс, 2008. – 188 с.
44. Бабенко Р. Проблематика розмежувань понять «підприємництво» та «господарська діяльність» / Р. Бабенко // Право військової сфери. – 2008. – № 8. – С. 25–26.
45. Перелік видів господарської діяльності, здійснення якої дозволяється військовим частинам Збройних Сил: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 25.07.2000 р. № 1171 (в ред. постанови від 15.04.2009 р. № 309) // Офіційний вісник України. – 2009. – № 29. – Ст. 973.
46. Іванов С. О. Правова природа господарської діяльності військових частин Збройних Сил України / С.О. Іванов // Молодь у юридичній науці : зб. тез доп. Міжнар. наук. конф. мол. вчених «Четверті осінні юридичні читання» (21–22.10.2005). Частина 2. – Хмельницький ун-т управління та права : Вид-во ХУУП, 2005. – С. 112–116.
47. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 № 2456-VI, у редакції від 20 вересня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – №№ 50–51. – Ст. 572.
48. Лист Державної податкової інспекції у Приморському районі м. Одеси №21183/10/15-1 від 25.04.2008 р. // Поточні документи військової частини А1785 (м. Одеса). – 1 с.
49. Лесовой В. В. Правовой режим имущества военных организаций. [Електронний ресурс]: автореф. дис... канд. юридич. наук : спец. 20.02.03 «Военное право, военные проблемы международного права» / В.В. Лесовой; Военный ун-т. – М., 1998 // Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat. – [Цит. 2014, 25 січня]. – Режим доступу:

<http://www.dissercat.com/content/pravovoi-rezhim-imushchestva-voennykh-organizatsii#ixzz2KUhlEsGA>. – Назва з титул. екрану.

50. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України. [Електронний ресурс]: 2-ге вид., перероб. і доп. / За заг. ред. Г.Л.Знаменського, В.С. Щербини., Київ, Юрінком Інтер, 2008. – [Цит. 2013, 25 березня]. – Режим доступу: <http://crimealawyers.com/naukovo-practichnii-komentar-gospodarskogo-kodeksu-ukra-ni>. – Назва з титул. екрану.

51. Законодавство про неприбуткові організації та благодійництво. [Електронний ресурс]: Українські культурні дослідження (експериментальна веб-сторінка науковців УЦКД). – [Цит. 2015, 25 січня]. – Режим доступу: http://culturalstudies.in.ua/2007_analiz_2_3_7.php. – Назва з екрану.

52. Бойко В. О. Оборонно-промисловий комплекс України: стан, проблеми та тенденції розвитку / В.О. Бойко // Наука і оборона. – 2007. – № 2. – С. 26–32.

53. Кириленко І.В. Основи оборонної економіки. [Електронний ресурс]: Курс лекцій для курсантів спеціальності «Фінанси» / І.В. Кириленко; ВІКНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 135 с. – [Цит. 2014, 23 грудня]. – Режим доступу: http://www.mil.univ.kiev.ua/files/63_1136594066.pdf. – Назва з титул. екрану.

54. Кісель В. Й. Військові частини як суб'єкти цивільного права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В.Й. Кісель; НДІ приват. права і підприємництва Акад. прав. наук України. – К., 2007. – 19 с.

55. Кісель В. Й. Статус військових частин Збройних Сил України як суб'єктів цивільних правовідносин / В.Й. Кісель // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3(15). – С. 107–110.

56. Іванов С. О. Організаційно-правова форма військової частини як юридичної особи / С.О. Іванов // Часопис Хмельницького університету управління та права «Університетські наукові записки». – 2009. – № 3. – С. 74–80.

57. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV у редакції від 30 вересня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№40-44. – Ст. 356.
58. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. 436-IV у редакції від 20 вересня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, №19-20, №21-22. – Ст. 144.
59. Про Збройні Сили України: Закон України №1934-XII від 06.12.1991 р. (в ред. Закону № 2019-III від 05.10.2000 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 48. – Ст. 410.
60. Гейвандов Я. А. Организации, обеспечивающие вооруженную защиту Российской Федерации (некоторые аспекты соотношения публично-правового содержания и организационно-правовой формы) / Я.А. Гейвандов // Государство и право. – 1999. – № 2. – С. 5–13.
61. Кісель В. Й. Власне найменування військової частини Збройних Сил України як індивідуалізуючи ознака суб'єкта цивільних правовідносин / В.Й. Кісель // Молодь у юридичній науці : Зб. тез доп. між нар. наук. конф.мол. вчених «Четверті осінні юридичні читання» (21–22.10.2005). Ч. 2. – Хмельницький ун-т управління та права : Вид-во ХУУП, 2005. – С. 116–120.
62. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / О.А. Беяневич, О.М. Вінник, В.С. Щербина [та ін.]; за заг. ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини. – 3-тє вид., переробл. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 776 с.
63. Господарський кодекс України: Науково-практичний коментар / О.І. Харитонова, Є.О. Харитонов, В.М. Коссак [та ін.]; за ред. О.І. Харитонової. – Вид. 2-ге, доп. та перероб. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 784с.
64. Конституція України, прийнята на П'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР, у редакції від 21 лютого 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

65. Про затвердження Порядку реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності у Збройних Силах: постанова Кабінету Міністрів України від 03.05.2000 р. № 749 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 18. – Ст. 752.
66. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України від 15.05.2003 р. №755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31-32. – Ст. 263.
67. Бойченко Е. Г. До проблеми правового регулювання створення та ліквідації військових частин Збройних Сил України, легалізації їх господарської діяльності / Е.Г. Бойченко // Юридична наука. – 2013. – № 11. – С. 112–120.
68. Положення про Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України: постанова Кабінету Міністрів України від 22.01.1996 р. № 118 // Урядовий кур'єр. – 1996. – №№35-36. – С. 12.
69. Про включення військової частини А1785 до ЄДРПОУ: довідка № 281/12 від 31.08.2012 р. / Головне упр. оборон. та моб. планування Генерального штабу Збройних Сил України. – К. // Військова частина А1785 (м. Одеса): вх. № 2475 від 19.09.2012 р. – 1 с.
70. Про включення штабу Південного оперативного командування до ЄДРПОУ: довідка № 723/06 від 23.05.2006р. / Головне упр. оборон. та моб. планування Генерального штабу Збройних Сил України // Поточні документи канцелярії штабу Південного оперативного командування (м. Одеса). – 1 с.
71. Про реєстрацію військової частини А1785 як суб'єкта господарської діяльності: свідоцтво №615 від 08.07.2009 р. / Департамент екон. та госп. діяльності Міністерства оборони України // Поточні документи військової частини А1785 (м. Одеса). – 1 с.
72. Державний класифікатор «Класифікація організаційно-правових форм господарювання» [Електронний ресурс]: наказ Державного комітету статистики України від 25.06.2004р. №401. – [Цит. 2015, 17 січня]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ST000948.html

73. Бойченко Е. Г. Термінологія нормативного регулювання господарської діяльності Збройних Сил України потребує гармонізації / Е.Г. Бойченко // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. Вип. 68 / під ред. С.В. Ківалова – О. : Юрид. літ., 2012. – С. 391–399.
74. Бараненков В. В. Юридическая личность военных организаций или Имеет ли право командир воинской части заключать договоры? / В.В. Бараненков / Право в Вооруженных Силах – военно-правовое обозрение. – 2006. – № 2. – С. 40–42.
75. Бараненков В. В. Об учредительных документах военных учреждений / В.В. Бараненков // Право в Вооруженных Силах – военно-правовое обозрение. – 2006. – № 9. – С. 64–68.
76. Зыкова И.В. Перспективы развития правового регулирования государственной регистрации юридических лиц – военных организаций / И.В. Зыкова // Право в Вооруженных Силах – военно-правовое обозрение. – 2005. – № 7. – С. 59–64.
77. Степанова Е. В. Проблемы государственной регистрации войсковых частей и некоторых бюджетных организаций в качестве юридических лиц / Е.В. Степанова // Проблемы создания и функционирования системы юридических лиц федерального органа исполнительной власти : Матер. межведомств. науч.-практ. конф. – М.: Моск. Военный ин-т ФПС России, 2003. – С. 52–54.
78. Кісель В. Й. Військові частини Збройних Сил України як квазісуб'єкти цивільного права / В.Й. Кісель // Право України. – 2006. – № 2. – С. 125–127.
79. Кісель В. Й. Правова природа правосуб'єктності бюджетних установ як суб'єктів цивільних правовідносин / В.Й. Кісель // Право України. – 2007. – № 3. – С. 132–135.
80. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): Учебник / О.Ф. Скакун. – Харьков : Эспада, 2007. – 840 с.
81. Грудницька С. М. Господарська правосуб'єктність державних підприємств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец.

- 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / С.М. Грудницька; НАН України. Ін-т екон.-прав. дослідж. – Донецьк, 2012. – 38 с.
82. Положення про Міністерство оборони України: затв. Указом Президента України від 06.04.2011 р. № 406/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 10. – Ст. 559.
83. Кісель В. Й. Деякі аспекти деліктоздатності військових частин Збройних Сил України / В.Й. Кісель // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 5. – С. 147–154.
84. Порядок погашення кредиторської заборгованості військових формувань та правоохоронних органів за отримане військове майно (товари, продукцію), виконані роботи та надані послуги: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 р. № 600 // Офіційний вісник України. – 2003. – №№ 18–19. – Ст. 819.
85. Про порядок погашення зобов'язань платників податків: Закон України від 21.12.2000 р. № 2181-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 10. – Ст.44.
86. Щербина В. С. Господарське право : підручник / В.С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 480 с.
87. Мамутов В. К. О регулировании предпринимательской деятельности (рецензія на рукопис Саніахметової Н. А. «Регулирование предпринимательской деятельности в Украине: организационно-правовые аспекты». – Одесса, 1998.) / В.К. Мамутов // Экономика и право : сб. науч. тр. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – С. 128–130.
88. Виноградов А. Ю. Гражданская правосубъектность воинской части : дисс. ... канд. юрид. наук : 20.02.03 / Виноградов Антон Юрьевич. – М., 2000. – 223 с.
89. Основи фінансового забезпечення військової частини. Частина перша : навч. пос. / [І.Ю. Марко, Д.М. Котій, Ю.Б. Медведєв, І.М. Семеніхін, В.М. Анохін]. – К. : ВІКНУ, 2006. – 380 с.

90. Щербина В.С. Поняття та зміст правового режиму майна суб'єктів господарювання / В.С. Щербина // Юридична Україна. – 2007. – № 1. – С. 70–78.
91. Щербина В.С. Правовий режим майна у Збройних Силах України / В.С. Щербина // Приватне право і підприємництво : зб. наук. пр.; Н.-д. ін-т приват. права і підприємництва Нац. акад. правових наук України. – 2012. – № 11. – С. 148–153.
92. Порядок утилізації військового майна Збройних Сил: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 15.05.2003 р. № 705 // Офіційний вісник України. – 2003. – №21. – Ст. 2386. /– 2010. – № 66. – Ст.934.
93. Белов В.К. Военное право [Електронний ресурс]: учеб. пособ. / В.К. Белов; Нанобуква. – [Цит. 2014, 25 червня]. – Режим доступу: http://nanobukva.ru/b/altern/belov_v_k_-_voennoe_pravo_17.html. – Назва з екрану.
94. Керівництво по списанню з обліку матеріальних та грошових засобів у Збройних Силах України: затв. наказом Міністра оборони України від 21.06.1994 р. №165 (з наст. змінами та доп.). – Вид-во Міністерства оборони України, 1994. – 213 с. / Військова частина А0289 (м. Феодосія): вх. б/н від 27.09.2001р.
95. Кісель В. Й. Поняття та правовий режим військового майна: цивільно-правовий аспект / В.Й. Кісель // Юридична Україна. – 2006. – № 2. – С.59–63.
96. Кондик П. М. Правові аспекти визначення статусу військового майна / П.М. Кондик // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 3. – С. 161–165.
97. Сморгочова Л.Н. Правовой режим имущества, полученного организациями Пограничной службы Российской Федерации за счет внебюджетных источников : дисс. ... канд. юрид. наук : 20.02.03 / Сморгочова Лариса Николаевна. – М., 2002. – 193 с.
98. Военное право : учебник / В.К. Белов, А.Ф. Воронов, Е.Н. Голенко [и др.]. Серия «Право в Вооруженных Силах – консультант»; под. ред. д.ю.н., проф.

В.Г. Срекозова, д.ю.н. А.В. Кудашкина. – М. : «За права военнослужащих», 2004. – Вып. 45. – 640 с.

99. Положення про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних Силах: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 04.08.2000 р. № 1225 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 32. – Ст. 1366.

100. Положення про інвентаризацію військового майна у Збройних Силах: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 03.05.2000 р. № 748 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 18. – Ст. 751.

101. Порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2000 р. № 1919 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 1. – Ст. 26.

102. Порядок вилучення і передачі військового майна Збройних Сил: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 29.08.2002 р. № 1282 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 36. – Ст. 1690.

103. Порядок реалізації металобрухту, утвореного у військових формуваннях: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 13.12.1999 р. № 2287 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 50. – Ст. 99.

104. Порядок утилізації ракет, боєприпасів і вибухових речовин: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 07.06.2006 р. № 812 (в ред. ПКМУ від 16.06.2010 р. № 469) // Офіційний вісник України. – 2010. – № 46. – Ст. 1500.

105. Порядок надання дозволу військовим частинам Збройних Сил на передачу закріпленого за ними рухомого та нерухомого майна в оренду: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 11.05.2000 р. № 778 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 20. – Ст. 821.

106. Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі: затв. постановою Верховної Ради України від 23.06.1995 р. № 243/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 25. – Ст. 193.

107. Папуша І. О. Специфіка визначення предмета у посяганнях на військове майно / І.О. Папуша // Вісник національної академії прокуратури України. – 2013. – № 2. – С. 89–92.
108. Подцерковний О. П. Грошові зобов'язання учасників господарських відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / О.П. Подцерковний; НАН України. Ін-т екон.-прав. дослідж. – Донецьк, 2007. – 40 с.
109. Про використання земель оборони: Закон України від 27.11.2003 р. № 1345-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 14. – Ст. 209.
110. Про затвердження Порядку отримання фізичними і юридичними особами дозволів на вирощування сільськогосподарських культур, випасання худоби та заготівлю сіна на землях, наданих військовим частинам у постійне користування [Електронний ресурс]: проект постанови Кабінету Міністрів України від 22.07.2010 р. – [Цит. 2014, 20 грудня]. – Режим доступу: <http://land.gov.ua/ru/zakonotvorcha-diialnist/78.html?view=normativeact>
111. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III, у редакції від 1 липня 2015 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 46. – Ст. 2038.
112. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII (в ред.. Закону № 2020-III від 05.10.2000 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 49. – Ст. 420.
113. Синиця І. Землі Збройних Сил України – це військове майно? / І. Синиця // Право військової сфери. – 2005. – № 3–4. – С. 27–30.
114. Земельний кодекс України: Закон України від 18.12.1990 р. № 561-XII (втр. чинність) // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 10. – Ст. 98.
115. Пащенко О. М. Особливості правового режиму земель оборони / О.М. Пащенко // Земельне право України: теорія і практика. – 2007. – № 1. – С. 32–36.
116. Романюк М. З. Правовий режим земель оборони України : дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право;

природоресурсне право» / Романюк Михайло Зіновійович. – Ів.-Франківськ, 2012. – 249 арк.

117. Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та інших законодавчих актів України: Закон України від 11.02.2010 р. №1878-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 18. – Ст. 141.

118. Положення про порядок надання в користування земель (земельних ділянок) для потреб Збройних Сил України та основні правила користування наданими землями: затв. наказом Міністра оборони України від 22.12.1997 р. № 483 [Електронний ресурс]. – [Цит. 2015, 5 лютого].– Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_bt/pg_gsgcwy.htm

119. Доповідь директора Департаменту внутрішнього аудиту та фінансового контролю Міністерства оборони України від 25.01.2014 р. № 234/329 // Міністерство оборони України: вх. №1341/3 від 05.02.2014. – 2 с.

120. Подцерковний О. П. Правовой хозяйственный порядок как ориентир регуляторной политики государства / О.П. Подцерковний // Юридичний вісник. – 2009. – № 1. – С. 45–50.

121. Про внесення зміни до наказу Міністра оборони України від 22.12.97 № 483: наказ Міністра оборони України від 03.10.2006 р. № 570 // Військова частина А2171 (м. Одеса): вх. №2471 від 30.11.2006 р. – 2 с.

122. Війтев Ю. М. Відчуження земель оборони / Ю.М. Війтев // Право військової сфери. – 2008. – № 9. – С. 3–4.

123. Війтев Ю. М. Закон один для всіх / Ю.М. Війтев // Право військової сфери. – 2008. – № 5. – С. 3–4.

124. Інструкція про порядок дій та вжиття заходів щодо недопущення самовільного захоплення, незаконного вилучення земель оборони або нерухомого військового майна: затв. наказом Міністра оборони України від 14.07.2008 р. № 348 // Секретаріат Південного оперативного командування (м. Одеса): вх. №1269 від 26.07.2008 р. – 6 с.

125. Війтєв Ю. М. Правопорушення та злочини у економічно-фінансовій сфері у Збройних Силах України / Ю.М. Війтєв // Право військової сфери. – 2008. – № 2. – С. 12–15.
126. Подцерковный О.П. Есть ли альтернатива праву полного хозяйственного ведения и праву оперативного управления? / О.П. Подцерковный// Економіка та право. – 2002. – № 2. – С. 86–93.
127. Предпринимательское (хозяйственное) право : учебник / [Вознесенская Н.Н. и др.]; под ред. В.В. Лаптева, С.С. Занковского; Рос. акад. наук, Ин-т государства и права, Академ. правовой ун-т. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 560 с.
128. Сморгачева Л. Н. Вопросы осуществления хозяйственной деятельности военных организаций в отношении федерального имущества / Л.Н. Сморгачева //Право в Вооруженных Силах – военно-правовое обозрение. – 2012. – № 2. – С. 70–74.
129. Бараненков В. В. Военная организация как юридическое лицо в системе федеральной пограничной службы Российской Федерации [Электронный ресурс]: автореф. дис. на сток. науч. степ. канд. юрид. наук : спец. 20.02.03 «Военное право, военные проблемы международного права» / В.В. Бараненков. – М., 1999. – 179 с. // Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat. – [Цит. 2014, 25 січня].– Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/voennaya-organizatsiya-kak-yuridicheskoe-litso-v-sisteme-federalnoi-pogranichnoi-sluzhby-ros>. – Назва з титул. екрану.
130. Иванов С. О. Правовой режим майна, закріпленого за військовими частинами / С.О. Иванов // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 1–2(9–10). – С. 117–123.
131. Хозяйственное право : учебник / В.К. Мамутов, Г.Л. Знаменский, К.С. Хахулина [та ін.]; под ред. ак. Мамутова В. К. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 912 с.

132. Про гарантії держави щодо виконання судових рішень: Закон України від 05.06.2012 р. № 4901-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 17. – Ст. 158.
133. Іванов С. О. До питання про цивільно-правовий статус Міністерства оборони України / С.О. Іванов // Часопис Хмельницького університету управління та права «Університетські наукові записки». – 2007. – № 4. – С. 160–166.
134. Гражданское право. В 3-х томах. 4-е изд., перераб. и доп. / Под ред. Сергеева А. П., Толстого Ю. К. – М. : Проспект, 2005. – Т. 1. – 765 с.
135. Про виконавче провадження: Закон України від 21.04.1999 р. № 606-XIV (в редакції Закону № 2677-VI від 04.11.2010 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 19–20. – Ст. 142.
136. Тимчасове керівництво з обліку військового майна у Збройних Силах України: затв. наказом Міністра оборони України №690 від 24.12.2010 р. – Вид-во МПП «Оріон-V». – 2011. – 195 с. / Південно-Східне територіальне квартирно-експлуатаційне упр. ЗС України (м. Одеса): вх. б/н від 26.06.2011 р.
137. Вінник О. М. Господарське право : навч. посібник / О.М. Вінник. –2-ге вид., змін. та доп. – К.: Всеукр. асоціація видавців «Правова єдність, 2008. – 766 с.
138. Зельдіна О. Р. Теоретичні аспекти спеціального режиму господарювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / О.Р. Зельдіна; НАН України. Ін-т екон.-прав. дослідж. – Донецьк, 2007. – 39 с.
139. Хозяйственный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Под общ. ред. А.Г. Бобковой. – Х. : ФЛ-П Вапнярчук Н.Н., 2008. – 1296 с.
140. Податковий кодекс України 2 лютого 2010 р. № 2755-VI, у редакції від 20 вересня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – №№ 13–17. – Ст. 112.

141. Положення про Реєстр неприбуткових установ та організацій: затв. наказом Міністра фінансів України від 24.01.2013 р. № 37 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 17. – Ст. 591.
142. Основи економічної теорії [Електронний ресурс]: Підручник. – Бібліотека економіста, 2003. – [Цит. 2014, 8 січня]. – Режим доступу: <http://library.if.ua/book/67/4993.html>. – Назва з титул. екрану.
143. Фролова Т. А. Экономика предприятия [Електронний ресурс]: конспект лекций / Т.А. Фролова; ТТИ ЮФУ. – Таганрог, 2009. – [Цит. 2014, 8 січня]. – Режим доступу: http://www.aup.ru/books/m203/9_2.htm. – Назва з екрану.
144. Современный экономический словарь [Електронний ресурс] / [сост. Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева]. – 2-е изд., испр. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 479 с. – [Цит. 2014, 9 січня]. – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/econ_dict/. – Назва з титул. екрану.
145. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.), Зяблюк М.П., Тацій В.Я., Горбатенко В.П. [та ін.]. – К. : вид. «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998. – Т. 5: П–С. – 2003. – 736 с.
146. Методичні рекомендації щодо класифікації інституційних секторів економіки України [Електронний ресурс]: затв. наказом Міністра статистики України від 25.07.1994 р. №172. – [Цит. 2014, 9 січня]: – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_7p/pg_iugqof.htm
147. Поляков В. Ю. Правове регулювання господарської діяльності некомерційних організацій: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Поляков Віталій Юрійович. – Донецьк, 2012. – 240 арк.
148. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 01.06.2000 р. № 1775-III // Офіційний вісник України. – 2000. – № 27. – Ст. 1109.
149. Мамутов В. К. Развитие законодательства о специальном режиме хозяйствования / В.К. Мамутов, Е.Р. Зельдина // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2001. – № 1. – С. 9 – 12.

150. Бойченко Е. Г. Історично-правовий досвід господарської діяльності військових формувань у XIX-XX століттях / Е.Г. Бойченко // Юридичний вісник. – 2013. – № 3. – С. 167–174.
151. Директива Міністра оборони України №Д-115/1/011 від 02.12.2002 р. / Витяг доведено Головним упр. особового складу та організаційно-мобілізаційної роботи Генерального штабу ЗС України вих. № 312/1/12293 від 24.11.2004 р. // ГОМУ ГШ ЗС України: вх. № 2903 від 29.11.2004 р. – прим. № 7.
152. Директива Міністра оборони України № 322/1/01 від 10.01.2005 р. / Витяг доведено Генеральним штабом ЗС України вих. № 322/1/299 від 21.01.2005 р. // ГОМУ ГШ ЗС України: вх. КК № 397/115 від 25.01.2005 р. – прим. № 6.
153. Романюк Д. В «економічному ступорі» / Д. Романюк // Військо України. – 2007. – № 10. – С. 14–16.
154. Про стан організації харчування особового складу Збройних Сил України та контроль за ним посадових осіб: наказ Міністра оборони України від 25.04.1994 р. № 112.– [Електронний ресурс]. – [Цит. 2014, 02 лютого]. – Режим доступу:
http://tyl.at.ua/load/tekhnichni_zasobi_prodivolchoji_sluzhbi/nakaz_ministra_oboron_i_ukrajini_vid_25_04_1994_r_112/4-1-0-17. – Назва з екрану.
155. Про основи національної безпеки: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV// Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
156. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 191.
157. Туркот М. Інтереси військової служби: поняття та характеристика / М. Туркот // Право військової сфери. – 2008. – № 5. – С. 10–12.
158. Кушнір М.В. Правове регулювання господарської діяльності у Збройних Силах України: магістерська робота: спец. «Правознавство» / М.В. Кушнір. – К. : ВІКНУ ім. Т.Шевченка (військовий ф-т фінансів і права), 2011. – 97 с.

159. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: затв. Законом України від 24.03.1999 р. №548-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999.– № 22–23.– Ст. 194.
160. Бойченко Е. Г. Господарсько-економічна діяльність військових частин Збройних Сил України: загальний погляд на проблематику правового регулювання / Е.Г. Бойченко // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. Вип. 65 / під ред. С.В. Ківалова – О. : Юрид. літ., 2012. – С. 405–412.
161. Серебрякова Ю. О. Договір оренди державного та комунального нерухомого майна : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / Ю.О. Серебрякова; НАН України. Ін-т екон.-прав. дослідж. – Донецьк, 2008. – 21 с.
162. Методика визначення залишкової вартості майна Збройних Сил України та інших військових формувань: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 29.05.1998 р. № 759/ДСК. – [Електронний ресурс]. – [Цит. 2014, 10 лютого]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/759-98-п>. – Назва з екрану.
163. Порядок та умови проведення конкурсів на право укладення договорів оренди військового майна: затв. спільним наказом Міністра оборони України та Голови Фонду державного майна України № 1549/241 від 26.07.2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 33. – Ст. 1414.
164. Положення про порядок створення та діяльності комісій з оцінки вартості військового майна, що підлягає передачі в оренду: затв. спільним наказом Міністра оборони України та Голови Фонду державного майна України № 333/1697 від 17.09.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 41. – Ст. 1878.
165. Інструкція про організацію передачі в оренду та укладення договорів оренди рухомого військового майна: затв. наказом Міністра оборони України від 03.08.2012 р. № 514 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 85.– Ст. 3475.
166. Інструкція про організацію передачі в оренду та укладення договорів оренди нерухомого військового майна [Електронний ресурс]: затв. наказом

Міністра оборони України від 02.02.2010 р. №46. – [Цит. 2015, 10 лютого]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-instrukciyi-pro-organizaciyu-peredachi-v--doc198678.html>. – Назва з екрану.

167. Положення про організацію квартирно-експлуатаційного забезпечення Збройних Сил України: затв. наказом Міністра оборони України від 03.07.2013 р. № 448 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 75. – Ст. 2784.

168. Словник синонімів Полюги [Електронний ресурс]: Тлумач. словники з мовознавства / [упоряд. Л. Полюга]. – [Цит. 2014, 12 лютого]. – Режим доступу: http://tlumach.com.ua/slovyk_synonimiv_polyugy/search/?word=%CF%D0%C8%CF%C8%CD%DF%D2%C8. – Назва з титул. екрану.

169. Словник української мови [Електронний ресурс] / [упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко]: в 4-х т. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – Том 3, ст. 431. – [Цит. 2014, 12 лютого]. – Режим доступу: http://hrinchenko.com/slovar/znachenie-slova/47979-prypynjaty.html#show_point. – Назва з титул. екрану.

170. Українсько-російський словник. [Електронний ресурс]: Тлумач. словники з мовознавства. – [Цит. 2014, 12 лютого]. – Режим доступу: http://tlumach.com.ua/ukrajinsko_rosiyskyy_slovyk/page/prypynyaty.35787. – Назва з титул. екрану.

171. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII, у редакції від 8 лютого 2015 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Дод. до №50. – Ст.375.

172. Зубатенко О. М. Припинення суб'єктів господарювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / О.М. Зубатенко; НАН України. Ін-т екон.-прав. дослідж. – Донецьк, 2008. – 20 с.

173. Вінник О. М. Акціонерне право : навч. посібник / О.М. Вінник, В.С. Щербина ; за ред. В.С. Щербини. – К. : Атіка, 2000. – 544с.

174. Положення про порядок ведення реєстру військових частин як суб'єктів господарської діяльності: затв. наказом Міністра оборони України від

12.11.2007 р. № 635 // Військова частина А0105 (м. Київ): вх. № 1241/н від 14.11.2007 р. – 8 с.

175. Знаменский Г. Л. Хозяйственное законодательство Украины. Формирование и перспективы развития / Г.Л. Знаменский // Новое хозяйственное право. Избранные труды : сб. науч. трудов. – К. : Юринком Интер, 2012. – С. 249–299.

176. Про бюджетну класифікацію [Електронний ресурс]: наказ Міністра фінансів України від 14.01.2011 р. № 11. – [Цит. 2014, 28 січня]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article%3Fart_id=356065&cat_id=355990. – Назва з титул. екрану.

177. Положення про фінансове господарство військової частини Збройних Сил України: затв. наказом Міністра оборони України від 12.11.2010 р. № 590 / Друкарня РВВ АГУ ГШ ЗС України, 2010 // Внутрішні документи 59 будинку офіцерів (м. Одеса). – 2010. – 152 с.

178. Збірник методичних рекомендацій та довідкових матеріалів з фінансово-економічних питань для військових частин, установ і організацій Збройних Сил України / Департамент фінансів Міністерства оборони України. – Київ, 2007 // Військова частина А1785 (м. Одеса): вх. № 2940 від 06.08.2007 р. – 125 с.

179. Положення про облік та використання коштів спеціального фонду державного бюджету в Міністерстві оборони України: затв. наказом Мін. оборони України від 10.10.2013 р. № 689 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 89. – Ст. 3285.

180. Положення про фінансове господарство військової частини Збройних Сил України: затв. наказом Міністра оборони України від 28.10.2006 р. № 625. – Друкарня ДП МО України «Воєнне видавництво України «Варта», 2006. – 111 с.

181. Положення про порядок обліку та використання коштів спеціального фонду в Міністерстві оборони України: затв. наказом Міністра оборони України від 16.06.2006 р. №356 / Друкарня АГУ ГШ ЗС України, 2006 // 411

Центральний військовий клінічний госпіталь (м. Одеса): вх. №1221 від 11.09.2006 р. – 16 с.

182. Про затвердження Змін до Положення про порядок обліку та використання коштів спеціального фонду в Міністерстві оборони України: наказ Міністра оборони України від 15.08.2011 р. № 501 // Фінансово-економічне упр. Команд. Сухопутних військ ЗС України (м. Київ): вх. № 33 від 18.01.2012 р. – 7 с.

183. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010 [Електронний ресурс]: наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики № 530 від 29.11.2010 р. – [Цит. 2014, 10 грудня]. – Режим доступу: <http://legal.com.ua/document/kodeks/0CH56CH42457609-10.html>. – Назва з екрану.

184. Про затвердження змін до Положення про порядок обліку та використання коштів спеціального фонду в Міністерстві оборони України: наказ Міністра оборони України від 05.07.2010 р. № 345 // Військово-медичний клінічний центр Південного регіону (м. Одеса): вх. № 2135 від 05.04.2011 р. – 2 с.

185. Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД-2010) [Електронний ресурс]: Електронний сервіс для визначення кодів видів економічної діяльності за КВЕД-2010. – [Цит. 2014, червень-грудень]. – Режим доступу: http://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/kv10_i.html. – Назва з титул. екрану.

186. Про військовий обов'язок та військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII (в ред. Закону від 18.06.1999 р. №766-XIV) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 33. – Ст. 270.

187. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII // Офіційний вісник України. – 2014. – № 63. – Ст. 1728.

188. Лист директора Державного департаменту надлишкового майна та земель Міністерства оборони України № 270/5/20 від 17.01.2008 р. // Контрольно-ревізійний департамент Міністерства оборони України (м. Київ): вх. № 266 від 25.01.2008 р. – 8 с.

189. Договір про спільне використання аеродрому «Кульбакино» між військовою частиною А4465 та Авіаційно-технічним спортивним клубом «ІКАР» (м. Миколаїв) від 01.07.2010 р. № 23 // Військова частина А0800 (м. Одеса): вх. № 29/2/22 від 02.11.2011 р. – 15 с.
190. Викторов В. В. Военные СМИ: спрос и предложения / В.В. Викторов // Право в Вооруженных Силах – военно-правовое обозрение. – 2011. – № 3. – С. 85–88.
191. Винниченко І. Рефлексії на тему «воєнний туризм» [Електронний ресурс] / І. Винниченко // «Економічна правда» від 02.04.2012. – [Цит. 2013, 30 травня].– Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2012/04/2/320416>. – Назва з екрану.
192. Лист тимчасово виконуючого обов'язки директора Департаменту економічної діяльності Міністерства оборони України від 30.04.2010 р. № 225/5/1281 // Внутрішні документи військової частини А0800 (м. Одеса). – 2010. – 1 с.
193. Лист директора-засновника приватного підприємства-туроператора «Кримвоєнтур» Міністру оборони України від 07.03.2013 р. № 18/13 / Адміністративний департамент Міністерства оборони України (м. Київ): вх. № 3280/з від 12.03.2013 р. – 3 с.
194. Лист Голови Державної служби туризму і курортів Міністерства культури і туризму України № 1-1/07-565 від 21.05.2010 р. (всього на 3 арк.) // Внутрішні документи військової частини А0800 (м. Одеса) 2010. – 2010. – 2 с.
195. Методика розрахунку обсягів туристичної діяльності: затв. спільним наказом Державної туристичної адміністрації України та Державного комітету статистики України від 12.11.2003 р. № 142/394 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 50. – Ст. 2638.
196. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР (в редакції Закону від 18.11.2003 р. № 1282-IV) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 13. – Ст. 180.

197. Положення про полігони Збройних Сил України: затв. наказом Міністра оборони України від 03.05.2008 р. № 187 // Територіальне Південне контрольно-ревізійне упр. (м. Одеса): вх. № 602 від 04.07.2008 р. – 8 с.
198. Протокол №2 засідання комісії з питань використання нерухомого військового і державного майна та земель оборони: затв. Міністром оборони України 09.10.2012 р. // Територіальне Південне контрольно-ревізійне упр. (м. Одеса): вх.б/н від 19.10.2012 р. – 4 с.
199. Діордієв В. Міноборони повернуло 24 гектари землі / В.Діордієв // Народна армія. – 9–14 грудня 2013 р. – № 139.
200. Договір про спільний обробіток землі між військовою частиною А1571 та ТОВ «ВАРЯГ» № 64 від 21.02.2012 р. та додаткова угода до нього від 19.10.2012 р. // Територіальне Південне контрольно-ревізійне упр. (м. Одеса): внутрішні матеріали. – 10 с.
201. Договір про спільний обробіток землі між військовою частиною А1571 та ТОВ «НИВА» № 36 від 04.03.2011 р. та додаткова угода до нього від 19.10.2012 р. // Територіальне Південне контр.-ревізійне упр. (м. Одеса): внутр. матеріали. – 9 с.
202. Додаткова угода від 05.03.2013р. до Договору про спільний обробіток землі між військовою частиною А1890 та ТОВ «НИВА» № 36/606 від 04.03.2011 р. // Територіальне Південне контр.-ревізійне упр. (м. Одеса): внутр. матеріали. – 2 с.
203. Додаткова угода від 05.03.2013р. до Договору про спільний обробіток землі між військовою частиною А1571 та ТОВ «ВАРЯГ» № 64/608 від 21.02.2012 р. // Територіальне Південне контр.-ревізійне упр. (м. Одеса): внутр. матеріали. – 2 с.
204. Протокол № 53 наради з керівним складом органів військового управління Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України: затв. Міністром оборони України 24.09.2013 р. //Територіальне Південне контрольно-ревізійне упр. (м. Одеса): вх. № 10812 від 04.10.2013 р. – 9 с.

205. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р. №161-XIV (в редакції Закону № 1211-IV від 02.10.2003 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 10 – Ст. 102.
206. Методичні рекомендації щодо проведення перевірок вимог чинного законодавства з питань оренди державного майна у Збройних Силах України: доведені телеграмою начальника Генерального штабу ЗС України – першого заступника Міністра оборони України від 11.06.2001 р. // Військова частина 36981 (Миколаївська обл.): вх. № 523 від 18.07.2001 р. – 14 с.
207. Бережний М. За залишковим принципом / М. Бережний // Військо України. – № 3–4. – 2000. – С. 25–27.
208. Довідкові дані щодо оренди нерухомого військового майна, яке знаходиться на балансі квартирно-експлуатаційних органів Південно-Східного територіального квартирно-експлуатаційного управління ЗС України, за період 2011-2014 років (станом на 01.01.2015 р.) // Південно-Східне тер. КЕУ ЗС України (м. Одеса): вих. № 303/22/1/108 від 30.01.2015 р. – 1 с.
209. Федоренко В. Г. Політична економія. [Електронний ресурс]: Конспект лекцій / В.Г. Федоренко. – [Цит. 2014, 22 грудня]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/14940807/politekonomiya/dodatkoviy_produkt_formi_yogo_prouavu. – Назва з екрану.
210. Положення про порядок речового забезпечення військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань у мирний час: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2004 р. № 1444 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 44. – Ст. 2887.
211. Перелік документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 29.06.1999 р. № 1172 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 26. – Ст. 69.
212. Про затвердження Порядку зарахування до Державного бюджету України коштів від реалізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, іншого майна Збройних сил України, за виконані роботи, надані

послуги, здавання в оренду основних фондів та іншого майна Збройних сил України і фінансування потреб оборони за рахунок цих коштів: наказ Міністра фінансів України від 26.03.1999 р. № 81 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 15. – Ст. 626.

213. Инструкция о порядке планирования, использования и учета доходов, получаемых Вооруженными Силами Российской Федерации в результате осуществления разрешенной законодательством Российской Федерации деятельности [Електронний ресурс]: Приложение №1 к приказу Министра обороны РФ № 300 от 28.06.2001 г. – [Цит. 2014, 30 січня]. – Режим доступу: <http://www.voenprav.ru/doc-2528-1.htm>. – Назва з екрану.

214. Богуцький П. П. Основи військового права України : курс лекцій / П.П. Богуцький, С.М. Скуріхін. – О. : Фенікс, 2010. – 340 с.

215. Знаменский Г. Л. Принципы и методы правового регулирования хозяйственной деятельности / Г.Л. Знаменский // Новое хозяйственное право. Избранные труды : сб. науч. трудов. – К. : Юринком Интер, 2012. – С. 20–29.

216. Положення про будинки офіцерів Збройних Сил України: затв. наказом Міністра оборони України від 03.02.2007 р. № 38 / Друкарня АГУ ГШ ЗСУ, 2007 // Гвардійська квартирно-експлуатаційна частина Одеського гарнізону (Одеська обл.): вх. № 750 від 30.05.2007 р. – 11 с.

217. Загороднюк Л. Будинки офіцерів подають «SOS» / Л. Загороднюк // Військо України. – 2007. – № 10. – С. 26-27.

218. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 р. № 3674-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 4. – Ст. 87.

219. Про державне мито: затв. Декретом Кабінету Міністрів України №7-93 від 21.01.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 13. – Ст. 113.

220. Лаптев В. В. Предмет и система хозяйственного права / В.В. Лаптев. – М. : Юрид. лит., 1969. – 175 с.

221. Мамутов В. К. О совершенствовании правового регулирования хозяйственной деятельности / В.К. Мамутов // Экономика и право : сб. науч. трудов. – К. : Юринком Интер, 2003. – С. 21–26.

222. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 40. – Ст. 365.
223. Порядок складання, розгляду, затвердження та основні вимоги до виконання кошторисів бюджетних установ: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 28.02.2002 р. № 228 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 9. – Ст. 414.
224. План рахунків бухгалтерського обліку бюджетних установ: затв. наказом Міністра фінансів України від 26.06.2013 р. № 611 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 57. – Ст. 2076.
225. Положення з бухгалтерського обліку в Збройних Силах України: затв. наказом Міністра оборони України від 21.06.2007 р. № 363 // Друкарня ДП МО України «Воєнне видавництво України «Варта», 2007. – 333 с.
226. Ворона О. І. Бухгалтерський облік у бюджетних установах Збройних Сил України: Посібник для фахівців бюджетних військових частин, установ та організацій Збройних Сил України / О.І. Ворона, Р.Т. Джога, Л.І. Прохорова, І.Т. Ткаченко; під ред. І.Ю. Марко. – К.: Знання України, 2004. – 508 с.
227. Інструкція з діловодства в Збройних Силах України: затв. наказом начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України від 16.09.2013 р. № 200. – [Електронний ресурс]. – [Цит. 2014, 12 березня]. – Режим доступу: http://chigryvk.com/load/kerivni_normativni_dokumenty/instrukcija_z_dilovodstva_zsu_nakaz_ngsh_200_2013r/5-1-0-13. – Назва з екрану.
228. Телеграма начальника Центрального ракетно-артилерійського управління Озброєння Головного управління логістики Командування сил підтримки Збройних Сил України від 20.03.2007 р. № 328/3/7/715 // Штаб Південного оперативного командування (м. Одеса): вх. № 884 від 20.03.2007 р. – 2 с.
229. Лист заступника директора Департаменту фінансів Міністерства оборони України від 06.04.2007 р. № 248/2/6/766 // Військова частина А1151 (м. Миколаїв): вх. № 219 від 07.04.2007р. – 2 с.

230. Лист Міністерства фінансів України від 14.09.2011 р. № 31-07320-16-9/22626 [Електронний ресурс] / професійна нормативно-правова бібліотека Норматив-про. – [Цит. 2014, 10 грудня]. – Режим доступу: <http://document.ua/shodo-nadannja-rozjasnennja-5bshodo-provedenoyi-reviziji-fin-doc95238.html>. – Назва з екрану.
231. Інструкція про порядок збирання, обліку, зберігання, здавання металобрухту та розподілу і використання коштів, отриманих за зданий металобрухт, військовими частинами, військово-навчальними закладами, установами, організаціями та підприємствами Міністерства оборони України: затв. наказом Міністра оборони України від 20.02.1998 р. № 61 [Електронний ресурс]. – [Цит. 2014, 11 грудня]. – Режим доступу: <http://document.ua/nakaz-mou-vid-20.02.98-61-pro-zatverdzhennja-instrukciyi-pro-srrsdoc-srh20001000029.html>. – Назва з екрану.
232. Положення про надання послуг базами і складами пального Збройних Сил України з приймання, зберігання та відвантаження нафтопродуктів стороннім організаціям: затв. наказом заступника Міністра оборони України по тилу – начальника тилу Збройних Сил України від 25.05.2001 р. № 77 / Військова частина А2287 (Одеська обл.): вх. № 590 від 11.06.2001р. – 15 с.
233. Лист заступника Міністра оборони України від 25.08.2007 р. № 282/688 // Військова частина А0829 (м. Лозова): вх. № 12565/с від 30.08.2007р. – 3 с.
234. Методичні рекомендації щодо розподілу та використання коштів, отриманих військовими частинами від надання платних послуг: затв. Міністром оборони України у 2013 р. // Департамент внутрішнього аудиту та фінансового контролю Мін-ва оборони України (м. Київ): вх. № 9037 від 27.12.2013 р. – 4 с.
235. Методичні рекомендації щодо розподілу та використання коштів, одержаних військовими музеями від надання платних послуг: затв. Міністром оборони України у 2013 р. // Департамент внутрішнього аудиту та фінансового контролю Мін-ва оборони України (м. Київ): вх. № 9038 від 27.12.2013 р. – 3 с.
236. Методичні рекомендації щодо розподілу та використання коштів, одержаних військовими представництвами від надання платних послуг: затв.

Міністром оборони України у 2013 р. // Департамент внутрішнього аудиту та фінансового контролю Мін-ва оборони України (м. Київ): вх. № 9032 від 27.12.2013 р. – 3 с.

237. Інструкція про порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам: затв. наказом Міністра оборони України від 11.06.2008 р. № 260 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 53. – Ст. 1789.

238. Методичні рекомендації щодо преміювання військовослужбовців і працівників Збройних Сил України, які виконують завдання з відчуження та реалізації надлишкового військового майна: затв. Міністром оборони України 04.02.2014 р. // Департамент внутрішнього аудиту та фінансового контролю Мін-ва оборони України (м. Київ): вх. №889 від 06.02.2014 р. – 3 с.

ДОДАТКИ